

Jaarverslag 2019

Inhoud

1	Kerncijfers	3
2	Profiel van het Fonds	4
3	Voorwoord	10
4	Bestuursverslag	12
4.1	Algemene beleidsdoelstellingen	12
4.2	Toeslagenbeleid	14
4.3	Strategisch beleggingsbeleid en balansbeheer	15
4.4	Risicomanagement	24
4.5	Financieel beleid en actuariële analyse	30
4.6	Communicatiebeleid	40
4.7	Pensioenbeleid	42
4.8	Governance en compliance	43
4.9	Verwachte ontwikkelingen voor 2020	47
5	Verslag niet-uitvoerend bestuur	49
6	Oordeel Verantwoordingsorgaan	57
7	Jaarrekening	63
7.1	Balans per 31 december 2019	63
7.2	Staat van baten en lasten over 2019	64
7.3	Kasstroomoverzicht over 2019	65
7.4	Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling	65
7.5	Toelichting op de balans per 31 december 2019	74
7.6	Toelichting op de staat van baten en lasten per 31 december 2019	83
7.7	Actuariële analyse	90
7.8	Risicoparagraaf	91
7.9	Gebeurtenissen na balansdatum	100
7.10	Bestemming saldo van baten en lasten	101
8	Overige gegevens	102
8.1	Statutaire bepalingen betreffende bestemming van baten en lasten	102
8.2	Actuariële verklaring	102
8.3	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	104

1 Kerncijfers

		2019	2018	2017	2016	2015
Balanswaarde en dekkingsgraad (bedragen in miljoenen euro's)						
	1)					
Voorziening pensioenverplichtingen	7	22.894	19.734	19.427	20.213	18.767
Reserves	7	6.623	7.323	7.820	7.241	6.457
Beleggingen	7	29.520	27.058	27.261	27.453	25.218
Marktwaardedekningsgraad	4.5 2)	127,7%	135,9%	139,0%	134,6%	133,2%
Reële dekkingsgraad	4.5	94,9%	97,3%	94,2%	90,1%	93,5%
Reële dekkingsgraad (12 maandsgemiddelde)	4.5 3)	97,2%	96,7%	95,2%	92,5%	91,1%
DNB-beleidsdekkingsgraad (12 maandsgemiddelde)	4.5	134,3%	143,0%	142,2%	136,3%	141,0%
Vereist eigen vermogen dekkingsgraad	4.5	110,9%	110,7%	111,4%	109,9%	110,6%
Baten en lasten (in miljoenen euro)						
Premiebijdragen	7	8	8	9	9	11
Beleggingsresultaten	7	2.964	276	228	2.629	262
Pensioenuitkeringen	7	492	456	430	396	369
Resultaat	7	-700	-497	579	784	428
Rendement op Beleggingen (%)						
Totale portefeuille	4.3	11,1	1,1	1,0	10,5	1,2
Benchmark	4.3	14,8	2,2	-0,4	8,5	1,1
Marktwaarde-rente van de pensioenverplichtingen	4.3	0,5	1,3	1,4	1,1	1,5
DNB-rente van de pensioenverplichtingen	4.3	0,7	1,4	1,5	1,3	1,7
Aantal deelnemers einde boekjaar						
Deelnemers	2	12.727	13.681	15.191	17.323	19.621
Gewezen Deelnemers	2	33.608	34.378	34.373	33.673	32.895
Totaal pensioengerechtigden, waarvan:	2	22.431	21.674	20.836	19.972	19.047
<i>Ouderdompensioen</i>	2	16.968	16.351	15.578	14.810	13.978
<i>Nabestaanden- en wezenpensioen</i>	2	5.463	5.323	5.258	5.162	5.069
Totaal aantal deelnemers	2	68.766	69.733	70.400	70.968	71.563
Kostenratio's						
Pensioenbeheerkosten (€ per deelnemer actief + pens.ger.)	4.5	397	278	259	246	265
Pensioenbeheerkosten (€ per totaal aantal deelnemers)	4.5	203	141	132	129	143
Vermogensbeheerkosten (in bps van belegd vermogen)	4.5	29,3	33,8	36,2	28,1	30,8
Transactiekosten (in bps van belegd vermogen)	4.5	3,1	1,8	3,0	2,4	2,8

- 1) Verwijzing naar paragraaf van het jaarverslag waarin het kerngetal genoemd / toegelicht wordt.
- 2) De marktwaardedekningsgraad wordt door het Fonds gebruikt voor besturingsdoeleinden. Deze wordt op vergelijkbare grondslagen berekend als de DNB-(beleid)dekkingsgraad, maar dan met gebruikmaking van de rentetermijnstructuur zoals die op de balansdatum uit de markt kan worden afgeleid (zonder rentemiddeling en UFR)
- 3) Binnen de wettelijke kaders wordt de reële dekkingsgraad door het Fonds gebruikt voor het bepalen van de toeslag, in de vorm van een twaalfmaands gemiddelde waarbij de voorziening pensioenverplichtingen (plus herverzekeringstechnische voorzieningen) wordt verhoogd met op inflatieverwachtingen gebaseerde toeslagen. Deze reële dekkingsgraad is niet gelijk aan de reële dekkingsgraad die op DNB-grondslagen wordt vastgelegd.

2 Profiel van het Fonds

Stichting Pensioenfonds ING (het Fonds) is een ondernemingspensioenfonds, opgericht per 1 januari 1995 en statutair gevestigd in Amsterdam. Het Fonds voert pensioenregelingen uit die gelden voor huidige en voormalige werknemers van ING Bank en NN Group. Het Fonds administreert de tot 2014 opgebouwde pensioenaanspraken, betaalt pensioenen uit en belegt en beheert het fondsvermogen. Het Fonds behoort tot de grotere pensioenfonds in Nederland.

Sinds 1 januari 2014 is Pensioenfonds ING een gesloten fonds. Dat betekent dat er geen pensioenpremies meer in het Fonds worden gestort en pensioenen alleen nog worden beheerd en uitgekeerd. Werknemers van ING Bank en NN Group bouwen sindsdien pensioen op bij ING CDC Pensioenfonds of NN CDC Pensioenfonds in een nieuwe pensioenregeling. In 2014 is het Fonds bovendien financieel onafhankelijk geworden van de werkgevers ING Bank en NN Group. Door de financiële onafhankelijkheid staan werkgevers ING Bank en NN Group niet meer garant, mocht het Fonds financieel in moeilijke tijden komen. Omgekeerd hebben de werkgevers geen recht meer op eventuele overschotten uit het Fonds. De werkgevers betalen een jaarlijks geïndexeerde bijdrage ten behoeve van de uitvoeringskosten van het Fonds.

Relatie tussen het Fonds en de CDC Pensioenfonds

Een deel van de (gewezen) deelnemers van het Fonds heeft ook pensioenaanspraken bij de CDC Pensioenfonds. Dit maakt dat het Fonds waar nodig een één-loket-benadering hanteert voor deze groep deelnemers. Doel hiervan is een voor deze groep deelnemers zo compleet, begrijpelijk en inzichtelijk mogelijk beeld van de eigen pensioensituatie, ter verhoging van het pensioenbewustzijn.

Missie

Wij geven op kwalitatief hoogwaardige wijze invulling aan de pensioenovereenkomsten die ING Bank en NN Group voor hun medewerkers bij Pensioenfonds ING hebben ondergebracht.

Visie

Wij houden de komende jaren zicht op de externe ontwikkelingen en houden zo goed mogelijk grip op de daaruit voortvloeiende kansen en bedreigingen. Wij zijn voorbereid op de keuzes die de werkgevers en de wetgever maken, zodat wij een slagvaardig en toekomstbestendig pensioenfonds zijn en blijven. Daarbij staat voorop dat wij de pensioenen waardevast willen houden en met al onze deelnemers op begrijpelijke wijze willen communiceren.

Kernwaarden en identiteit

Wij stellen het belang van de deelnemers centraal onder meer met een dienstenpakket dat aansluit bij hun wensen en behoeften. Wij werken op professionele wijze met oog voor de menselijke maat. Wij zijn daarbij innovatief in het belang van de deelnemers, met oog voor de uitvoerbaarheid. Wij willen bekend staan als een aantrekkelijke en uitdagende werkgever en als voorbeeld voor andere pensioenfonds. Het gesloten karakter vormt daarin geen belemmering.

De kernwaarden die het Fonds daarbij hanteert zijn:

- Professioneel: betrouwbaar, transparant en integer
- Zelfstandig: eigen gezicht en stijl
- Mensgericht: begrijpelijk, betrokken, persoonlijk, bereikbaar en warm
- Verantwoordelijk: de belanghebbende staat centraal en wij handelen met zorg voor verschillende belangen en oog voor mens en milieu

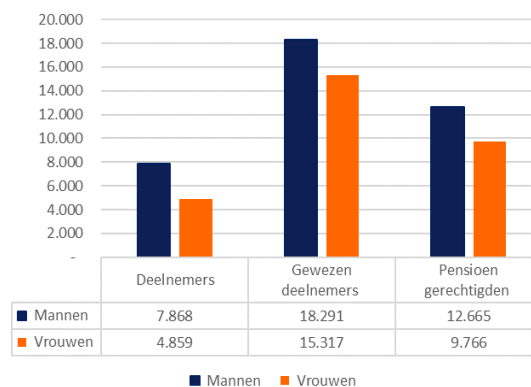
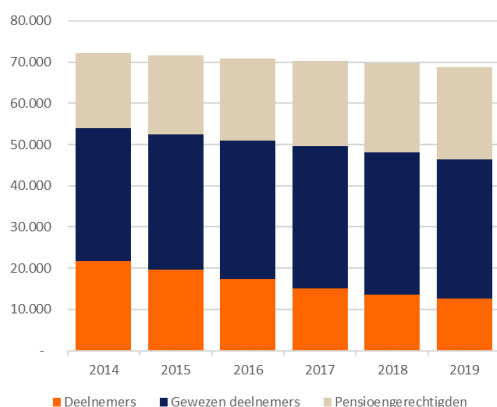
Opbouw deelnemersbestand

Het totaal aantal (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden van het Fonds is in 2019 met 967 gedaald van 69.733 naar 68.766 (2018: afname van 667).

Door het gesloten karakter van het Fonds is er sinds 2014 geen instroom meer van nieuwe deelnemers. Het aantal actieve deelnemers, dat wil zeggen deelnemers die in dienst zijn bij ING Bank of NN Group, daalde in 2019 met 954 (2018: afname van 1.510). Het aantal gewezen deelnemers nam in 2019 af met 770 (2018: 5), terwijl het aantal pensioengerechtigden steeg met 757 (2018: 838).

Figuur 1 – Opbouw deelnemersbestand

Figuur 2 – Man/vrouw verdeling

Tabel 1 – Man/vrouw-verdeling deelnemersbestand

	2019				2018	
	Mannen	Vrouwen	Totaal	in%	Totaal	in %
Deelnemers	7.868	4.859	12.727	18,5%	13.681	19,6%
Gewezen deelnemers	18.291	15.317	33.608	48,9%	34.378	49,3%
Pensioengerechtigden	12.665	9.766	22.431	32,6%	21.674	31,1%
Totaal	38.824	29.942	68.766	100%	69.733	100%

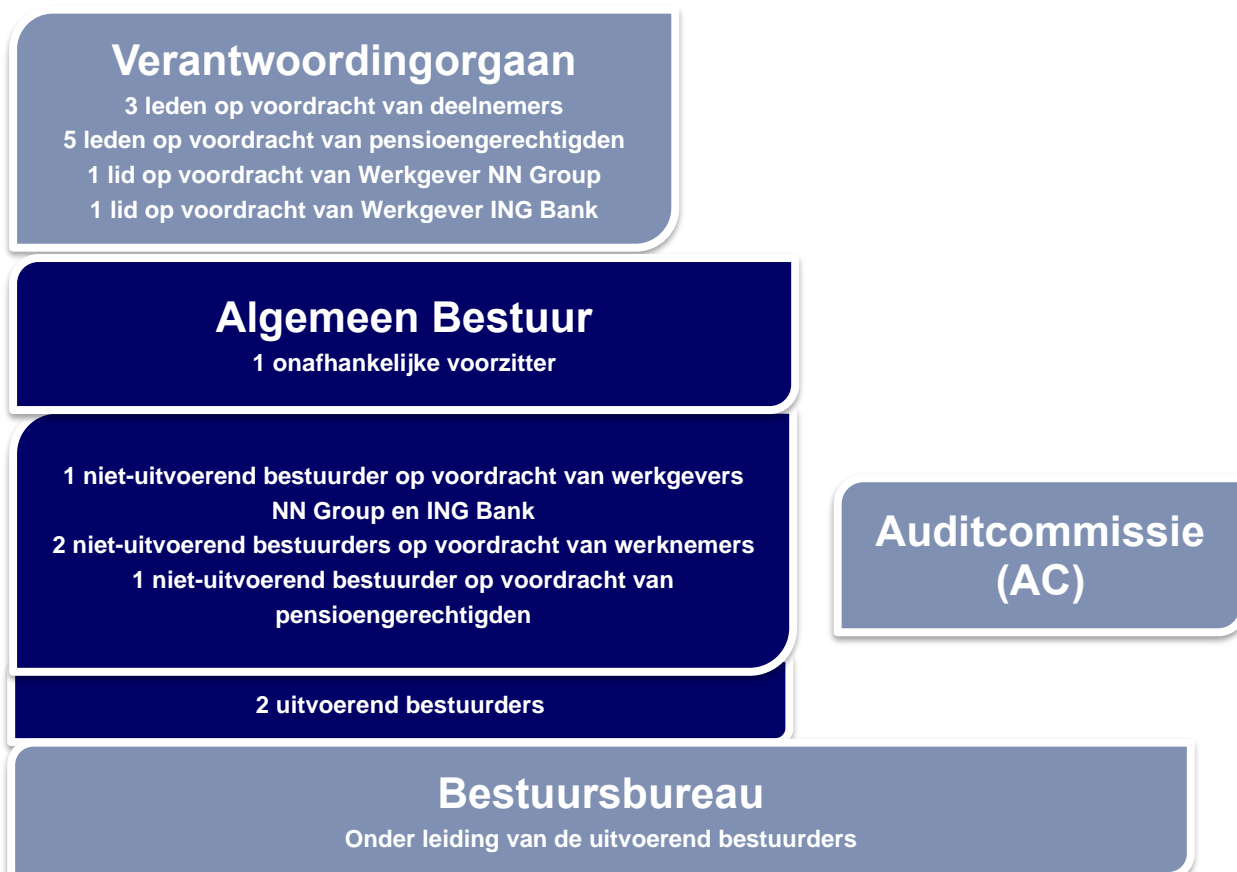
Tabel 2 – Pensioengerechtigden naar type aanspraak

	2019				2018	
	Mannen	Vrouwen	Totaal	in%	Totaal	in %
Ouderdompensioen	11.911	5.057	16.968	75,6%	16.351	75,5%
Partnerpensioen	596	4.548	5.144	22,9%	5.032	23,2%
Wezenpensioen	158	161	319	1,4%	291	1,3%
Totaal	12.665	9.766	22.431	100%	21.674	100%

Organisatie

Het Fonds werkt met een omgekeerd gemengd bestuursmodel. In het Algemeen Bestuur (hierna: Bestuur) hebben zowel uitvoerend bestuurders als niet-uitvoerend bestuurders zitting, onder leiding van een onafhankelijk voorzitter. De niet-uitvoerend bestuurders vervullen daarin vooral een toezichhoudende rol op de uitvoering van het beleid. De twee uitvoerend bestuurders dragen zorg voor de dagelijkse aansturing en de voorbereiding en uitvoering van het beleid. Het Bestuur als geheel draagt kort gezegd zorg voor de beleidsbepaling. De voorzitter ziet toe op het goed en onafhankelijk laten functioneren van het intern toezicht en het goed functioneren van het gehele Bestuur. Het Verantwoordingsorgaan (VO) en de niet-uitvoerend bestuurders houden intern toezicht op het Fonds.

Figuur 3 – Organisatiestructuur

Samenstelling Bestuur

De samenstelling van het Bestuur is in 2019 als volgt:

Bestuurders	Functie	Benoemd op voordracht van	Benoemings-Periode (termijn)
Dhr. drs. J.W.M. Van der Knaap	Voorzitter	Onafhankelijk	Jan 2017 – Jan 2021 (1)
Mw. mr. drs. V. Doekhie	Niet-uitvoerend bestuurder	Werknemers	Aug 2018 – Aug 2022 (1)
Dhr. drs. P. van Meel AAG	Niet-uitvoerend bestuurder	Werknemers	Apr 2016 – Nov 2019 (1)
Dhr. drs. P. van Meel AAG	Uitvoerend bestuurder	Onafhankelijk	n.v.t.
Dhr. drs. A.A. Steenbergen RA	Niet-uitvoerend bestuurder	Werkgevers	Jan 2018 – Jan 2022(2)
Dhr. ir W.M. Kastelijn	Niet-uitvoerend bestuurder	Gepensioneerden	Dec 2018 – Dec 2022 (2)
Dhr. drs. A.H. Venemans AAG	Uitvoerend bestuurder	Onafhankelijk	n.v.t.
Dhr. drs. W.H. van Iersel RBA	Uitvoerend bestuurder	Onafhankelijk	n.v.t.

Het Fonds heeft per 24 mei van dit boekjaar afscheid genomen van zijn uitvoerend bestuurder en algemeen directeur de heer Venemans. De heer Van Meel, reeds betrokken bij het Fonds als niet-uitvoerend bestuurder, heeft hem opgevolgd. Het VO heeft in 2020 een kandidaat voordragen voor de ontstane vacature in het niet-uitvoerend bestuur.

Verantwoordingsorgaan

Het Bestuur legt verantwoording af aan het VO over het beleid en de wijze waarop dit is uitgevoerd. Het VO heeft daarnaast een aantal wettelijk verankerde adviesrechten. Het gaat hierbij onder meer om het beloningsbeleid, het communicatiebeleid, de inrichting van het intern toezicht en liquidatie, fusie of splitsing van het Fonds.

Het VO heeft regulier overleg met het Bestuur. Daarnaast overleggen de niet-uitvoerend bestuurders en het VO over de wijze waarop de niet-uitvoerend bestuurders toezicht houden op de uitvoering van het beleid.

De samenstelling van het VO is als volgt:

Leden Verantwoordingsorgaan	Functie	Benoemd op voordracht van
Dhr. R. van Alphen	Lid	Pensioengerechtigden NN Group
Dhr. P. Barneveld	Lid	Pensioengerechtigden ING Bank

Mw. J. Drost	Lid	Werknemers ING Bank
Mw. M. Freriksen	Lid	Werkgever NN Group
Mw. A. van Oss	Vice-voorzitter	Pensioengerechtigden ING Bank
Mw. R. Schellekens	Lid	Werknemers NN Group
Mw. F. Schep	Lid	Werknemers ING Bank
Dhr. K. Schuijt	Secretaris	Pensioengerechtigden ING Bank
Dhr. W. Steenhoven	Lid	Werkgever ING Bank
Dhr. H. Zuidema	Voorzitter	Pensioengerechtigden NN Group

Sleutelfunctiehouders

Onderdeel van de implementatie van de IORP-II-richtlijn is de invulling van de sleutelfuncties. Deze is als volgt:

Sleutelfunctie	Houderschap	Vervullerschap
Actuarieel	Actuaris Bestuursbureau	Mercer (reguliere certificering) AZL (uitvoerend)
Risicobeheer	Risicomanager Bestuursbureau	Afdeling Risk (Bestuursbureau)
Interne audit	Deskundige bij het Bestuursbureau	KPMG

Adviseurs

Het Bestuur heeft adviseurs benoemd op een aantal expertise-gebieden. De heer C. de Vries, mevrouw H. Kapteijn en mevrouw A. Gram zijn aan het Fonds verbonden als adviseurs en worden geraadpleegd voor specifieke vraagstukken op het gebied van risicomanagement, balansbeheer en beleggingen. De adviseurs nemen eens per kwartaal deel aan de bestuursvergadering. Als extern adviseur voor de Auditcommissie op het gebied van financial risk is mevrouw G. Winters aan het Fonds verbonden.

Auditcommissie

De Auditcommissie is onderdeel van het intern toezicht van het Fonds. In deze commissie hebben twee niet-uitvoerend bestuurders zitting, te weten de heer Kastelijn (voorzitter) en de heer Steenberg. Samen met de externe adviseur houden zij toezicht op het risicomanagement, de uitvoering van de beleggingsprocessen en de financiële informatievoorziening.

Compliance officer en privacy officer

Het Bestuur bespreekt op kwartaalbasis de bevindingen over de naleving van de gedragscode en de controle op de naleving van de wet- en regelgeving. Het hoofd Legal & Compliance van het Bestuursbureau is benoemd als interne compliance officer en als privacy officer. Het bureau Compliance-i-Consultancy is aangesteld als externe compliance officer. Leden van het Bestuur, het VO en andere verbonden personen van het Fonds ondertekenen bij infunctietreding de gedragscode van het Fonds. Jaarlijks bevestigen zij het naleven van de gedragscode door het ondertekenen van een verklaring daartoe.

Bestuursbureau

Het Bestuursbureau ondersteunt het Bestuur bij de beleidsvoorbereiding, de uitvoering van het beleid en het toezicht op de uitbestede werkzaamheden. Bij de uitvoering gaat het onder meer om governance en organisatie, risicomanagement, balansbeheer, actuariële zaken, pensioenreglementen, control, communicatie en externe verantwoording. De directie van het Bestuursbureau wordt gevormd door de heer Van Meel en de heer Van Iersel, tevens uitvoerend bestuurders van het Fonds.

Vermogensbeheerders

Het Fonds heeft het vermogensbeheer uitbesteed aan professionele partijen die het vermogen beheren conform het door het Fonds vastgestelde beleid. Vooraf zijn afspraken vastgelegd en vervolgens monitort het Bestuursbureau de uitvoering door de externe vermogensbeheerders. Custody (de bewaarfunctie van de beleggingen van het Fonds) en de beleggingsadministratie zijn uitbesteed aan Northern Trust.

Administrateur

Het Fonds heeft zijn pensioenadministratie en de financiële administratie uitbesteed aan administrateur AZL. Hieronder vallen werkzaamheden zoals uitkering van pensioenen en uitvoering van communicatie met de deelnemers. De monitoring van de werkzaamheden is belegd bij het Bestuursbureau.

Actuaris

Mercer (Nederland B.V.) is belast met de actuariële certificering en brengt verslag uit aan het Bestuur over de controle van de berekeningen van de pensioenverplichtingen, de actuariële analyse van de resultaten en de beoordeling van de financiële positie van het Fonds. Waarmede actuaire is mevrouw drs. J.C.M. Hofmans, AAG.

Accountant

EY (Ernst & Young) Accountants is sinds 2015 controlerend accountant van het Fonds. Op basis van de controle van de jaarrekening verstrekt de accountant een controleverklaring en rapporteert de accountant periodiek aan het Bestuur over de bevindingen aan de hand van een accountantsverslag. Certificerend accountant is de heer S.B. Spiessens RA, Ernst & Young Accountants LLP.

Extern toezicht

De Nederlandsche Bank (DNB)

DNB houdt toezicht op de stabiliteit van de financiële markten. In dat kader controleert DNB of pensioenfonds, als financiële instellingen, aan de wettelijke eisen voldoen.

Autoriteit Financiële Markten (AFM)

De AFM houdt onder meer toezicht op het gedrag van pensioenfonds en richt zich op het vertrouwen bij het brede publiek in de pensioensector. Dit toezicht betreft onder andere de kwaliteit van de informatie aan deelnemers.

3 Voorwoord

2019 was in financieel opzicht een roerig jaar. Met name de neerwaartse ontwikkeling van de rente die het Fonds gebruikt bij de bepaling van de waarde van de pensioenverplichtingen heeft geleid tot een lagere dekkingsgraad. Het Fonds is desalniettemin, vanwege een robuuste financiële positie, in staat geweest om volledige toeslagen (indexaties) te verlenen aan de deelnemers. We houden als Bestuur de ontwikkelingen scherp in de gaten en ontwikkelen daarop beleid in ALM verband. Elders in dit jaarverslag kunt u daar meer over lezen.

Begin maart 2020 trof de corona crisis Nederland. Net als bij veel andere pensioenfonds hebben we ook bij Pensioenfonds ING ervoor moeten kiezen om als Bestuur en als Bestuursbureau volledig digitaal te werken. Naast deze organisatorische uitdaging, waarin we goed geslaagd zijn, heeft de crisis een enorme impact op de financiële markten. Het Bestuur moet zeer tot zijn ongenoegen constateren dat ook dit fonds niet ongevoelig is voor deze tegenslag die de hele pensioensector zwaar raakt.

Al jaren verkeert de pensioenwereld in lastig vaarwater. Vorig jaar kondigde ik aan dat het Bestuur in 2019 veel aandacht zou besteden aan het verder toekomstbestendig maken van beide zijden van de balans. Aan de debetzijde van de balans hebben we inmiddels goede vorderingen gemaakt met het project "Reële sturing" dat gericht is op de beheersbaarheid van toeslagverlening en de invulling van het kostenbeleid. Voor de creditzijde van de balans (de kant van de verplichtingen en de uitvoering daarvan) is het Bestuur een omvangrijk project gestart onder de noemer "Wij werken aan uw pensioen". Dit is gericht op de vermindering van de complexiteit van de uitvoering van de pensioenregelingen. De opzet hiervan is natuurlijk om het Fonds ook in de (verre) toekomst beheersbaar te houden met een kostenbewuste en efficiënte uitvoering. Ook hierbij verwijs ik u graag naar elders in dit jaarverslag voor meer informatie.

Een ander belangrijk bestuurlijk thema in 2019 was het eerder ingezette traject ter verdere verbetering van de risicobeheersing. Net als vorig jaar heeft het Fonds een intern in control statement (ICS) opgesteld waarmee het uitvoerend bestuur verantwoording heeft afgelegd aan de niet-uitvoerend bestuurders over de uitvoering van het door het Bestuur vastgestelde beleid.

Het onderzoek naar de klanttevredenheid onder deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden dat we in 2019 hebben uitgevoerd liet een 7,9 zien (2018; 7,7). In datzelfde onderzoek is naar voren gekomen dat 82% van de deelnemers (2018: 82%) aan het onderzoek vertrouwen heeft in het Fonds. Dit zijn, net als vorig jaar goede cijfers. Wij zullen als Bestuur een nieuw communicatiebeleidsplan 2020-2023 vaststellen wat zal moeten bijdragen aan een verdere verbetering van deze cijfers.

We hebben uiteraard niet alleen oog voor de financiële resultaten en het beheer van de pensioenaanspraken en -rechten van de deelnemer. Ook de medewerkers van het Bestuursbureau, de dagelijkse uitvoerders van de werkzaamheden die zo essentieel zijn voor het reilen en zeilen van het Fonds, hebben onze volle aandacht. Ik wil bij deze ook alle medewerkers heel hartelijk danken voor het goede werk in het afgelopen jaar.

In 2019 hebben wij afscheid genomen van onze collega-bestuurder, de heer Aldrik Venemans. We bedanken hem voor zijn jarenlange inzet voor het Fonds. We hebben in de persoon van de heer Peter van Meel een goede opvolger gevonden. De heer Van Meel had eerder al zitting in het Bestuur als niet-uitvoerend bestuurder. Voor de ontstane

vacature is het Verantwoordingsorgaan (VO) gevraagd een voordracht te doen (geleding: actieven) aan het Bestuur.

Ten slotte een groot woord van dank aan de leden van het VO. In 2018 hebben de verkiezingen voor dit fondsorgaan plaatsgevonden. Een fors aantal nieuwe leden heeft zich in korte tijd ingewerkt in hun nieuwe rol. Dat heeft hen veel tijd gekost en wij zijn hen daar zeer erkentelijk voor. Het VO heeft zich opgesteld als een kritische en constructieve gesprekspartner. Daarmee borgt het VO dat het toezicht vanuit de niet-uitvoerend bestuurders op de uitvoering van het beleid scherp blijft.

Namens het Bestuur,

Hans van der Knaap
Onafhankelijk voorzitter

4 Bestuursverslag

Het Bestuur brengt in dit hoofdstuk verslag uit en legt verantwoording af over het gevoerde beleid in 2019. Daarbij wordt achtereenvolgens ingegaan op meerdere specifieke beleidsterreinen.

4.1 Algemene beleidsdoelstellingen

In het recente verleden heeft het Bestuur in een aantal strategische sessies en in overleg met het VO een viertal aandachtsgebieden benoemd, die in 2018 en in 2019 dienden als leidraad voor de uitwerking van de visie en strategie, te weten:

1. Toekomstbestendigheid; mede met het project “Wij werken aan uw pensioen”.
2. Kwalitatief hoogwaardige dienstverlening; nader definiëren.
3. Kostenstrategie; uitwerken in meerjarenbeleid.
4. Reëel kader; verdere onderbouwing van het financieel beleid om structureel te kunnen (blijven) voldoen aan de indexatie-ambitie.

Daarnaast zijn de missie en visie vastgesteld, zoals beschreven in hoofdstuk 2 (profiel). In 2020 houden wij deze opnieuw tegen het licht.

Toekomstbestendigheid

Het Bestuur heeft zich gedurende boekjaar 2019 intensief bezig gehouden met het project “Wij werken aan uw pensioen”. Met dit project vereenvoudigen wij onze pensioenadministratie en het technisch systeem. Om dit mogelijk te maken, heeft het Bestuur in 2019 voorbereidingen getroffen om de bestaande pensioenregelingen op een beperkt aantal punten gelijk te stellen, zodat per 1 januari 2020 één pensioenregeling voor iedereen geldt, genaamd Pensioenregeling Pensioenfonds ING 2020.

Kwalitatief hoogwaardige dienstverlening

Het Bestuur wil graag goed zicht houden op de door ons aan deelnemers geboden dienstverlening en de mate waarin dit past bij hun behoeften en verwachtingen. Op basis van een eerdere verkenning gaan wij ons dienstenpakket aan deelnemers aanpassen om hen nog beter te kunnen ondersteunen wanneer zij belangrijke beslissingen met gevolgen voor het pensioen moeten maken.

Een tweede aspect van kwalitatief hoogwaardige dienstverlening is de mate waarin het Fonds de doelstellingen bereikt en de wijze waarop de processen uitgevoerd worden met voldoende oog voor de risico's die daarbij gelopen mogen worden. Het Bestuursbureau heeft ook in 2019 hard gewerkt aan het aantoonbaar in control zijn en dit heeft geresulteerd in het afgeven van een intern in control statement (ICS) door het uitvoerend bestuur aan het niet-uitvoerend bestuur.

Kostenstrategie

Het Fonds heeft behoefte aan een concreet kostenbeleid, mede ingegeven door de afspraken met de werkgevers ten tijde van de financiële onafhankelijkheid in 2014. Gezien de hierboven geschetste ontwikkelingen (toekomstbestendigheid en hoogwaardige dienstverlening) is nadere definiëring van het kostenbeleid wenselijk. Het Fonds heeft ten opzichte van fondsen met een vergelijkbaar aantal deelnemers relatief hoge kosten per deelnemer. De ambitie van het Fonds is om kwaliteit te blijven leveren tegen ‘aanvaardbare’ kosten. Wat ‘aanvaardbaar’ is, zal in 2020 nader geconcretiseerd moeten worden om uitlegbaar te zijn voor deelnemers en andere belanghebbenden.

Reëel kader

Het Fonds heeft een reële dekkingsgraad die zich al enige tijd rond de 95% beweegt. De vraag is opportuun hoe wij een reële dekkingsgraad van 100% kunnen behalen. Daarnaast is het ons streven om ten minste 80% van de toeslagmaatstaf door te geven aan de deelnemers. Om dit te realiseren is de afgelopen periode de financiële risicohouding van het Fonds onderzocht, of de gehanteerde toeslagstaffel adequaat is en hoe het beleggingsbeleid het best kan aansluiten op de ambitie.

Ten aanzien van de financiële risicohouding is, conform fondsbeleid, de risicohouding uit 2014 na vijf jaar herijkt. Ondersteund door een extern bureau is door middel van panelgesprekken de risicohouding onder verschillende groepen deelnemers gepeild. Ook met het Bestuur en het VO zijn dezelfde vragen besproken. Uit de resultaten van de gesprekken met zowel deelnemers als die van Bestuur en VO bleek, dat de risicohouding uit 2014 niet was veranderd: beperking van nominale risico's is belangrijk maar de reële doelstellingen zijn nog belangrijker. Ook gaat het verhogen van de indexatiezekerheid bóven eventuele extra indexaties. Op basis van deze uitkomsten is de bestaande risicohouding herbevestigd.

De toeslagstaffel die als leidraad dient voor de hoogte van toeslag (binnen de wettelijke kaders) is eveneens bekrachtigd. Hierbij stond de afweging tussen toeslagverlening en kans op korten op de middellange en lange termijn centraal. Het overstappen van een reële staffel naar een nominale staffel werd niet passend geacht bij de reële ambitie van het Fonds. De bovengrens voor eventuele extra uitkeringen is wel verhoogd van 105% naar 108%, om daarmee de zekerheid voor de 'reguliere' toeslagverlening te vergroten.

Omdat het Fonds nog niet de reële dekkingsgraad heeft bereikt van 100% met de gewenste buffers, dient de komende jaren nog rendement te worden behaald. Om dit te realiseren is een uitgebreide studie uitgevoerd hoe dit binnen een economische cyclus te bereiken (ALM-studie). De kaders met betrekking tot de afdekking van risico's voor wat betreft rente, inflatie en valuta zijn bepaald. Eveneens is bepaald wat de verdeling van de assetmix is naar matching- en returnportefeuille. De nadere invulling binnen deze activa vindt plaats begin 2020.

MVB

Het Fonds heeft in 2017 een uitgebreid onderzoek gedaan naar de thema's die de deelnemers relevant vinden op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen. Deze thema's betreffen mensenrechten, klimaat, anti-corruptie, gezondheid en arbeidsrechten. Tot voor kort werd aan deze thema's met name aandacht gegeven enerzijds door middel van uitsluiting van landen en bedrijven en anderzijds het aanspreken van bedrijven op hun gedrag.

In 2019 is besloten om met behulp van een strategische adviseur het maatschappelijk verantwoord beleid meer aan te laten sluiten bij de behoeften van de deelnemers, het VO en het Bestuur. Het toekomstig beleggingsbeleid zal meer impactvol zijn en doelen zullen worden geformuleerd op basis van de hiervoor genoemde vijf thema's. Naar verwachting leidt dit tot een gedeeltelijke herinrichting van onze portefeuille om de doelen op het gebied van klimaat en mensenrechten in de komende jaren te realiseren.

4.2 Toeslagenbeleid

Elk jaar beslist het Bestuur van Pensioenfonds ING of het mogelijk is om de pensioenen te verhogen (toeslagverlening of indexatie). De mate van verhoging (wel, geen of een gedeeltelijke toeslag) is grotendeels afhankelijk van de dekkingsgraad. Pensioenfonds ING moet volgens de pensioenwetgeving toekomstbestendig kunnen indexeren. Deze wettelijke voorwaarden gaan uit van de DNB-beleidsdekkingsgraad. Binnen de wettelijke kaders hanteert het Fonds daarna een toeslagstaffel als leidraad bij zijn besluiten over voorwaardelijke toeslagverlening (tabel 3).

Tabel 3 – Toeslagstaffel 2019

Twaalfmaands gemiddelde reële dekkingsgraad	Mate van toekenning toeslag (besluiten 2019)
Lager dan 79%	Geen toeslagverlening
79%-90%	Pro rata toeslag, oplopend van 0% naar 100% van de maatstaf
90%-100%	100% van de maatstaf, plus inhalen van gemiste toeslagen na 1 januari 2014 (inhaal voor zover middelen aanwezig boven 90%)
Hoger dan 100%	100% van de maatstaf, plus inhalen van gemiste toeslagen na 1 januari 2014

Sinds 1 januari 2015 is toeslagverlening volledig afhankelijk van de financiële positie van het Fonds. De voorwaardelijke toeslagverlening van deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden is gerelateerd aan de prijsstijging (inflatie) of de collectieve cao-loonsverhoging van ING Bank of NN Group. De toeslagverlening op basis van de prijsstijging kent een maximum van 3% per jaar.

De financiële positie van het Fonds stond in 2019 onder druk door de sterk dalende rente. Niettemin bleef deze op een voldoende hoog niveau om in 2019 volledige toeslagen te kunnen verlenen, als volgt:

- per 1 september 2019 een toeslag van 3,0% voor deelnemers die de cao-loonstijging van ING Bank volgen;
- per 1 oktober 2019 een toeslag van 3,0% voor deelnemers die de cao-loonstijging van NN Group volgen;
- per 1 januari 2020 een toeslag van 1,73% voor deelnemers die de prijsstijging volgen (afgeleide prijsindex).

De ambitie van het Fonds is om gemiddeld ten minste 80% van de toeslagmaatstaf toe te kennen aan de deelnemers. Vanaf de financiële onafhankelijkheid is het Fonds in staat geweest 100% van toeslagmaatstaf toe te kennen. De cumulatief toegekende toeslagen van 1 januari 2015 tot en met 1 januari 2020 zijn:

Toeslagmaatstaf	Afgeleide prijsindex	Cao NN Group	Cao ING Bank
Cumulatief toegekend	6,30%	7,00%	8,45%
Percentage van de maatstaf (indexatieresultaat)	100%	100%	100%

4.3 Strategisch beleggingsbeleid en balansbeheer

Algemene uitgangspunten

Het beleggingsbeleid is gericht op het, gegeven de nominale kaders, behalen van de reële ambitie van het Fonds: een verwacht indexatieresultaat van ten minste 80% over een horizon van 15 jaar. Dit gebeurt op prudente wijze, waarbij wordt voldaan aan de beleggingsbeginselen (investment beliefs) van het Fonds, waaronder voorzichtigheid, kwaliteit en risicodiversificatie.

Bij het vaststellen van het strategische beleggingsbeleid houdt het Fonds rekening met:

- De specifieke karakteristieken van de pensioenverplichtingen van het Fonds;
- Het gesloten karakter van het Fonds;
- De risicohouding van het Fonds;
- De uitkomsten van diverse economische scenario's (waaronder renteontwikkeling en inflatie) en de bestendigheid van de financiële positie in deze scenario's;
- De balansrisico's;
- De uitgangspunten van het Fonds op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen.

Economische verwachtingen: lage rente, inflatie en rendementen

Zowel bij de vaststelling als bij de monitoring van het beleggingsbeleid hanteert het Fonds een economisch hoofdsceario met diverse aannames over financiële variabelen, zoals ontwikkeling van rentestanden, inflatie en rendementsverwachtingen. Het Bestuur heeft de economische verwachtingen voor het beleggingsbeleid van 2019 getoetst. Het uitgangspunt dat rente, inflatie en ook economische groei nog geruime tijd laag blijven, is herbevestigd. Daarmee zijn ook de rendementsverwachtingen voor bijvoorbeeld aandelen en vastgoed laag, omdat deze gebaseerd worden op een risicopremie boven de laag veronderstelde rente. Pas in de loop van 2026 bewegen rente, inflatie en rendementen zich in het gehanteerde hoofdsceario weer geleidelijk naar hogere lange-termijnwaarden.

ALM-studie in 2019: reëel sturen door een hogere returnportefeuille en een verdere vermindering rente- en inflatierisico

In 2019 heeft het Fonds een uitgebreide ALM-studie uitgevoerd om te onderzoeken welk beleggings- en afdekkingsbeleid het beste past bij de reële ambitie. De indexatie-ambitie van minimaal 80% over een horizon van 15 jaar is herbevestigd. Voorafgaand aan het onderzoek naar het beleggingsbeleid is de grens waarboven het Fonds netto-uitkeringen doet verhoogd van 105% naar 108%. De aanpassing van de toeslagstaffel is in overeenstemming met de financiële risicohouding.

De studie richtte zich als eerste op het onderzoeken bij welke dekkingsgraad het Fonds de indexatie-ambitie zo goed mogelijk kan waarmaken met een zo laag mogelijk nominaal risico. Het tweede onderdeel van de studie richtte zich op hoe deze doeldekkingsgraad op een termijn van zeven jaar kan worden bereikt. De variaties in het beleggings- en afdekkingsbeleid zijn onderzocht op de gevoeligheid voor stress-scenario's waaronder een 15 jaar lang lage rente en een looninflatie die 15 jaar lang 1,5% hoger is. Op grond van deze analyses heeft het Bestuur besloten om enerzijds (rente)risico's verder te reduceren en anderzijds, met het oog op benodigd rendement, meer risico te nemen met zakelijke waarden:

- Het rente-afdeckingsbeleid wordt gewijzigd van afdekking van het renterisico van de nominale verplichtingen naar die van de reële verplichtingen. Het niveau van afdekking wordt verhoogd naar 80% van de reële verplichtingen met een ondergrens van 90% nominaal;
- Het strategisch gewicht van de returnportefeuille wordt verhoogd van 25% naar 30%.

In verband met de corona crisis is de implementatie van het balansbeheerplan 2020-2022 uitgesteld.

Balansrisico's

In het beleggings- en risicobeleid staan de drie voor het Fonds belangrijkste balansrisico's centraal:

- Renterisico;
- Inflatierisico;
- Marktrisico van de returnportefeuille.

Voor elk van deze risico's is op strategisch niveau beleid geformuleerd om de risico's te beheersen. Voor het marktrisico geldt echter dat dit risico in algemene zin bewust wordt aangegaan om het benodigde rendement te genereren. Alleen onnodige marktrisico's worden vermeden.

Het *renterisico* wordt gereduceerd met behulp van obligaties, leningen, Nederlandse woninghypotheken en renteswaps in de matchingportefeuille. Hierdoor loopt de omvang van de beleggingen zoveel mogelijk synchroon met de omvang van de verplichtingen. De kans op verlaging van de pensioenen (kortten) wordt hierdoor verkleind.

De strategische nominale rente-afdekking is in 2019 niet gewijzigd en bedroeg 90%. De feitelijke rente-afdekking is in de tweede helft – binnen de bandbreedte hiervoor – verhoogd om het renterisico verder in te perken. Eind 2019 was de rente-afdekking 95,7%. Bij de samenstelling van de rente-afdekking houdt het Fonds ook rekening met de in het balansbeleid opgenomen bescherming tegen toekomstige inflatie.

Het Fonds reduceert het *inflatierisico* door de inzet van inflatie gerelateerde obligaties en inflatieswaps. Dit moet ertoe leiden dat het Fonds beter bestand is tegen onverwachte inflatieschokken, waardoor de kans op toeslagverlening bij hogere inflatie gewaarborgd blijft. Ook de rente-afdekking en de returnportefeuille moeten hieraan bijdragen. De afdekking van het inflatierisico is onderdeel van de matchingportefeuille, waarbij in 2019 het streefniveau van de afdekking 35% was. De inflatie-afdekking is verder opgebouwd van 33,4% ultimo 2018 naar 34,8% ultimo 2019.

Het *marktrisico van de returnportefeuille* omvat vooral het aandelenrisico. Het aangaan van dit risico is nodig om rendement te genereren. Onnodige marktrisico's worden beheerst door middel van diversificatie naar regio's en beleggingsstijlen en door de criteria die gesteld worden aan de externe vermogensbeheerders die het Fonds heeft aangesteld. Andere financiële risico's, zoals het kredietrisico en het uitbestedingsrisico, komen aan de orde in paragraaf 4.3 (Risicomanagement).

Beleggingsportefeuille

Het strategisch beleggingsbeleid wordt vertaald in een normportefeuille, zoals weergegeven in tabel 4 onderverdeeld naar de matching-, treasury- en de returnportefeuille. De normportefeuille geeft het percentage weer waarmee de

verschillende beleggingscategorieën in de totale portefeuille worden opgenomen. De bandbreedtes geven de grenzen weer waarbinnen de belangen in de diverse beleggingscategorieën zich mogen bewegen. In de kolom 2018 is de portefeuilleverdeling weergegeven waarmee het jaar is aangevangen.

Tabel 4 – Effectieve stand en normportefeuille per 31 december 2019

	2019	norm	bandbreedte normportefeuille		2018
			Min	Max	
MATCHINGPORTEFEUILLE (%)	73,2	71,0	66,0	76,0	74,3
TREASURY	0,8	4,0	2,0	6,0	0,0
RETURNPORTEFEUILLE % (incl. valuta)	26,0	25,0	20,0	30,0	25,7
Vastrentend	5,3	5,0	3,0	7,0	5,1
Aandelen	12,3	12,0	9,0	15,0	12,4
Vastgoed	6,7	7,0	5,0	9,0	6,4
Alternatieve beleggingen	1,7	1,0	0,0	2,5	1,9
TOTAAL BELEGGINGEN	100	100			100

De matchingportefeuille heeft als doel om in de pas te lopen met de waardeontwikkeling van de verplichtingen en bestaat uit hoofdzakelijk Europese en Amerikaanse obligaties (nominale en inflatie (staats)obligaties), rentederivaten en Nederlandse woninghypotheken. De returnportefeuille heeft primair als doel het behalen van het benodigde rendement voor een toeslagresultaat van 100% over een periode van 15 jaar. De returnportefeuille bestaat uit aandelen, vastgoed en alternatieve beleggingen en specifiek aan de returnportefeuille verbonden vastrentende waarden (bedrijfsobligaties en obligaties opkomende markten).

Het Bestuur heeft voor 2019 een normportefeuille vastgesteld van 25% returnportefeuille en 71% matchingportefeuille. In het derde kwartaal heeft het uitvoerend bestuur besloten om de rente-afdekking te verhogen naar 94% om risico's van schommelende rentestanden te mitigeren.

Het normgewicht voor treasury is 4% op grond van de uitkomsten van een gekozen stress-scenario. In dit scenario dient de liquiditeitspositie van het Fonds bestand te zijn tegen een meerdaagse schok op de financiële markten. Gedurende 2019 is de omvang van de liquiditeitspositie binnen de gestelde grenzen van de benodigde buffer gebleven.

Financiële markten

Het jaar 2019 werd wereldwijd gekenmerkt door een fors lagere groei van de industriële productie. Deze daling toonde zich het duidelijkst in de auto-industrie en daarmee in een lage economische groei in Duitsland. De groei van de wereldhandel en de activiteit in de dienstensector bleef echter behoorlijk op niveau. Hierdoor kon de werkloosheid in de ontwikkelde markten zelfs nog verder dalen.

De groei van de wereldeconomie vertraagde in 2019 tot 2,5% (2018 3,1%). De economische groei vertraagde in de loop van 2019 tot 2,4% in de Verenigde Staten en tot

1,2% in de eurozone. In China liep de economische groei nog wat verder terug naar 6% in het vierde kwartaal, het laagste cijfer sinds drie decennia. De absolute omvang van de Chinese economie betekent dat de absolute welvaartstoename nog steeds fors is, net als de bijdrage aan de groei van de wereldeconomie.

De politieke en economische spanningen die in 2018 al waren opgelopen, liepen in 2019 nog verder op. De VS bleven met hun eisen aan de handelspartners hoog inzetten. Dit trof met name China. Pas tegen het einde van het jaar werd een gedeeltelijke overeenkomst bereikt, het zogenaamde 'eerste-fase-akkoord'. In welke mate de verhoogde invoertarieven en de onzekerheid als gevolg van de onderhandelingen met China, maar ook met andere handelspartners (EU digitale-diensten belasting) in 2019 al een negatief effect hadden op de economische activiteit is moeilijk te bepalen.

Als snel in 2019 leidde de vrees voor een conjuncturomslag en een laag blijvende inflatie tot een omslag van het monetaire beleid in de VS. Na de verhoging van de *federal funds rate* in december 2018 gaf de Fed begin 2019 al aan pas op de plaats te maken waarna in de 2^e helft van het jaar 3 renteverlagingen volgden.

In de eurozone daalde de *headline* inflatie fors: van meer dan 2% tot een laagste niveau van 0,7% in oktober. De core inflatie schommelde rond de 1% maar lag op enig moment ook op 0,8%. De ECB volgde in reactie op de zwakkere inflatiecijfers in augustus met een verruiming: de depositorente werd met 0,1% verlaagd tot -0,5% en het opkoopprogramma werd herstart. Hierop daalde kapitaalmarktrentes nog verder en bereikte de 10-jaars Duitse staatslening een laagste niveau van -0,7% in augustus.

De positieve aandelenrendementen in het eerste kwartaal konden nog worden gezien als een herstel van de forse door de VS geleide correctie eind 2018. De daaropvolgende kwartalen bleven de aandelenmarkten in 2019 positief gestemd. Dit lijkt tegenstrijdig gelet op de noodzakelijke geachte-omslag in het monetaire beleid in de VS en de eurozone. Hiermee schaaft 2019 zich de reeks van jaren sinds de financiële crisis waarbij de (lage) rentes zwaarwegender zijn voor de rendementen op zakelijke waarden dan de politieke en economische onzekerheden.

De onzekerheid ten aanzien van de brexit werd pas tegen het einde van 2019 doorbroken met de verkiezingsoverwinning van Boris Johnson als nieuwe leider en premier van de Conservatieven. Naast de uitdaging om in 2020 een handelsakkoord met de Britse burens te sluiten staat de EU voor een nog grotere uitdaging om uitvoering te geven aan de Green Deal.

In 2019 verbeterden de vooruitzichten voor enkele toonaangevende opkomende landen. Na de forse koersdaling van de Turkse lira stabiliseerde de financieel-economische situatie. In Argentinië blijft de financieel-economische situatie onzeker met het aantreden van een nieuwe regering. In Brazilië zijn belangrijke stappen gezet op het terrein van beheersbaarheid van de overheidsfinanciën door pensioenhervormingen. Doorslaggevend leek de hernieuwde verruiming van het monetaire beleid in de VS.

Samenvattend karakteriseerde 2019 zich door een verrassende omslag in het monetaire beleid van verkrapping naar verruiming in de VS en de eurozone en aanhoudende handelspolitieke spanningen. De onderhandelingen over de handelsrelaties tussen de VS en China en de EU en het VK zullen hoogstwaarschijnlijk niet in 2020 worden beslecht.

Portefeuillerendement in 2019

Het totale rendement van het Fonds was 11,1% in 2019 (2018: 1,1%). Het rendement op de returnportefeuille was met 16,4% fors hoger dan afgelopen jaar. Hetzelfde geldt voor het rendement op de matchingportefeuille (10,2%).

Tabel 5 – Beleggingsresultaten naar beleggingscategorieën

Rendement (%)	2019		2018	
	Gerealiseerd	Benchmark	Gerealiseerd	Benchmark
MATCHINGPORTEFEUILLE	10,2	15,2	1,7	3,2
TREASURY	0,3	-0,6	-0,2	-0,6
RETURNPORTEFEUILLE *)	16,4	15,5	0,2	-0,4
Credits, Emerging market debt	12,7	11,5	-0,9	-0,5
Aandelen	25,8	24,1	-4,0	-1,8
Vastgoed	10,7	7,8	13,4	10,0
Alternatieve beleggingen	13,6	31,5	19,4	-2,6
TOTAAL RENDEMENT	11,1	14,8	1,1	2,2

*) inclusief valutaresultaat

Matchingportefeuille

Het rendement op de totale matchingportefeuille bedroeg 10,2%. Als gevolg van rentedalingen, werd op het nominale deel een positief rendement van 14,4% geboekt. Het rendement op het inflatiedeel was met 5% lager dan op het nominale deel. Het rendement op het inflatiedeel werd gedrukt door de per saldo daling van de inflatieverwachting.

Omdat het rendement op het inflatiedeel aanzienlijk lager was dan dat op het nominale deel, bleef het rendement op de matchingportefeuille achter bij de (volledig nominale) benchmark (+15,2%). Zou de benchmark gecorrigeerd worden voor de inflatiedoelstelling, dan zou deze 12,2% bedragen. Ten opzichte van deze gecorrigeerde benchmark blijft de performance achter als gevolg van de ongunstige staat-swap-spread-ontwikkeling.

De eerste drie kwartalen van 2019 kenmerkten zich door forse rentedalingen. In augustus werd de lange swaprente, na een gestage daling van ongeveer 1,2% ten opzichte van het begin van 2019, zelfs even negatief. Dit kwam doordat de kans op een normalisatie van het rentebeleid van de ECB steeds kleiner werd als gevolg van de verslechterende economische verwachtingen. Zo besloot de ECB onder meer tot een combinatie van een beleidsrenteverlaging en het heropstarten van het opkoopprogramma. Dit kwam samen met een uitgebreide "forward guidance". Al deze maatregelen hadden tot doel om de economie en inflatie verder aan te sporen door middel van lagere rentes.

Vanaf september is de rente weer enigszins gaan stijgen onder meer vanwege de perikelen rondom brexit en de handelsoorlog tussen de VS en China. Per saldo is de Euro swapcurve gedurende het jaar circa 80 basispunten gedaald.

Treasuryportefeuille

Net als vorig jaar is de treasuryportefeuille als aparte portefeuille meegenomen. De treasuryportefeuille liet een positief rendement zien van 0,28% voor 2019, ten opzichte van -0,6% voor de benchmark. Hierbij dient gezegd te worden dat de portefeuille geen formele performance target heeft, maar het doel om het Fonds in staat te stellen aan zijn korte-termijn verplichtingen te kunnen voldoen.

De beleggingen binnen de portefeuille zijn primair belegd in geldmarktfondsen, ultra short duration fondsen en kortlopende staatsobligaties van Nederland, Duitsland en Frankrijk. Deze spreiding zorgt voor een veilige en liquide portefeuille met enig potentieel op positief rendement.

De performance van de EUR geldmarktfondsen lag conform verwachting rond $-0,5\%$. Dit is in lijn met de performance van andere geldmarktfondsen. Door de zeer korte duratie en hoge liquiditeitsverplichtingen is het zeer moeilijk een betere performance te generen voor deze fondsen. De negatieve performance van de EUR geldmarktfondsen is gecompenseerd door een USD geldmarktfonds dat gebruikt wordt om overtollige USD tijdelijk te stallen totdat zij worden opgevraagd worden ten behoeve van de returnportefeuille. De gemiddelde performance van de asset class kwam daarmee uit op $+0,84\%$. De flexibiliteit en veiligheid van deze beleggingen is de reden dat het Fonds hierin belegt. De beleggingen in kortlopende staatsobligaties lieten een performance zien van $0,00\%$. Gedurende de eerste helft van het jaar is de rente op deze obligaties sterk gedaald waardoor de performance tot en met augustus positief was. In de tweede helft van het jaar is de rente gestegen waardoor de positieve performance teniet is gedaan.

Returnportefeuille

Op de returnportefeuille (inclusief valuta-afdekking) behaalde het Fonds $16,4\%$ rendement (2018: $0,2\%$), $0,9\%$ boven de benchmark. Het positieve resultaat werd vooral gedreven door de aandelenportefeuille ($25,8\%$). Ook de andere categorieën realiseerden relatief hoge positieve resultaten, variërend van $10,7\%$ tot $13,6\%$. 2019 kenmerkte zich als een jaar van herstel van de rendementen, die vooral in het laatste kwartaal van 2018 onder druk stonden.

De beleggingen in vastrentende waarden binnen de returnportefeuille betreffen bedrijfsobligaties en staatsobligaties van opkomende landen. Zowel het rendement op de bedrijfsobligaties als het rendement op staatsobligaties van opkomende landen lag met respectievelijk $0,7\%$ en $1,3\%$ boven de benchmark.

De beleggingen in aandelen binnen de returnportefeuille betreffen aandelen in zowel ontwikkelde als opkomende landen. Het rendement op aandelen lag $1,7\%$ boven de benchmark. De beheerders van de opkomende-landenportefeuilles presteerden sterk met een rendement dat ruim drie procent boven de benchmark uitkwam, terwijl die van de zogeheten low-volatility portefeuille ontwikkelde markten minder sterk dan de benchmark presteerde.

Het totale rendement op de categorie vastgoed in 2019 was $10,7\%$ (2018: $13,4\%$), ruim boven het rendement van de benchmark van $7,8\%$. De benchmark van de categorie vastgoed bestaat volledig uit niet-beursgenoteerd vastgoed (MSCI Global Quarterly Property Fund Index).

De beleggingscategorie alternatieve beleggingen bestaat alleen nog uit private equity. Deze portefeuille rendeerte in 2019 met $13,6\%$ ver onder het rendement van de benchmark van $31,5\%$. Het Fonds heeft een aantal jaren geleden besloten om niet verder te investeren in private equity. In 2019 zijn net als in 2018 geen nieuwe verplichtingen meer aangegaan. Ook is de afbouw verder ingezet doordat de fondsen waarin belegd is, bezig zijn met de afbouw van de portefeuille in overeenstemming met het fondsbeleid.

Valutabeleid

Het valutarisico in de matchingportefeuille wordt volledig afgedekt. Het valutarisico van de zes grootste buitenlandse valuta's in de returnportefeuille wordt strategisch voor 50% afgedekt. Van deze valuta's is de USD veruit de belangrijkste. De waardevermindering van de EUR ten opzichte van de USD was de belangrijkste reden voor de negatieve bijdrage van $0,14\%$ aan het totale rendement over 2019.

In de tweede helft van het jaar was het Britse pond volledig afgedekt ter mitigatie van het brexit-risico. Het Britse pond werd echter meer waard. Het negatieve resultaat op de

volledige afdekking is gering aangezien de exposure naar het Britse pond (vóór afdekking) relatief gering is.

Meerjarenontwikkeling rendement

Om het behaalde (beleggings)resultaat beter te kunnen duiden, legt het Fonds de relatie met de meerjarenontwikkeling van de dekkingsgraad.

Tabel 6 – Meerjarenontwikkeling

Indicator	2019	2018	2017	2016
Beleggingsrendement	11,1%	1,1%	1,0%	10,5%
Groei marktwaardedekkingsgraad	-8,1%	-3,1%	4,4%	1,4%
Groei reële dekkingsgraad	-2,4%	3,1%	4,1%	-3,4%
Renteontwikkeling	1,3 → 0,5%	1,4 → 1,3%	1,1 → 1,4%	1,5 → 1,1%
Inflatieontwikkeling	1,7 → 1,5%	1,9 → 1,7%	1,9 → 1,9%	1,7 → 1,9%
Verleende loonindexatie Bank	3,0%	1,7%	1,3%	1,3%
Verleende loonindexatie Verzekeraar	3,0%	1,5%	1,3%	0,8%
Verleende prijsindexatie	1,73%	1,34%	0,36%	0,44%

Het beleggingsrendement van het Fonds hangt mede af van de ontwikkeling van de rente. Bij een daling van de rente is het rendement van de matchingportefeuille relatief hoog als gevolg van de hoge rente-afdekking. Omdat een daling van de rente daarnaast leidt tot een relatief sterkere toename van de waarde van de verplichtingen van het Fonds, is het effect op de marktwaardedekkingsgraad per saldo negatief (en andersom bij rentestijgingen). De marktwaardedekkingsgraad beweegt dus mee met de ontwikkeling van de rente, al wordt de doorwerking gematigd door de hoge rente-afdekking. De marktwaardedekkingsgraad kan daarnaast door andere oorzaken veranderen, bijvoorbeeld door het rendement op de returnportefeuille. De ontwikkeling van de inflatie heeft een grote invloed op de ontwikkeling van de reële dekkingsgraad. Het Fonds vermindert zijn gevoeligheid hiervoor enigszins door de inflatie-afdekking.

De rente is gemiddeld over het jaar 2019 gedaald van 1,3% naar 0,5%. Dit leidde tot een positief rendement op de matchingportefeuille van 10,2%. Met de returnportefeuille werd een positief rendement behaald van 16,4%.

In 2019 is de inflatieverwachting gedaald van gemiddeld 1,7% naar 1,5%. Deze ontwikkeling veroorzaakte een afname van de reële verplichtingen. De rentedaling maakte dit echter ongedaan, waardoor de reële dekkingsgraad per saldo daalde met 2,4%.

De rentedaling was ook de belangrijkste reden voor de daling van de marktwaardedekkingsgraad met 8,2% (van 135,9% naar 127,7%).

Ondanks de genoemde daling heeft het Bestuur op basis van de dekkingsgraden volledige toeslagen kunnen verlenen. In tabel 6 zijn de toeslagen vermeld die in het kalenderjaar zijn toegekend.

Vermogensbeheerkosten in relatie tot rendement

Tabel 7 toont een overzicht van de vermogensbeheerkosten (exclusief transactiekosten) per hoofdcategorie in relatie tot het gemiddeld belegd vermogen en rendement.

Tabel 7 – Verhouding rendement en kosten vermogensbeheer

2019	gemidd. belegd vermogen (BV)	bruto rendement *)	kosten **)	netto rendement	verhouding kosten/bruto rendement
	(x € 1 mln)	% van BV	% van BV	% van BV	%
Matchingportefeuille	21.971	10,28%	-0,05%	10,23%	0,52%
Vastrentend	20.968	7,49%	-0,05%	7,44%	0,70%
Derivaten	572	120,17%	-0,02%	120,15%	0,02%
Treasury	431	0,39%	-0,12%	0,28%	29,79%
Returnportefeuille	7.263	17,32%	-0,95%	16,37%	5,48%
Credits, Emerging market debt	1.498	13,01%	-0,29%	12,72%	2,22%
Aandelen	3.427	25,99%	-0,21%	25,79%	0,79%
Vastgoed	1.842	12,25%	-1,55%	10,70%	12,63%
Private Equity	515	19,29%	-5,67%	13,63%	29,37%
Overige beleggingen	-19		NA		
Totaal portefeuille	29.235	11,41%	-0,29%	11,11%	2,58%
2018	27.300	1,46%	-0,34%	1,12%	23,18%

*) netto rendement + kosten

**) exclusief transactiekosten

Bovenstaand overzicht is bij benadering bepaald. Uitgaande van de netto rendementen en de in paragraaf 4.5 gepresenteerde vermogensbeheerkosten, is het bruto rendement herleid. Op basis hiervan is ook per beleggingscategorie een indicatie te geven van de verhouding tussen de vermogensbeheerkosten (exclusief transactiekosten) en het rendement. De kosten als totaal van het bruto-rendement zijn gedaald van 23,18% in 2018 naar 2,58% in 2019. Wel blijft duidelijk dat met de categorieën private equity en vastgoed weliswaar een goed rendement werd gemaakt in 2019, maar ook dat deze relatief duur zijn. Dit past bij het rendement/risicoprofiel van deze categorieën en is derhalve geen aanleiding om aanpassingen in de portefeuille door te voeren. Wel heeft het Fonds al een paar jaar geleden besloten geen nieuwe investeringen in private equity te doen.

Maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB)

Maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB) is een integraal onderdeel van het beleid van het Fonds. In 2009 werden de Principles for Responsible Investment ondertekend, die een integratie van duurzaamheid voorstaan. Het Fonds hecht er grote waarde aan dat rendementsdoelstellingen in evenwicht zijn met zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid als institutionele belegger. Het Fonds is van mening dat bedrijven die maatschappelijk verantwoord ondernemen, op lange termijn beter presteren dan organisaties die dat niet doen. Hierbij gaat het om aspecten als bestuur, duurzaamheid en maatschappij.

Het MVB-beleid van het Fonds sluit aan bij internationale en nationale standaarden, zoals die van de VN (Principles for Responsible Investing; Global Compact), van de OECD en van de Code Pensioenfonds. Dit betekent onder meer dat het Fonds niet betrokken wil zijn bij:

- Schendingen van mensenrechten of gebruik van kinderarbeid;

- Fraude of corruptie;
- Milieuvervuiling;
- Controversiële wapens.

Daarnaast hecht het Fonds waarde aan het thema gezondheid. In 2018 heeft het Fonds besloten producenten van tabak uit te sluiten. Dit is in 2019 geïmplementeerd.

Het Fonds heeft in 2018 het brede spoor van het IMVB-convenant ondertekend. Hiermee wil het Fonds in samenwerking met de andere ondertekenaars eventuele negatieve gevolgen van beleggingen door pensioenfondsen op samenleving en milieu voorkomen. Door gebruik te maken van de kennis en ervaring van de andere deelnemende partijen en hun (lokale) partners kan het Fonds meer impact hebben.

Het Fonds vult zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid als volgt in:

- Het Fonds heeft een actief aandeelhoudersbeleid.
 - i. als aandeelhouder heeft het Fonds stemrecht op aandeelhoudersvergaderingen. Door gebruik te maken van zijn stemrecht kan het Fonds direct invloed uitoefenen op de kwaliteit en het beleid van de ondernemingen waarin wordt belegd. Hiervoor heeft het Fonds een stemcode opgesteld, die is gebaseerd op door Eumedion en de OECD ontwikkelde standaarden;
 - ii. het Fonds spreekt ondernemingen aan op hun gedrag en gaat in gesprek met het management over voor het Fonds relevante onderwerpen (engagement). Doel van deze gesprekken is om gedragsverandering bij deze bedrijven tot stand te brengen. Als na een periode van drie jaar intensieve dialoog blijkt dat er onvoldoende gedragsverandering heeft plaatsgevonden, zal het Fonds een nieuwe afweging maken om wel of niet meer in de betreffende bedrijven te beleggen.
- Het Fonds hanteert een uitsluitingenlijst voor ondernemingen en landen. Ondernemingen die de principes van de UN Global Compact schenden en die na een periode van intensieve dialoog hun gedrag onvoldoende aanpassen worden uitgesloten van de beleggingen. De sanctielijst van de VN-Veiligheidsraad is de leidraad voor het uitsluitingenbeleid bij landen.

Het Bestuur van het Fonds stemt niet zelf en gaat niet rechtstreeks in gesprek met ondernemingen. In 2019 is de uitvoerder van het actief aandeelhoudersbeleid geëvalueerd via een selectietraject. Na aanleiding van het selectietraject heeft het Fonds besloten om Robeco Institutional Asset Management (Robeco) aan te stellen. Robeco vertegenwoordigt een groot aantal institutionele beleggers, combineert de belangen en biedt de infrastructuur om het beleid efficiënt in te kunnen richten. In 2019 heeft de overheveling van werkzaamheden plaatsgevonden tussen Hermes EOS en Robeco. Dit betekent dat vanaf 2020 Robeco stemt namens het Fonds en de dialoog aangaat met bedrijven uit de portefeuille van het Fonds op specifieke thema's. Het Fonds rapporteert in de kwartaalberichten op de website van het Fonds over de onderwerpen waarover is gesproken en gestemd.

In 2019 is er gestemd op 2.421 jaarvergaderingen waarbij 27.300 voorstellen zijn getoetst aan de stemcode van het Fonds. De meest voorkomende onderwerpen waren governance en beloningsbeleid. Op bijna 60% van de vergaderingen is op één of meerdere onderwerpen tegengestemd.

Hermes EOS is tot en met het derde kwartaal en Robeco in het vierde kwartaal met 832 bedrijven uit de beleggingsportefeuille van het Fonds in gesprek gegaan. Na governance was milieu het belangrijkste onderwerp. Evenals vorig jaar vonden de meeste gesprekken op milieugebied plaats over klimaatverandering (ruim 70%).

4.4 Risicomanagement

Organisatie en proces

De in paragraaf 4.1 beschreven algemene beleidsdoelstellingen vormen het uitgangspunt van het risicomanagement van het Fonds. Het risicomanagement richt zich enerzijds op deze financieel-strategische risico's die zich voor kunnen doen bij de nakoming van de pensioenverplichtingen. Anderzijds ziet het risicomanagement van het Fonds toe op tactische en operationele risico's die samenhangen met de (grotendeels) uitbestede werkzaamheden op het gebied van vermogensbeheer, beleggingsadministratie en pensioenadministratie.

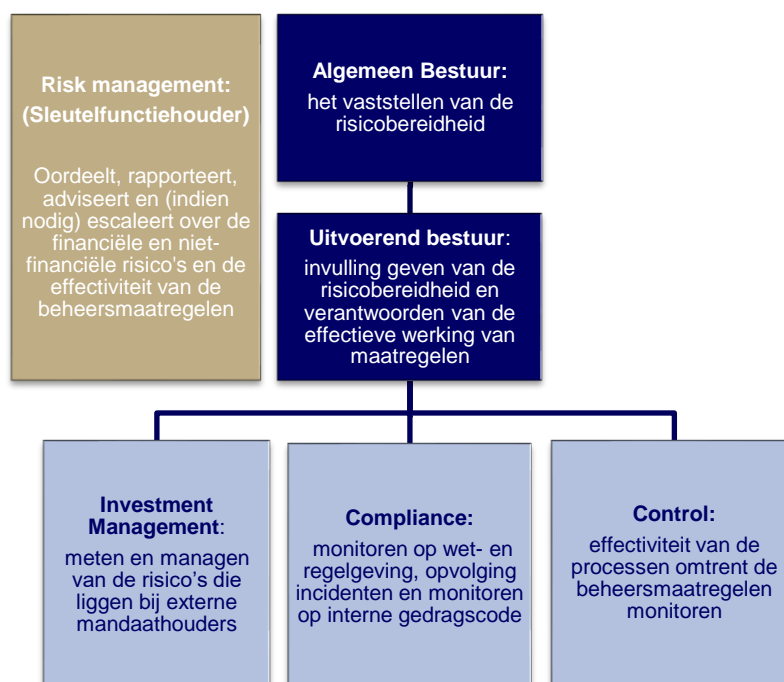
Om de risico's bij de strategische en operationele doelstellingen van het Fonds te onderkennen en te beheersen doorloopt het Fonds de volgende stappen:

1. Vaststellen van de risicobereidheid;
2. Meten en managen van risico's;
3. Inrichten van de interne beheersingsorganisatie;
4. Verantwoorden van de effectieve werking van maatregelen;
5. Zo nodig bijstellen van beheersmaatregelen.

Figuur 4 geeft de organisatiestructuur weer van het risicomanagement en de verantwoordelijkheden conform de stappen die hiervoor genoemd zijn. Het bijstellen van de beheersmaatregelen is een geïntegreerd en continu proces.

Figuur 4 – Risk governance

Risicohouding en risicobereidheid

Zowel de risicohouding als de risicobereidheid zijn belangrijke uitgangspunten van het Fonds. Van belang is op te merken dat 'risicohouding' vanwege de wettelijke definitie zich beperkt tot beleggingsrisico, terwijl 'risicobereidheid' zich veel breder uitstrekt, bijvoorbeeld ook ten aanzien van de pensioenadministratie en compliance.

Risicohouding

Het begrip 'financiële risicohouding' heeft in 2015 een wettelijke basis gekregen. De wet omschrijft de risicohouding als de mate waarin een pensioenfonds *bereid is* (beleggings-) risico's te lopen om de doelstellingen van het pensioenfonds te realiseren en de mate waarin het pensioenfonds beleggingsrisico's *kan* lopen gegeven de kenmerken van het pensioenfonds. De risicohouding van een pensioenfonds komt vervolgens tot uitdrukking via twee normen. Ten eerste in de ondergrenzen van het pensioenresultaat en ten tweede in de maximale hoogte van het vereist eigen vermogen (VEV). Beide begrippen worden hieronder toegelicht, gevolgd door de wijze waarop het Fonds de risicohouding heeft ingebed in zijn eigen doelstellingen en bedrijfsvoering.

De mate waarin het Fonds erin slaagt om de koopkracht op peil te houden komt tot uiting in het verwachte pensioenresultaat. Als het verwachte pensioenresultaat 100% bedraagt, loopt de toeslagverlening op de pensioenuitkeringen precies gelijk op met de (wettelijk gedefinieerde) inflatie. Als het pensioenresultaat hoger uitkomt dan 100%, neemt de koopkracht zelfs toe. De pensioenen stijgen in dat geval harder dan het inflatiepercentage waarmee de prijzen stijgen. In 2014 heeft het Fonds in overleg met sociale partners, de andere stakeholders en het VO, als minimum eis gesteld dat een pensioenresultaat van 95% behaald moet worden. Deze norm geldt voor de gehele looptijd waarover het pensioenresultaat berekend moet worden (60 jaar). Jaarlijks komt die tot uiting in de zogeheten haalbaarheidstoets.

De tweede norm voor de risicohouding is de maximale hoogte van het VEV. Als het Fonds risicovoller gaat beleggen, neemt het VEV toe en vice versa. Het Fonds heeft in juni 2015 bepaald dat het VEV maximaal 16,5% mag bedragen. Zowel de eerste norm als de tweede norm voor de risicohouding is herbevestigd in 2019. Daarmee spreekt het Fonds af dat het bij de inrichting van het beleggingsrisico het totale risico begrenst tot maximaal dit niveau. Per eind 2019 was het VEV met 10,9% lager dan het maximaal afgesproken niveau.

In aanvulling op deze wettelijke normen van de risicohouding en mede gebaseerd op de uitkomsten van een risicobereidheidonderzoek uit 2019 hanteert het Fonds eigen risiconormen. Deze dienen als kader voor het bepalen van het beleggings- en toeslagenbeleid:

- De kans op een marktwaardedekkingsgraad lager dan 109% binnen een jaar is kleiner dan 1% (nominale risiconorm);
- De kans dat de indexatie-ambitie van ten minste 80% niet wordt behaald over een periode van 15 jaar bedraagt minder dan 30% (reële risiconorm).

Bij gunstige financiële omstandigheden lukt het (naar verwachting) om aan beide normen te voldoen. Verder heeft het Fonds besloten dat indien niet aan beide normen kan worden voldaan de voorkeur wordt gegeven aan de indexatie-ambitie van minimaal 80% boven de nominale zekerheid. In de jaarlijkse ALM-studie wordt beoordeeld in hoeverre het Fonds kan verwachten dat aan deze eigen normen wordt voldaan.

Risicobereidheid

In het laatste kwartaal van 2019 zijn de risicobereidheid en houding geactualiseerd (voorheen risk appetite) zoals door het Bestuur uitgesproken in de toekomstvisie. Op de primaire beleidsgebieden, zoals pensioenbeheer, risk, compliance en balansbeheer is de ambitie geconcretiseerd en is de risicotolerantie uitgewerkt in een risiconorm waartegen de risico exposure wordt afgezet. Deze concretisering is onderdeel van het proces om tot een ICS te komen. De risicobereidheid komt verder tot uiting bij de risico's die in de paragraaf Risicobeeld 2019 worden beschreven.

Metten en managen van risico's

Het Risk Management Framework (RMF) van het Fonds beschrijft het beleid voor alle risicocategorieën. Binnen de kaders van het RMF stelt het Fonds jaarlijks het balansbeheerplan op dat met name de strategische risicobeheersmaatregelen omvat. Op basis van periodieke verantwoording over de effectiviteit van de werking van beheersmaatregelen vinden eventuele bijstellingen plaats binnen balansbeheer. Het Bestuur toetst het RMF jaarlijks en actualiseert het waar nodig.

Het Fonds gebruikt verschillende risicoanalyses, waaronder gevoeligheidsanalyses om zicht te houden op de effecten van de belangrijkste financiële parameters op de haalbaarheid van de doelstellingen. Tabel 8 geeft een beeld van de gevoeligheid van de reële dekkingsgraad voor mutaties (schokken) in de rente, de inflatieverwachting en het aandelenrendement. Basis hierin is de voorlopige reële dekkingsgraad zoals benoemd in de kerngetallen.

Tabel 8 – Gevoeligheidsanalyse reële dekkingsgraad

Gevoeligheid reële dekkingsgraad voor verwachte inflatie, rente en aandelenrendement								
Aandelenrendement	Beweging verwachte inflatie / rente							
	inflatie	-1,5%	-1,0%	-0,5%	0,0%	0,5%	1,0%	1,5%
	rente	-1,5%	-1,0%	-0,5%	0,0%	0,5%	1,0%	1,5%
-40%	101%	97%	93%	90%	88%	85%	83%	
-30%	102%	98%	95%	91%	89%	86%	84%	
-20%	104%	99%	96%	93%	90%	87%	85%	
-10%	105%	100%	97%	94%	91%	89%	87%	
0%	106%	102%	98%	95%	92%	90%	88%	
10%	107%	103%	99%	96%	93%	91%	89%	
20%	108%	104%	100%	97%	95%	92%	90%	
30%	109%	105%	102%	98%	96%	93%	91%	
40%	111%	106%	103%	100%	97%	95%	92%	

Uit de analyse ultimo 2019 blijkt dat in bepaalde scenario's de reële dekkingsgraad onder de 90% zakt, de grens waaronder volledige toeslagverlening in gevaar kan komen. De nominale rente en inflatie(verwachting) moeten dan beide met meer dan 1,0% stijgen, tezamen met een daling van de waarde van aandelen. Hierbij wordt uitgegaan dat de correlatie tussen rente en inflatie 1 is. Deze correlatie kan over tijd wisselen. Bij een stijging van de inflatieverwachting zal dat leiden tot een lagere reële dekkingsgraad, terwijl een stijging van de (nominale) renteverwachtingen juist zal leiden tot een hogere reële dekkingsgraad.

Inrichting van de interne beheersorganisatie

Gezien het belang van risicomanagement heeft het Fonds een afdeling Risk Management ingericht. Het hoofd van deze afdeling rapporteert onafhankelijk aan het Bestuur over zowel financiële als niet-financiële risico's en over de effectiviteit van genomen beheersmaatregelen. Verder wordt de adequate organisatie van het integrale risicomanagement bevorderd door middel van onderstaande processen:

- Voorstellen die betrekking hebben op de uitvoering van het fondsbeleid worden voorzien van een risk opinie en de besluitvorming wordt gedaan door de uitvoerend bestuurders. Hierbij geldt dat de uitvoerend bestuurders een kruislingse bestuurlijke verantwoordelijkheid hebben inzake risicomanagement voor die gebieden waar zij niet primair verantwoordelijk voor zijn;
- Voorstellen die betrekking hebben op de beleidsvorming worden voorzien van een risk opinie en de besluitvorming wordt gedaan door het Bestuur.

Verantwoording en bijstelling van de beheersmaatregelen

De volgende ontwikkelingen zijn in 2019 bepalend geweest op het gebied van risicobeheersing:

- Op basis van risk self-assessments van de proceseigenaren zijn voorstellen tot verbetering met betrekking tot de risico-inschattingen en beheersmaatregelen doorgevoerd, na beoordeling door Risk Management;

- Het RMF van het Fonds is in 2019 verder verbeterd op basis van interne en externe aanbevelingen en geactualiseerd. Hier is eveneens de integrale risicorapportage op aangepast.

Risicobeeld 2019

Het Fonds heeft in het RMF de volgende risicocategorieën vastgelegd. Onderstaand worden de belangrijkste risico's kort omschreven, gevolgd door de gekozen beheersmaatregel.

Overzicht van de verschillende risico's en de bijbehorende beheersmaatregelen

Beschrijving van het risico	Beheersmaatregel
Financiële risico's	
Marktrisico	
Het Fonds opereert in een omgeving waarbij marktontwikkelingen effect hebben op de balans en op de pensioenverplichtingen. Rente, inflatie en valuta ontwikkeling hebben de grootste impact op het Fonds	Het Fonds heeft het renterisico ten opzichte van de totale balans afgedekt door middel van derivaten en obligaties. Inflatierisico wordt gemitigeerd door een inflatie-afdekking van circa 35%, geen volledige rente-afdekking en door te beleggen in zakelijke waarden (aandelen e.d.). Het Fonds dekt verschillende vreemde valuta af waardoor het Fonds nog maar beperkt valutarisico loopt ten opzichte van de totale balans.
De pensioenverplichtingen worden gewaardeerd o.b.v. swap curve. De waarde ontwikkeling die daaruit voortkomt, wordt zo goed als het kan gerepliceerd door te beleggen in staatsobligaties en derivaten. Hierdoor is het Fonds gevoelig voor de staat-swap spread ontwikkeling.	Het Fonds krijgt op maandbasis inzicht wat de impact zal zijn bij bepaalde staat-swap bewegingen. Het Fonds profiteert als de staatscurve lager ligt dan de swapcurve en vice versa. Dit risico wordt deels gemitigeerd door niet uitsluitend te beleggen in (staats)obligaties.
Tegenpartij- en liquiditeitsrisico	
Het Fonds belegt in staats- en bedrijfsobligaties, maar sluit ook derivaten af om het rente-, valuta- en/of inflatierisico te verminderen. Het Fonds loopt het risico dat een partij niet aan haar betalingsverplichting kan voldoen. Het Fonds zelf heeft ook betalingsverplichtingen zoals uitbetalen van pensioenen.	Om zeker van te zijn dat de tegenpartij aan haar betalingsverplichting kan voldoen zijn er restricties opgesteld ten aanzien van credit rating voor het aankopen van staats- en/of bedrijfsobligaties en type obligatie. Voorafgaand aan het afsluiten van een derivaat, gelden, naast restricties op de tegenpartij, ook restricties aan het onderpand dat op dagbasis uitgewisseld wordt. Het Fonds voert op weekbasis een stress scenario uit waarin alle betalingsverplichtingen van het Fonds afgezet wordt tegen de liquide middelen die het Fonds tot zijn beschikking heeft. Hierdoor wordt inzichtelijk gemaakt of het Fonds aan zijn betalingsverplichtingen kan voldoen.
Langlevens risico	
Het Fonds baseert de hoogte van de voorzieningen op de gemiddelde levensverwachting van alle deelnemers. Het Fonds loopt een risico dat deelnemers gemiddeld genomen langer blijven leven dan werd aangenomen.	Er wordt rekening gehouden met de voorzienbare trend in de overlevingskansen. Hiervoor maakt het Fonds gebruik van de meest recente prognose-tafels van het Actuarieel Genootschap bij het bepalen van de technische voorzieningen en het hanteren van actuele en adequate fondsspecifieke

correctiefactoren. Het beoordelen van verschillen tussen de werkelijke uitkomsten en de vooraf gemaakte aannames, mede aan de hand van een analyse van de fonds-actuaris en de rapportage van de certificerende actuaris, zijn hierbij een belangrijk hulpmiddel.

Niet-financiële risico's

Organisatie, cultuur en integriteit

Het Fonds opereert in een omgeving met verschillende stakeholders met ieder zijn eigen drijfveren. Reputatie en integriteit spelen een belangrijke rol hierin.

Het Fonds heeft een lage risicobereidheid wat betreft imago-risico. Het Fonds heeft hierop verschillende beheersmaatregelen getroffen. Zo kent het Bestuur onder meer een evenwichtige samenstelling van vertegenwoordigers vanuit werkgevers, de deelnemers en de pensioengerechtigden. Het Bestuur onderhoudt nauw contact met de diverse stakeholders. Daarnaast heeft het Fonds een gedragscode die van toepassing is op de aan het Fonds verbonden personen. Verder worden periodiek door de (externe) compliance officer voor het Bestuur en het Bestuursbureau aan integriteit gerelateerde bewustwordingssessies georganiseerd.

Uitbestedingsrisico

Het Fonds is sterk afhankelijk van derde partijen aangezien het merendeel van de werkzaamheden uitbesteed is. Het Fonds loopt hierdoor risico dat uitbestede werkzaamheden niet voldoen aan kwaliteitseisen, continuïteit waarborging en/of levering van onvoldoende "countervailing power".

Om er zeker van te zijn dat een externe partij aan de (wettelijke) eisen voldoet heeft het Fonds een uitbestedingsdocument opgesteld waarin deze eisen opgenomen zijn. Tijdens het selecteren van een externe partij, maar ook tijdens het monitoren van die partij maakt het Fonds gebruik van verschillende vormen van due diligence onderzoeken. Verder vraagt het Fonds om ISAE3402 type-II rapportages en dat deze rapportages zijn voorzien van een assurance-verklaring van een onafhankelijke externe accountant.

Modelrisico

Het Fonds gebruikt informatie die door een (financieel) model gegenereerd is. Dit kan leiden tot een besluit gebaseerd op verkeerd aangeleverde informatie en/of verkeerde interpretatie van de informatie.

Het beheersen van modelrisico wordt met modelvalidatie ondervangen. Modelvalidatie geeft het Fonds inzicht in de werking van het model en de onderdelen waar mogelijk verbetering in is aan te brengen, door bijvoorbeeld het inbouwen van extra checks. Modelvalidatie kan ook aantonen wat de invloed op het Fonds kan zijn wanneer het model verkeerde informatie geeft of verkeerd geïnterpreteerd wordt.

Verbeteringen in het risicomanagement

Het Fonds beoordeelt continu of het risicobeleid voldoet. Dit gebeurt onder meer via verschillende rapportages, (macro-)economische berichten en nieuwe inzichten. In 2019 zijn onder andere de volgende verbeteringen doorgevoerd:

- Het RMF is in 2019 geactualiseerd op basis van interne en externe aanbevelingen;
- De rapportage aan de Auditcommissie en het Bestuur is verder gestructureerd en geactualiseerd onder meer door aan te sluiten bij de in het RMF benoemde risico's;

- Alle sleutelfuncties zijn ingevuld en alle voorgedragen personen zijn goed bevonden door de DNB;
- Het Interne controle systeem is bijgewerkt naar de huidige (key) processen van het Fonds, waarbij risico's en beheersmaatregelen zijn geëvalueerd. Het Fonds kan daardoor efficiënter inzicht verschaffen naar de status van de risicomangement op de operationele risico's;
- Over het jaar 2019 heeft het uitvoerend bestuur een ICS afgegeven, gebaseerd op een verder verbeterd proces waarin onder meer risk self-assessments zijn toegevoegd.

4.5 Financieel beleid en actuariële analyse

Financiële positie vanuit fondsperspectief (marktwaarde)

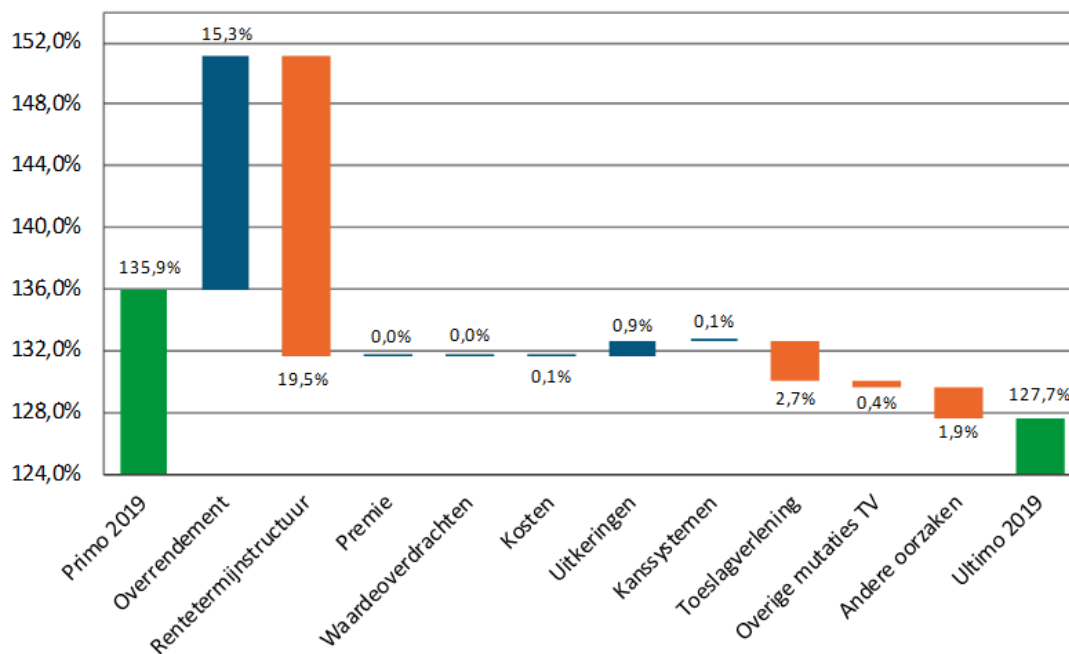
Het strategisch beleggingsbeleid in 2019 was grotendeels gelijk aan dat van 2018. In afwachting van de uitgebreidere ALM-studie in 2019 besloot het Bestuur het beleggingsbeleid in 2019 zélf niet ingrijpend te wijzigen. In de portefeuille zijn slechts een paar wijzigingen doorgevoerd. De belangrijkste daarvan was de toevoeging van Nederlandse woninghypotheken aan de matchingportefeuille, met een gewicht van 2,25% van de totale beleggingen, ten laste van staatsobligaties. Het gewicht van de totale matchingportefeuille bleef 71%. Het beleid werd verder gekenmerkt door een inflatie-afdekking van 35% van de inflatiegevoeligheid van de reële verplichtingen. De strategische rente-afdekking bleef 90% van de rentegevoeligheid van de nominale verplichtingen.

Het resultaat van het gevoerde beleid in combinatie met de ontwikkelingen op de financiële markten, komt onder meer tot uiting in de belangrijkste indicator voor de financiële positie van een pensioenfonds, de dekkingsgraad. Het Fonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen zowel op basis van de in de markt waargenomen rentetermijnstructuur als op basis van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur met UFR (Ultimate Forward Rate). Hieruit komen respectievelijk de marktwaardedekkingsgraad en de DNB-dekkingsgraad voort. De DNB-beleidsdekkingsgraad, die wordt berekend als het twaalfmaands voortschrijdend gemiddelde van de DNB-dekkingsgraad, is bepalend voor het voldoen aan de wettelijke vereisten. Naar de mening van het Fonds geeft de marktwaardedekkingsgraad echter een beter beeld van de werkelijke stand en ontwikkeling van de financiële positie van het Fonds. De marktwaardedekkingsgraad wordt daarom gehanteerd bij het formuleren en het uitvoeren van het beleggings- en risicobeleid en bij de verantwoording in het jaarverslag.

In het kader van het toeslagenbeleid is de aandacht van het Fonds, naast het wettelijk kader van de DNB-beleidsdekkingsgraad, echter vooral gericht op de ontwikkeling van de reële dekkingsgraad.

Ontwikkeling marktwaardedekkingsgraad

De marktwaardedekkingsgraad is in 2019 gedaald van 135,9% naar 127,7%. In figuur 5 wordt getoond welke factoren het verloop van de marktwaardedekkingsgraad in 2019 hebben bepaald en deze worden vervolgens kort toegelicht. De meest bepalende factoren waren de rentetermijnstructuur (door daling van de swaprentes, zie figuur 6) en de toeslagverlening, deels gecompenseerd door overrendement.

Figuur 5 – Ontwikkeling marktwaardedekkingsgraad 2019

Ontwikkeling reële dekkingsgraad

De reële verplichtingen worden bepaald door de toekomstige pensioenuitkeringen te verhogen met de Europese prijsinflatieverwachtingen die voor diverse looptijden zijn af te leiden uit de markt. Deze inflatieverwachtingen zijn gedurende 2019 gedaald, wat een gunstig effect had op de reële verplichtingen. Toch is de reële dekkingsgraad in 2019 gedaald, van 97,3% naar 94,9%. De gedaalde rente is hiervan de belangrijkste oorzaak.

Bij het bepalen van de toeslagen hanteert het Fonds het twaalfmaands gemiddelde van de reële dekkingsgraad. De gemiddelde reële dekkingsgraad is in 2019 gestegen van 96,7% naar 97,2%, als gevolg van de positieve ontwikkeling van de reële dekkingsgraad in de eerste helft van 2019.

Actuariële analyse

Onder overrendement wordt het saldo getoond van de beleggingsopbrengsten versus de benodigde rentetoevoeging aan de technische voorziening. In 2019 was dit saldo € 3.014 miljoen. Het positieve effect op de marktwaardedekkingsgraad was 15,3%-punt.

Rentetermijnstructuur

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen (technische voorziening) wordt berekend op basis van een rentetermijnstructuur. Deze rentetermijnstructuur is gebaseerd op de interbancaire swapmarkt. In 2019 is de rentetermijnstructuur gedaald, van gemiddeld 1,3% naar gemiddeld 0,5% (zie figuur 6). Hierdoor steeg de voorziening pensioenverplichtingen met € 3.290 miljoen. Het negatieve effect op de marktwaardedekkingsgraad was 19,5%-punt.

Premies

In 2019 bedroeg de kostendeckende premie € 8 miljoen. Vanwege het gesloten karakter van het Fonds bestaat de kostendeckende premie enkel nog uit de vergoeding voor de uitvoeringskosten van het Fonds. De feitelijke premie is voor het Fonds gelijk aan de kostendeckende premie

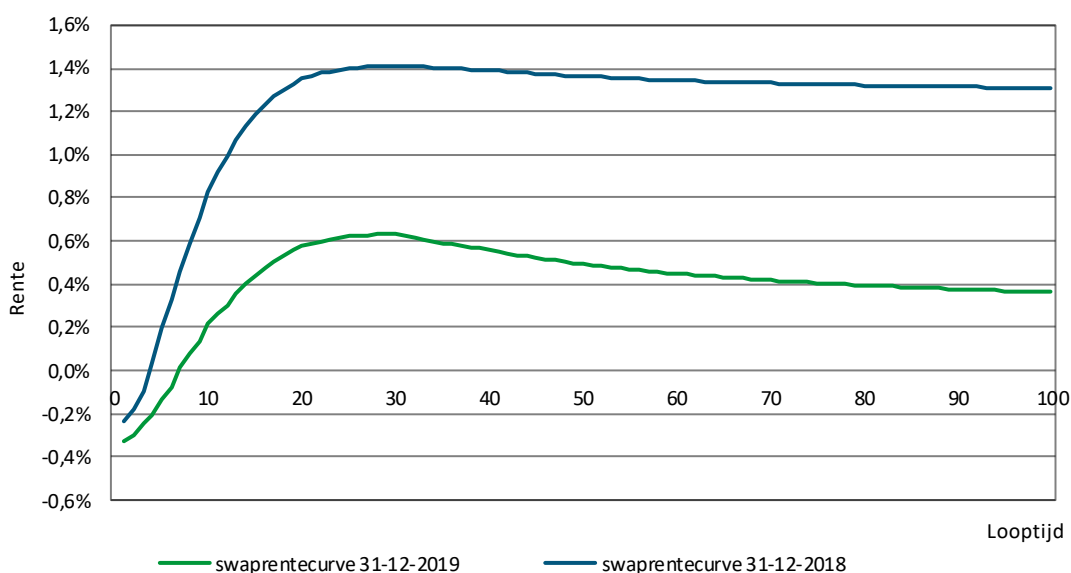
Waardeoverdrachten

De post waardeoverdrachten was in 2019 nagenoeg nihil. Er vinden nauwelijks nog overdrachten plaats als gevolg van het gesloten karakter van het Fonds.

Kosten

Het resultaat op kosten was in 2019 licht negatief vanwege de projectkosten voor het project "Wij werken aan uw pensioen".

Figuur 6 – Verloop rentetermijnstructuren (swapcurves ultimo jaar)

Uitkeringen

Door de uitkeringen aan pensioengerechtigden neemt de voorziening pensioenverplichtingen af. De aanwezige buffer op dit deel van de pensioenverplichtingen valt vrij aan het Fonds. Dit had in 2019 een positief effect van 0,9%-punt op de marktwaardedekkingsgraad.

Kanssystemen

Onder de noemer kanssystemen worden met name het sterfteresultaat en het resultaat op mutaties bij pensioeningang getoond. Het sterfteresultaat is positief door een winst op langlevensrisico (minder lasten voor levenslange pensioenen dan hiervoor gereserveerd was). Mutaties bij pensioeningang gaven een positief resultaat bij flexibele pensioeningang en door vrijval van risico-opslagen. Per saldo was het resultaat op kanssystemen 0,1%-punt.

Toeslagverlening

De in 2019 verleende toeslagen zijn ten laste gekomen van de reserves van het Fonds. De voorziening pensioenverplichtingen is in 2019 als gevolg van deze toeslagen

verhoogd. Het negatieve effect daarvan op de marktwaardedekkingsgraad was 2,7%-punt.

Overige mutaties technische voorziening (TV)

Deze post bestaat vooral uit de wijziging van de voorziening als gevolg van het project "Wij werken aan uw pensioen". De belangrijkste posten hiervan zijn de lasten als gevolg van het wijzigen van de arbeidsongeschiktheidsregelingen (€ 24 miljoen) en de harmonisatie van regelingen voor overlijdensuitkeringen (€ 12 miljoen). Daarnaast zijn er als gevolg van het project lasten naar voren gehaald (via verhoging van de voorziening) die anders op een later moment zouden vallen (€ 8 miljoen). De negatieve impact van de categorie overige mutaties op de marktwaardedekkingsgraad is 0,4%-punt.

Andere oorzaken

De post andere oorzaken betreft voornamelijk kruiseffecten: de hiervoor genoemde effecten zijn telkens geïsoleerd berekend ten opzichte van de startdekkingsgraad. De onderlinge doorwerking van de effecten worden kruiseffecten genoemd. Verder valt onder andere oorzaken de toevoeging aan de bestemmingsreserve. De bestemmingsreserve is in 2019 door toevoeging van beleggingsrendement gestegen van € 246 miljoen naar € 273 miljoen euro. Deze reserve is een speciale reserve voor werknemers van ING Bank en NN Group ter compensatie voor de overgang van onvoorwaardelijke naar voorwaardelijke toeslagverlening bij de financiële onafhankelijkheid van het Fonds per 2014.

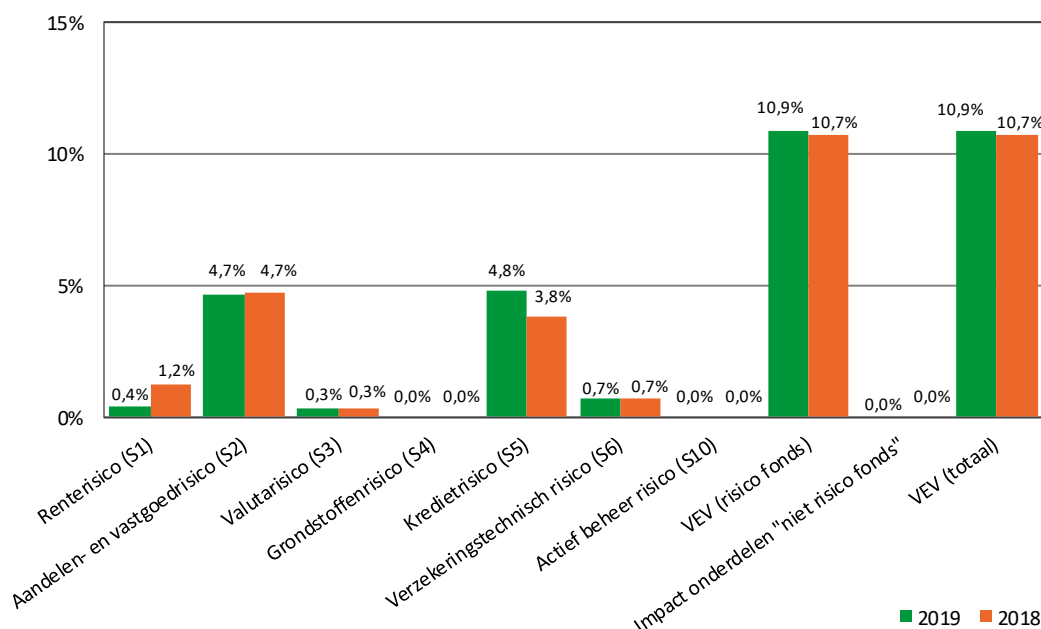
Financiële positie vanuit toezichtsperspectief

De DNB-beleidsdekkingsgraad van een pensioenfonds dient te voldoen aan de vereisten die zijn opgenomen in het Besluit financieel toetsingskader pensioenfonds. Er is sprake van een vereiste dekkingsgraad en van een minimaal vereiste dekkingsgraad.

Ultimo 2019 was de vereiste DNB-dekkingsgraad van het Fonds, op basis van de wettelijke voorschriften van DNB, 110,9% (ultimo 2018: 110,7%). Deze wettelijk vereiste dekkingsgraad wordt berekend op basis van de strategische beleggingsmix. Ultimo 2019 was de vereiste dekkingsgraad op basis van de feitelijke mix 111,0% (ultimo 2018: 110,9%). De minimaal vereiste DNB-dekkingsgraad van het Fonds was op basis van de wettelijke vereisten 104,0% (gelijk aan vorig jaar). De samenstelling van het vereist eigen vermogen op basis van de strategische beleggingsmix is weergegeven in figuur 7.

Figuur 7 – Vereist eigen vermogen op basis van strategische beleggingsmix

DNB-dekkingsgraad (nominaal en reëel)

De DNB-dekkingsgraad daalde van 138,2% ultimo 2018 naar 132,0% ultimo 2019. De DNB-beleidsdekkingsgraad (het twaalfmaands voortschrijdend gemiddelde van de DNB-dekkingsgraad) was eind 2019 134,3% (143,0% ultimo 2018). Daarmee voldeed het Fonds ruim aan de (minimaal) vereiste dekkingsgraad.

Bij het vaststellen van de DNB-dekkingsgraad hanteert DNB een rentetermijnstructuur met een zogeheten Ultimate Forward Rate (UFR). Deze UFR wordt bepaald als een 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de 20-jaars forward rente. Ultimo 2019 was de UFR-rente 2,1% (2018: 2,3%). De UFR-rente ligt al geruime tijd boven de marktrente. De op de UFR berekende verplichtingen hebben daardoor een lagere waarde dan de marktwaardeverplichtingen in de jaarrekening van het Fonds. Hierdoor is de DNB-dekkingsgraad (op basis van die UFR) hoger dan op basis van de marktrente. Het verschil bedraagt 4,3%-punt ultimo 2019. Ten opzichte van 2018 is dit verschil groter geworden door de scherpe daling van de marktrente, waardoor de impact van de UFR relatief is toegenomen.

Dekkingsgraad	Ultimo 2019	Ultimo 2018
DNB-dekkingsgraad	132,0%	138,2%
Marktwaardedekkkingsgraad	127,7%	135,9%
Vershil	4,3%	2,3%
DNB-beleidsdekkingsgraad	134,3%	143,0%

Naast de nominale DNB-dekkingsgraad rapporteert het Fonds ook de reële DNB-dekkingsgraad. Deze reële DNB-dekkingsgraad ligt hoger dan de door het Fonds zelf

berekende reële dekkingsgraad. De belangrijkste redenen hiervoor zijn dat de DNB-berekening uitgaat van een hogere rentecurve vanwege de hiervoor genoemde UFR en van een hoger verwacht rendement om de toekomstige toeslagen te financieren. Beide factoren hebben een verlagend effect op de reële verplichtingen volgens de DNB-berekeningswijze in vergelijking met die van het Fonds. Hierdoor is de reële DNB-dekkingsgraad hoger dan die van het Fonds. De reële DNB-dekkingsgraad is in 2019 gedaald van 116,0% naar 107,8%, in lijn met de daling van de DNB-beleidsdekkingsgraad.

Haalbaarheidstoets en pensioenresultaat

Het pensioenresultaat is een maatstaf om invulling te geven aan het begrip koopkracht. Het Fonds streeft naar een waardevast pensioen met behoud van koopkracht door middel van toeslagverlening. Voor deelnemers, en voor een deel van de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden, betekent dit dat het Fonds streeft naar verhoging van de pensioenen met de cao-loonsverhogingen van de werkgevers ING Bank of NN Group. Voor de overige gewezen deelnemers en pensioengerechtigden streeft het Fonds ernaar om de pensioenen te verhogen met de afgeleide prijsindex (inflatie).

De mate waarin het Fonds erin slaagt om de koopkracht op peil te houden komt tot uiting in het verwachte pensioenresultaat. Het Fonds heeft, in overleg met sociale partners, de andere stakeholders en het VO, als eis gesteld dat een pensioenresultaat van minimaal 95% behaald moet worden, uitgaande van de actuele dekkingsgraad. Deze norm geldt voor de gehele looptijd waarover het pensioenresultaat berekend moet worden (60 jaar) en die jaarlijks tot uiting komt in de haalbaarheidstoets.

De toetsing van het pensioenresultaat en daaraan gestelde risicogrenzen vindt plaats aan de hand van de haalbaarheidstoets. Hiervan worden de parameters door DNB bepaald. Uit de haalbaarheidstoets blijkt dat het Fonds voldoet aan de gestelde criteria van de risicohouding. Kanttekening hierbij is dat in deze toets met een termijn van 60 jaar wordt gerekend, waardoor de scores onzeker zijn en in de tijd sterk kunnen wijzigen.

Eis haalbaarheidstoets	Norm	Score 2019	Score 2018
Verwacht pensioenresultaat	Minimaal 95%	138%	136%
Maximale afwijking in slechtweersscenario (t.o.v. verwacht pensioenresultaat)	Maximaal 30%	25%	25%

De lichte toename van het verwacht pensioenresultaat is het gevolg van met name verbeterde modellering. In de haalbaarheidstoets zijn 2000 scenario's opgenomen. In het (voorgescreven) slechtweersscenario mag het pensioenresultaat niet meer dan 30% afwijken van het verwachte pensioenresultaat. Bij een verwacht pensioenresultaat van 138% mag dit dus niet lager zijn dan 97% (70% van 138%). In de toets van 2019 kwam deze uit op 103%. Dit is 25% lager dan 138%. De afwijking blijft dus binnen de norm van 30%.

Kostenbeleid

Het uitgangspunt voor de pensioenbeheerkosten voor 2019 is dat deze jaarlijks niet meer stijgen dan de indexcijfers zoals die gehanteerd worden voor de stijging van cao-lonen. Gezien het gesloten karakter van het Fonds zal als leidende indicator het kengetal kosten per totaal aantal deelnemers (inclusief gewezen deelnemers) gehanteerd worden.

Het Fonds heeft behoefte aan een concreet kostenbeleid, mede ingegeven door de afspraken met de werkgevers ten tijde van de financiële onafhankelijkheid in 2014. Het Fonds heeft ten opzichte van fondsen met een vergelijkbaar aantal deelnemers relatief hoge kosten per deelnemer. De ambitie van het Fonds is om kwaliteit te blijven leveren tegen 'aanvaardbare' kosten. Wat 'aanvaardbaar' is, zal in 2020 nader geconcretiseerd moeten worden om uitlegbaar te zijn voor deelnemers en andere belanghebbenden.

In vergelijking met de jaargegevens van individuele pensioenfondsen is de hoogte van de administratieve uitvoeringskosten per deelnemer over 2018 in lijn met die van de overige pensioenfondsen. Dit geldt eveneens in vergelijking met peers in de financiële sector. Ten opzichte van de tien grootste fondsen qua belegd vermogen is de hoogte van de administratieve uitvoeringskosten van het Fonds aan de hoge kant.

Voor wat betreft het vermogensbeheerkostenbeleid is in 2019 het uitgangspunt dat de kosten in lijn liggen met die van de afgelopen drie jaar. In vergelijking met de jaargegevens van individuele pensioenfondsen is de hoogte van de kosten vermogensbeheer (als percentage van het gemiddeld belegd vermogen) over 2018 in lijn met die van de overige pensioenfondsen. In vergelijking met peers in de financiële sector zijn de kosten vermogensbeheer van het Fonds relatief gezien aan de hoge kant. Ten opzichte van de tien grootste fondsen qua belegd vermogen is de hoogte van de kosten vermogensbeheer van het Fonds aan de lage kant.

In tabel 9 zijn de bij de kosten voor pensioenuitvoering en vermogensbeheer behorende kengetallen opgenomen. De pensioenbeheerkosten worden uitgedrukt in kosten per deelnemer. Deze zijn met € 62 gestegen van € 141 per deelnemer naar € 203, deels door de daling van het aantal deelnemers (-1,4%) en deels door de stijging van de kosten (43,8%). De stijging van de kosten kan grotendeels toegeschreven worden aan de investeringen in project "Wij werken aan uw pensioen". Als deze investeringen buiten beschouwing worden gelaten, bedragen de kosten per deelnemer € 139 per deelnemer. Ten opzichte van 2018 is dit een daling van € 2 per deelnemer, wat verklaard kan worden door een daling van de kosten (-0,6%).

De vermogensbeheerkosten worden uitgedrukt als percentage van het gemiddeld belegd vermogen in het betreffende jaar. Dit percentage is van 0,312% (of 31,2 basispunten) over 2018 gedaald naar 0,294% (29,4 basispunten) over 2019. Het gemiddeld belegd vermogen steeg in 2019 met 7,0% naar € 29,2 miljard en had een positieve invloed op de daling van het kengetal. Voor consistentie in de meerjaren vergelijking is in dit overzicht rekening gehouden met de correctie van de kosten in 2018 voor private equity (zie hierna onder vermogensbeheerkosten).

Tabel 9 – Kengetallen kosten

kengetallen		2019	2018	2017	2016
aantal deelnemers	totaal	68.766	69.733	70.400	70.968
pensioenbeheerkosten	(x € 1.000)	13.943	9.830	9.318	9.181
kosten per deelnemer	(x € 1,-)	203	141	132	129
gemiddeld belegd vermogen	(x € 1 mrd)	29,2	27,3	27,0	27,7
vermogensbeheerkosten	(x € 1.000)	85.893	85.046	97.870	77.775
kosten vermogensbeheer					
(% van belegd vermogen)		0,294%	0,312%	0,362%	0,281%

Vanwege het gesloten karakter van het Fonds daalt het aantal actieve deelnemers structureel en stijgt het aandeel van gewezen deelnemers en pensioengerechtigden gestaag. Daarom is het voor een goede analyse van en het formuleren van meerjarenbeleid voor de pensioenbeheerkosten beter om de pensioenbeheerkosten af te zetten tegen het totaal aantal deelnemers. In het meest gangbare kengetal, in lijn met de aanbevelingen van de Pensioenfederatie, worden de pensioenbeheerkosten toegerekend aan het aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden. Dit kengetal is opgenomen in de kerncijfers in hoofdstuk 1 van dit jaarverslag en bedroeg € 397 in 2019 (€ 278 in 2018). Exclusief de investeringen in project “Wij werken aan uw pensioen” bedraagt het kengetal in 2019 € 271. Dit is € 6 lager dan in 2018.

Pensioenbeheerkosten

Onder pensioenbeheerkosten verstaat het Fonds alle kosten die te relateren zijn aan de uitvoering van de pensioenregeling, uitgezonderd vermogensbeheerkosten. Dit betreft zowel de kosten van de uitbestede diensten als de kosten die toe te rekenen zijn aan het Bestuur en het Bestuursbureau. De pensioenbeheerkosten zijn onderverdeeld in:

- Reguliere kosten, waaronder kosten voor de pensioenadministratie, bestuurskosten en financieel beheer;
- Reguliere projectkosten, bijvoorbeeld kosten voor het aanpassen van de pensioenadministratie als gevolg van gewijzigde wetgeving;
- Incidentele (project)kosten, zoals de kosten ten behoeve van het verbeteren van interne processen.

De kosten van het Bestuursbureau die direct samenhangen met vermogensbeheer en het aan vermogensbeheer toe te rekenen deel van de algemene kosten worden in mindering gebracht op het totaal van de pensioenuitvoeringskosten.

Tabel 10 – Kosten pensioenbeheer

2019	jaarrekening	toegerekend aan vermogensbeheer	totaal	2018
Personeelskosten	5,1	-2,9	2,1	1,6
Pensioenadministratie	6,5		6,5	6,3
Overige uitvoeringskosten	8,2	-2,9	5,3	2,0
Totaal kosten pensioenbeheer	19,8	-5,8	13,9	9,8
2018	15,9	-6,1	9,8	

De stijging van de pensioenbeheerkosten met € 4,1 miljoen ligt voornamelijk in de overige uitvoeringskosten door onder meer de eenmalige kosten voor project “Wij werken aan uw pensioen”. De aan vermogensbeheer toe te rekenen kosten (personeelskosten en aandeel in overhead) is gedaald van € 6,1 miljoen naar € 5,8 miljoen (-4,4%), volledig gedreven door een lager aandeel in de hogere uitvoeringskosten.

Vermogensbeheerkosten

Bij de vermogensbeheerkosten wordt onderscheid gemaakt in beheerkosten (management fees) en performance-gerelateerde kosten. Deze worden per beleggingscategorie bepaald. De transactiekosten worden apart getoond, gezien het

relatief grote aandeel van schattingen in deze categorie. Dit is in lijn met de aanbevelingen van de Pensioenfederatie en de jaarverslaggeving (RJ). De overige vermogensbeheerkosten betreffen de kosten voor custody, beleggingsadministratie, maatschappelijk verantwoord beleggen en de aan vermogensbeheer toe te rekenen kosten van het Bestuursbureau (inclusief projectkosten).

In vervolg op de stappen die in voorgaande jaren al zijn gezet, is ook in 2019 de analyse van de kosten van private equity verder aangescherpt. De correcties zijn terug te voeren op de samen met de portefeuille-beheerder uitgevoerde analyse. Deze is sinds medio 2017 actief voor het Fonds en heeft nu opnieuw een geheel jaar van deze portefeuille kunnen beoordelen. Dit heeft geleid tot een aanpassing naar beneden van de kosten over het boekjaar 2018 van € 1,9 miljoen management fees en € 5,3 miljoen performance fees (carried interest). De oorzaak hiervan is het verschil tussen de definitieve jaarcijfers van de fondsmanagers en de schattingen ultimo Q4 van een jaar. Door de aard van deze categorie is het aandeel van schattingen in de jaarcijfers hoog en daarmee ook de kans op correctie op basis van de definitieve cijfers relatief hoog.

Tabel 11 – Kosten vermogensbeheer 2019

2019	beheer	performance gerelateerd	totaal	transactie
Vastrentende waarden	11,3	0,0	11,3	5,4
Aandelen	6,4	0,0	6,4	1,4
Vastgoed	19,0	9,2	28,1	0,8
Private Equity	12,1	17,0	29,1	0,0
Derivaten	0,0	0,0	0,0	1,2
Overige beleggingen	0,8	0,0	0,8	0,1
Overige vermogensbeheerkosten	10,3	0,0	10,3	0,0
Totaal kosten vermogensbeheer	59,7	26,2	85,9	9,0

De totale vermogensbeheerkosten bedragen € 85,9 miljoen in 2019 en liggen € 0,9 miljoen hoger dan 2018. Tegenover € 2,0 miljoen hogere beheerkosten staan € 1,1 lagere performance fees. De in de jaarrekening verantwoorde kosten (€ 33 miljoen) betreffen alleen direct in rekening gebrachte (beheer)kosten, dat wil zeggen exclusief beheerfees en performance related fees voor vastgoed en private equity.

Tabel 12 – Kosten vermogensbeheer 2018

2018	beheer	performance gerelateerd	totaal	transactie
Vastrentende waarden	9,7	0,0	9,7	1,4
Aandelen	6,2	0,0	6,2	1,7
Vastgoed	16,6	8,7	25,3	1,2
Private Equity	13,5	18,6	32,1	0,0
Derivaten	0,0	0,0	0,0	0,0
Overige beleggingen	1,1	0,0	1,1	0,5
Overige vermogensbeheerkosten	10,6	0,0	10,6	0,0
Totaal kosten vermogensbeheer	57,7	27,3	85,0	4,9

De totale vermogensbeheerkosten over 2018 bedragen na de correctie van de private-equitykosten € 85,0 miljoen. In het jaarverslag van 2018 is € 92,2 miljoen gepresenteerd

en verwerkt in het kengetal (0,338%). Het kengetal voor 2018 op basis van € 85,0 miljoen bedraagt 0,312%.

Transactiekosten

De transactiekosten (€ 9,0 miljoen) liggen € 4,1 miljoen hoger dan in 2018. Dit is voor een deel het gevolg van de verhoging van de rente-afdekking van 90% naar 94% in augustus waardoor in een illiquide maand gehandeld moest worden. De transactiekosten voor aandelen ontwikkelde markten zijn verder afgenomen. Voor private equity zijn geen opgaven van transactiekosten verkregen. Behalve dat deze kosten moeilijk aanwijsbaar zijn in deze beleggingscategorie zijn ze ook dermate onzeker dat het Fonds ervoor heeft gekozen hiervoor geen schatting op te nemen.

4.6 Communicatiebeleid

Het communicatiebeleid van het Fonds wordt eens in de drie jaar vastgesteld. Hierin bepaalt het Fonds onder meer de communicatiedoelstellingen en -strategie en de mix van communicatiemiddelen die ingezet wordt. Het communicatiejaarplan geeft vervolgens een concrete invulling voor het komende jaar.

Het Bestuur ziet de communicatie met zijn deelnemers als één van zijn belangrijkste taken. Dit uit zich in en denken en handelen vanuit de behoeften van de deelnemer en het vergroten van de persoonlijke relevantie van onze communicatie. Dit laatste doen we door meer en meer aan te sluiten bij de persoonlijke voorkeuren en kenmerken van onze deelnemers. Het Fonds stimuleert deelnemers om actief aan de slag te gaan met hun pensioen bij het Fonds en hun totale pensioen. Vanzelfsprekend dient alle communicatie volledig en begrijpelijk te zijn.

Het Pensioenloket biedt de deelnemers ondersteuning via telefoon, e-mail, chat en brief. Het Fonds maakt gebruik van een deelnemerspanel en de medewerkers van het Pensioenloket om specifieke communicatie vooraf te kunnen toetsen.

Omdat een groep deelnemers ook pensioenaanspraken heeft bij ING en/of NN CDC Pensioenfonds werkt het Fonds voor zijn communicatie samen met de CDC Pensioenfonds.

Door middel van een jaarlijks klanttevredenheidsonderzoek (KTO) meet het Fonds onder meer het effect van de communicatie-inspanningen en de tevredenheid over de dienstverlening. Verder doet het Fonds specifiek onderzoek naar de beleving van de Pensioenkrant. Daarnaast analyseert het Fonds ieder kwartaal de rapportages, bijvoorbeeld ten aanzien van het aantal bezoekers van de website of het aantal geopende nieuwsbrieven. Tabel 13 geeft enkele belangrijke uitkomsten weer uit het KTO van 2019.

Tabel 13 – Klanttevredenheidsonderzoek

Rapportcijfer	Doelstelling	Realisatie
klanttevredenheid	2019	2018/2019
Deelnemers	7,5	7,3
Pensioengerechtigden	8,2	8,5
Gewezen deelnemers	7,7	7,5
Gemiddeld (ongewogen)	7,8	7,9

Vertrouwen	Doelstelling	Realisatie
	2019	2018/2019
Deelnemers	80%	79%
Pensioengerechtigden	85%	92%
Gewezen deelnemers	80%	76%
Gemiddeld (ongewogen)	82%	82%

Begrijpelijkheid	Doelstelling	Realisatie
	2019	2018/2019
Website (tevreden / zeer tevreden)	85%	86%
Pensioenkrant (voldoende / zeer goed)	95%	96%
Pensioenloket (tevreden / zeer tevreden)	90%	67%
Gemiddeld (ongewogen)	90%	83%

De algemene tevredenheid in 2019 is met 7,9 (2018: 7,7) iets gestegen en 0,1% hoger dan de doelstelling. De stijging komt volledig toe aan de gestegen tevredenheid onder pensioengerechtigden. De tevredenheid onder de overige deelnemersgroepen bleef stabiel.

82% van de deelnemers heeft (volledig) vertrouwen in het Fonds. Dit is gelijk aan 2018 en conform de doelstelling. Het vertrouwen van deelnemers die nog niet met pensioen zijn ligt wat beneden de doelstelling, bij de pensioengerechtigden behoorlijk daarboven.

De begrijpelijkheid van de communicatie(middelen) wordt afgemeten aan het ongewogen gemiddelde van de begrijpelijkheid van de website, de laatste Pensioenkrant en het Pensioenloket. De begrijpelijkheid van de website wordt bijna 10% hoger beoordeeld (iets boven de doelstelling). Daarentegen is de beoordeling van de begrijpelijkheid van het Pensioenloket lager dan vorig jaar, mogelijk onder invloed van een algehele lagere waardering van het Pensioenloket als gevolg van een reorganisatie en fors beneden de doelstelling die hoog was ingezet. Het totaalpercentage voor begrijpelijkheid is met 83% hoog, maar onder het beoogde doel (90%).

Realisatie speerpunten 2019

In 2019 heeft het Fonds onder meer de volgende zaken gerealiseerd:

- Onder de noemer “Wij werken aan uw pensioen” heeft het Fonds uitgebreid gecommuniceerd over de aanpassingen in het kader van Pensioenreglement Pensioenfonds ING 2020. Hiervoor is onder meer gebruik gemaakt van een speciale website en een Pensioenspecial, naast individuele communicatie en begeleiding door het Pensioenloket;
- Het Fonds heeft in 2019 samen met de CDC Pensioenfonds en de werkgevers ING Bank en NN Group diverse workshops georganiseerd voor actieve deelnemers, onder meer tijdens de Pensioen3daagse. De opkomst en feedback waren positief;
- De financiële risicohouding is onderzocht aan de hand van een kwalitatief onderzoek onder verschillende deelnemersgroepen. De uitkomst is dat het beleggingsbeleid ongewijzigd blijft;
- Om de deelnemers meer inzicht te geven in de gevolgen van het pensioenakkoord voor hun pensioen bij het Fonds, ontwikkelde het Fonds de themapagina op de website ‘Het pensioenakkoord en uw pensioen bij Pensioenfonds ING’. Op deze pagina leest de deelnemer wat we al weten over het akkoord en welke onderdelen naar verwachting al dan niet van toepassing zijn op het pensioen bij Pensioenfonds ING;
- Steeds meer deelnemers weten het Fonds te bereiken via de chatfunctie op de website.

4.7 Pensioenbeleid

Eén pensioenreglement per 1 januari 2020

De werkgevers ING Bank en NN Group en vakbonden hebben in november 2019 overeenstemming bereikt over een beperkt aantal wijzigingen in onze pensioenregelingen. Door deze wijzigingen kennen wij vanaf per 1 januari 2020 één nieuw pensioenreglement: 'Pensioenreglement Pensioenfonds ING 2020'. Hierover zijn de deelnemers eind december geïnformeerd. Door deze wijzigingen zijn de verplichtingen van het Fonds met €31,7 miljoen toegenomen. Dit wordt gefinancierd uit het vermogen van het Fonds en heeft geleid tot een toename van de verplichtingen met 0,14%.

Om deelnemers nu en in de toekomst optimaal van dienst te kunnen zijn, heeft het Fonds in 2019 geïnvesteerd in de optimalisatie van de uitvoering van de pensioenregeling en het daarbij behorende administratie en technisch systeem. Onder de noemer "Wij werken aan uw pensioen" zijn alle deelnemers hierover geïnformeerd. De kosten van het project gaan zich in een aantal jaren terugbetalen omdat de structurele kosten van de uitvoering van de administratie gaan dalen.

De pensioenregelingen van het Fonds zijn eerder tot stand gekomen in overleg tussen werkgevers en vakbonden. Om die reden heeft het Bestuur de werkgevers ING Bank en NN Group begin september verzocht om de bestaande pensioenregelingen op een beperkt aantal afwijkende punten gelijk te stellen.

Met de introductie van het Pensioenreglement Pensioenfonds ING 2020 zijn ook de bestaande flexibiliseringsmogelijkheden verder verruimd naar het fiscaal maximaal mogelijke. Door deze verruiming van de flexibiliseringsmogelijkheden hebben deelnemers meer keuzes dan voorheen om hun pensioen dat zij hebben opgebouwd bij het Fonds beter af te stemmen op hun persoonlijke situatie.

In de eerste helft van 2020 wordt de aanpassing van het administratief en technisch systeem aan het nieuwe pensioenreglement afgerond.

Pensioenuitvoering: geschillen en klachten

Het Fonds maakt onderscheid tussen geschillen en klachten. Een geschil is een verschil van inzicht tussen een deelnemer en het Fonds over de toepassing of interpretatie van de door het Fonds uitgevoerde pensioenreglementen. Een klacht gaat over het niet correct bejegend zijn door het Fonds.

De klachten- en geschillenregeling van het Fonds kent behandeling in eerste, tweede en derde aanleg. In eerste aanleg kan een deelnemer, die zich niet kan vinden in het besluit van het Fonds een klacht of geschil schriftelijk indienen bij de uitvoeringsorganisatie van het Fonds (AZL). Indien de deelnemer zich niet kan vinden in het besluit van de uitvoeringsorganisatie, kan deze diens zaak in tweede aanleg voorleggen aan de Klachten- en Geschillencommissie van het Fonds. De commissie wordt gevormd door de twee uitvoerend bestuurders van het Fonds. Indien de deelnemer ook na behandeling in tweede aanleg het oneens blijft met het besluit, kan de zaak in derde aanleg worden voorgelegd aan de Ombudsman Pensioenen.

Het Fonds heeft bij de uitvoering van de klachten- en geschillenregeling verhoogde aandacht voor belanghebbenden en derden. Daarbij wordt periodiek een analyse gemaakt van eventuele fouten in de uitvoering en worden de eigen besluiten en het fondsbeleid geëvalueerd.

In 2019 zijn er in totaal 26 zaken op basis van de klachten- en geschillenregeling in behandeling geweest. Van de 26 zaken waren 21 zaken een geschil, 3 zaken een klacht, 1 beroep op de hardheidsclausule en 1 zaak is aanhangig gemaakt door betrokkene bij de Ombudsman Pensioenen.

Geen van de zaken die het Fonds in 2019 heeft behandeld, hebben aanleiding gegeven tot aanpassing van het beleid en de pensioenreglementen. Wel hebben enkele zaken aanleiding gegeven om aan de uitvoeringsorganisatie te verzoeken om bepaalde processen en de informatievoorziening aan de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden te optimaliseren en te verduidelijken. Met name de gevolgen voor het pensioen bij beëindiging van partnerrelaties en de door betrokkenen te ondernemen acties daarbij blijkt een complex onderwerp te zijn.

4.8 Governance en compliance

De governance omvat de wijze waarop het Fonds is georganiseerd en de maatregelen die zijn getroffen voor een optimale uitvoering van de doelstellingen, waarbij voldaan wordt aan de geldende wet- en regelgeving (compliance) en waarbij evenwichtige belangenafweging ten aanzien van de verschillende deelnemersgroepen voorop staat.

Governance

Het Bestuur handelt ten behoeve van alle belanghebbenden van het Fonds en weegt bij zijn besluitvorming de belangen van de deelnemers, de gewezen deelnemers, de pensioengerechtigden en de werkgevers op een zorgvuldige en evenwichtige wijze af. Het Bestuur heeft in 2019 maandelijks volgens een vooraf vastgesteld schema vergaderd. De meeste aandacht is besteed aan:

- De besluitvorming rondom de toeslagverlening (alle toeslagen toegekend);
- Het project “Wij werken aan uw pensioen” voor de vernieuwing van de pensioenadministratie en het technisch systeem;
- Verdere stappen op het gebied van reëel sturen (indexatiebeleid);
- De ALM-studie en het daaruit voortvloeiende Balansbeheerplan 2020;
- De implementatie van de regelgeving rondom IORP II;
- Het formuleren van een kostenstrategie.

Het VO is in 2019 vijf keer bij elkaar gekomen en heeft drie keer vergaderd met het Bestuur. Gedurende 2019 heeft het VO advies uitgebracht over de volgende onderwerpen:

- Statutenwijziging: eenmaal in verband met het toevoegen van een bepaling over ontstentenis of belet van een of meer uitvoerend bestuurders en eenmaal in verband met de IORP II wijzigingen en het vastleggen van de drie sleutelfuncties;
- Reglement Auditcommissie: aanpassing van het reglement in verband met het inrichten van de drie sleutelfuncties;
- De keuze voor een uniforme rekenmethodiek (URM).

In alle gevallen was het advies van het VO positief. Daarnaast is het VO in 2019 meegenomen in het project “Wij werken aan uw pensioen”. Ondanks dat het VO hierbij geen formeel adviesrecht heeft, is het VO om zijn oordeel gevraagd. Het VO heeft een positief oordeel gegeven, waarbij het VO aandacht vraagt voor en mede het belang onderschrijft van het tijdig helder laten zijn van de individuele gevolgen van deze

wijzigingen voor de verschillende deelnemers. In hoofdstuk 6 is het oordeel van het VO opgenomen over het jaar 2019, gevolgd door de reactie van het Bestuur.

Deskundigheid en zelfevaluatie

In een veranderende omgeving, zoals de pensioenomgeving, is het van groot belang dat het gehele Bestuur zich permanent schoolt. In het afgelopen jaar hebben de bestuurders regelmatig seminars bijgewoond waarmee zij zich op de hoogte hebben gesteld van de meest recente ontwikkelingen binnen de pensioenwereld. Ook is er gebruik gemaakt van de diensten van opleidingsinstituut SPO voor meer individuele opleidingen.

Het Bestuur heeft ook in 2019 het gezamenlijk en individueel functioneren geëvalueerd. De evaluatie is uitgevoerd door het voeren van individuele evaluatiegesprekken, een evaluatiegesprek met een delegatie van het VO en een collectieve zelfevaluatie. In dit proces is opnieuw gebruik gemaakt van een onafhankelijke derde partij. Hiervan is een verslag opgesteld dat is gedeeld met het VO en met de toezichthouder.

Code Pensioenfonds

Het Fonds ondersteunt de principes van de Code Pensioenfonds (de Code) en past de principes van de Code naar vermogen toe. Ook de Monitoringscommissie Code Pensioenfonds signaleert dit in de derde nalevingsrapportage en roept de pensioenfonds op om verdere stappen te zetten. Het Fonds past de principes geheel toe en het Bestuur is van mening dat toepassing van alle principes ten goede komt aan het Fonds en zijn deelnemers. Om die reden blijft het Fonds zich ook in de toekomst en bij toekomstige nieuwe principes van de Code voortdurend inzetten om zo veel mogelijk aan te sluiten bij de Code.

In oktober 2018 is de vernieuwde Code van kracht geworden. Tot 3 oktober 2018 gold de voorgaande versie van de Code. De nieuwe versie van de Code is geherstructureerd en ingedeeld naar thema's. Behalve het aanscherpen van een aantal bestaande normen zijn in de nieuwe versie enkele nieuwe normen. De niet-uitvoerend bestuurders constateren dat het Fonds ook aan de nieuwe en de aangepaste normen voldoet en daar uitvoering aan geeft. Wel vragen de volgende normen aandacht in 2020, gezien de aanscherpingen die zijn aangebracht in de nieuwe Code:

- Het integreren van een stappenplan in het diversiteitsbeleid van het Fonds waarbij het beleid een groeimodel wordt met concrete doelen die binnen haalbare termijnen kunnen worden bereikt, inclusief evaluatie van de effectiviteit van de door het Fonds ingezette middelen en doelstellingen; en
- De wijze waarop de niet-uitvoerend bestuurders als intern toezichtsorgaan de Code betrekken bij de toezichtstaak. Dit is weliswaar geen nieuwe regel, maar wel bevat de toelichting bij deze regel de oproep aan het interne toezicht om expliciet verslag te doen over de naleving en toepassing van de Code door het Fonds. De niet-uitvoerend bestuurders zullen hier in het jaarverslag en in hun (NUB) rapportages nadere aandacht aan besteden.

De wijze waarop het Fonds aan de principes voldoet, wordt toegelicht in de Checklist Code Pensioenfonds. Deze is te vinden op de website van het Fonds. Voor zover het Fonds (deels) afwijkt van de principes van de Code licht hij deze toe, conform het 'pas-toe-of-leg-uit'-beginsel. In 2019 voldeed het Fonds aan alle op het Fonds van toepassing zijnde principes en was 'pas-toe-of-leg-uit' niet van toepassing.

Rapportagenormen

De normen uit de Code Pensioenfonds waaraan gerapporteerd dient te worden zijn in onderstaande tabel opgenomen. Per norm is een verwijzing opgenomen naar de vindplaats van deze normen in het jaarverslag:

Rapportagenorm	Voldoet het fonds aan de norm?	Vindplaats toelichting jaarverslag of website
<p>Norm 5 Het Bestuur legt verantwoording af over het beleid dat het voert, de gerealiseerde uitkomsten van dit beleid en de beleidskeuzes die het eventueel voor de toekomst maakt. Het Bestuur weegt daarbij de verschillende belangen af van de groepen die bij het pensioenfonds betrokken zijn. Ook geeft het Bestuur inzicht in de risico's van de belanghebbenden op korte en lange termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau.</p>	Ja	Het Bestuur rapporteert in hoofdstuk 4 Bestuursverslag over het beleid dat het in 2019 voerde, de gerealiseerde uitkomsten van dat beleid en de beleidskeuzes die het Bestuur maakte.
<p>Norm 31 De samenstelling van fondsorganen is wat betreft geschiktheid, complementariteit, diversiteit, afspiegeling van belanghebbenden en continuïteit, vastgelegd in beleid. Zowel bij de aanvang van een termijn, als ook tussentijds bij de zelfevaluatie vindt een check plaats.</p>	Ja	Het Bestuur rapporteert in hoofdstuk 2 Profiel van het Fonds en in hoofdstuk 4.8 Governance en Compliance over de samenstelling en de diversiteit van fondsorganen en de geschiktheid van de leden.
<p>Norm 33 In zowel het Bestuur als in het VO of het BO is er tenminste één vrouw en één man. Er zitten zowel mensen van boven als van onder de 40 jaar in. Het Bestuur stelt een stappenplan op om diversiteit in het Bestuur te bevorderen.</p>	Ja	In hoofdstuk 2 Profiel van het Fonds en in hoofdstuk 4.8 Governance en Compliance rapporteert het Bestuur over de diverse samenstelling van fondsorganen, de doelen ten aanzien van diversiteit en de stappen voor het bevorderen van diversiteit.
<p>Norm 47 Het intern toezicht betreft deze Code bij de uitoefening van zijn taak.</p>	Ja	Het niet-uitvoerend bestuur betreft de Code bij de uitoefening van zijn taak en rapporteert hierover in zijn rapportage intern toezicht. Zie hiervoor hoofdstuk 5 Verslag niet-uitvoerend bestuur.
<p>Norm 58 Het Bestuur geeft publiekelijk inzicht in missie, visie en strategie.</p>	Ja	In hoofdstuk 4.1 Algemene beleidsdoelstellingen beschrijft het Bestuur de missie, visie en strategie van het Fonds.

<p>Norm 62 Het Bestuur legt zijn overwegingen omtrent verantwoord beleggen vast en zorgt ervoor dat deze beschikbaar zijn voor belanghebbenden.</p>	Ja	Het Bestuur licht in hoofdstuk 4.3 Strategisch beleggingsbeleid en balansbeheer de overwegingen toe om maatschappelijk verantwoord te beleggen.
<p>Norm 64 Het Bestuur rapporteert in het jaarverslag over de naleving van de interne gedragscode (zoals bedoeld in de normen 15 en 16) en de Code Pensioenfonds, net als over de evaluatie van het functioneren van het Bestuur.</p>	Ja	In hoofdstuk 2 Profiel van het Fonds rapporteert het Bestuur over de naleving van de interne gedragscode. In hoofdstuk 4.8 Governance en compliance wordt gerapporteerd over de evaluatie van het functioneren van het Bestuur en in hetzelfde hoofdstuk ook over de naleving van de Code Pensioenfonds.
<p>Norm 65 Het Bestuur zorgt voor een adequate klachten- en geschillenprocedure die voor belanghebbenden eenvoudig toegankelijk is. In het jaarverslag rapporteert het bestuur over de afhandeling van klachten en de veranderingen in regelingen of processen die daaruit voortvloeien.</p>	Ja	In hoofdstuk 4.7 Pensioenbeleid wordt in de uitvoering van beleid gerapporteerd over de behandeling van klachten en geschillen.

Bij de samenstelling van het Bestuur en het VO gelden verder samengevat de volgende uitgangspunten:

- Verscheidenheid aan vaardigheden, achtergronden en zienswijzen, waarbij de leden van het Bestuur en het VO een redelijke afspiegeling vormen van de belanghebbenden in het Fonds;
- Een goede mix van mannen en vrouwen;
- Een evenwichtige verdeling van leeftijden.

Eind 2019 was de verdeling naar de criteria voor diversiteit als volgt:

Orgaan	Man/vrouw verdeling		Leeftijdverdeling	
	Man	Vrouw	<= 40 jaar	> 40 jaar
Bestuur	6	1	1	6
Verantwoordingsorgaan	5	5	1	8

European Market Infrastructure Regulation (EMIR)

EMIR is op initiatief van de Europese Commissie geïmplementeerd om de handel in *over-the-counter* (OTC) derivaten transparanter en veiliger te maken. Het gaat daarbij om eisen die gelden voor partijen, zoals pensioenfonds, die nu nog derivatentransacties

verrichten die worden verhandeld zonder tussenkomst van een clearing-organisatie. De voor pensioenfondsenvoldende vrijstelling van de verplichte clearing OTC-derivaten is opnieuw verlengd. Ondanks de vrijstelling bereidt het Fonds zich voor om, indien central clearing voordelen biedt zoals lagere transactiekosten, eerder gebruik te maken van central clearing.

Externe toezichthouders

In 2019 heeft DNB een onderzoek gedaan dat al in het laatste kwartaal van 2018 was gestart, naar de mate waarin het Fonds voldoet aan zijn wettelijke vereisten voor de beheersing van operationele en IT risico's (OPIT). Dit met inbegrip van de verankering daarvan in de algemene risk governance. Het onderzoek vond plaats op basis van opgevraagde documentatie en gesprekken met bestuurders, functionarissen van het Bestuursbureau en met functionarissen van de pensioenuitvoerder. De bevindingen zijn in het eerste kwartaal van 2019 met DNB besproken. Verder is de wijze van opvolging van de bevindingen eind 2019 vastgesteld; de implementatie van de opvolging loopt deels nog.

Daarnaast heeft DNB in april zijn jaarlijkse uitvraag naar niet-financiële risico's gedaan, waarop het Fonds begin juni heeft gereageerd.

In 2019 hebben de reguliere periodieke toezichtsgesprekken met DNB plaatsgevonden. In deze gesprekken geven het Fonds en DNB wederzijds inzicht in de actualiteiten. Uit deze gesprekken zijn geen bijzonderheden naar voren gekomen. De gesprekken verliepen in een goede sfeer.

DNB heeft in 2019 geen toezichtmaatregelen aan het Fonds opgelegd.

De AFM heeft in 2019 geen vragen aan het Fonds gesteld en heeft ook geen maatregelen aan het Fonds opgelegd.

4.9 Verwachte ontwikkelingen voor 2020

Nadat in 2019 achter de schermen hard gewerkt is aan het in detail uitwerken van het omvangrijke project "Wij werken aan uw pensioen" kent 2020 een belangrijke mijlpaal met de daadwerkelijke implementatie van het project

Verder heeft het Bestuur het meerjarenbeleidsplan vastgesteld dat is gericht op:

- Het beter inspelen op de informatie- en communicatiebehoeften van onze deelnemers;
- Een effectievere organisatie met betrokken en verantwoordelijk medewerkers;
- Het geven van een nadrukkelijke plaats aan maatschappelijk verantwoord beleggen in ons beleggingsbeleid.

Naast de implementatie van het project "Wij werken aan uw pensioen", geven wij aan de hand van een drietal clusters invulling aan de doelstellingen van het Fonds. Hiermee vergroten wij de toekomstbestendigheid van het Fonds, waarbij wij marktconformiteit een nadrukkelijke plaats in laten nemen. De belangrijkste activiteiten zijn:

- Vervolg op het reële kader ter onderbouwing van het financieel beleid om structureel te kunnen (blijven) voldoen aan de indexatie-ambitie. Hierbij kijkt het Fonds ook naar de evenwichtigheid van de verdeling van de toeslagen over huidige en toekomstige

- generaties. De beperkingen van de mogelijkheden om extra te indexeren die de fiscus heeft gesteld, worden hierin meegenomen;
- Nadere invulling geven aan het beleid en de uitvoering van maatschappelijk verantwoord beleggen. Dit gezien het belang dat het Fonds hieraan hecht en aan duurzaamheid;
 - Het verder uitbouwen van het ICS statement. Op basis van een goede evaluatie van het proces en de uitkomsten, zal de beheersing die het Fonds betracht bij het behalen van zijn doelstellingen een nog steviger fundament krijgen.

Onverwachte ontwikkelingen die in 2020 al een grote impact op het Fonds hebben gehad, komen voort uit het coronavirus en maatregelen die wereldwijd getroffen zijn om de verspreiding te beperken. Ook ons Pensioenfonds ING heeft het calamiteitenplan in werking gezet om de gevolgen daar waar mogelijk te beteugelen. Operationeel heeft dit tot gevolg dat iedereen digitaal is gaan werken en heeft laten zien hoe flexibel en robuust de bedrijfsvoering van het Fonds en die van al onze uitbestedingspartners is. Financieel gezien zijn de markten in een crisis terecht gekomen. Pensioenfonds ING is hier niet ongevoelig voor en de crisis heeft geleid tot een daling van de dekkinggraad. Daarnaast wordt opgemerkt dat de implementatie van het balansbeheerplan 2020-2022 is uitgesteld.

Amsterdam, vastgesteld 29 mei 2020

Drs. J.W.M. van der Knaap
Voorzitter, (Niet-uitvoerend)

Drs. A.A. Steenbergen RA
(Niet-uitvoerend)

Drs. W. van Iersel
(Uitvoerend)

Ir. W.M. Kastelijn
(Niet-uitvoerend)

Drs. P. van Meel AAG
(Uitvoerend)

Mr. Drs. V. Doekhie
(Niet-uitvoerend)

5 Verslag niet-uitvoerend bestuur

Algemeen

Het Fonds heeft sinds 1 januari 2017 een omgekeerd gemengd bestuursmodel (one-tier board) met een onafhankelijk voorzitter. Hierbij maakt het interne toezicht integraal deel uit van het Bestuur van het Fonds. De niet-uitvoerend bestuurders besturen en houden toezicht. In dit verslag worden de werkzaamheden in het kader van het toezicht beschreven en de conclusies die daaruit getrokken zijn door het niet-uitvoerend bestuur. Hiermee geeft het een goed inzicht in de bevindingen die in 2019 gedaan zijn en zoals die zijn vastgelegd in de halfjaarlijkse rapportages aan het uitvoerend bestuur.

De niet-uitvoerend bestuurders zijn actief betrokken bij het besturen van het Fonds, zij houden actief en frequent toezicht op de uitvoering van besluiten. Dit gebeurt mede tijdens de algemene bestuursvergaderingen, die 11 keer hebben plaatsgevonden in 2019. Tijdens de algemene bestuursvergaderingen zijn de niet-uitvoerend bestuurders en de uitvoerend bestuurders aanwezig. De algemene bestuursvergadering en de daarbij behorende documentatie vormt de basis van de toezichhoudende rol. Het niet-uitvoerend bestuur kent een Auditcommissie. Deze Auditcommissie bestaat uit een tweetal niet-uitvoerend bestuurders en heeft een extern adviseur. De commissie heeft tot taak om het niet-uitvoerend bestuur te adviseren op de gebieden zoals die zijn vastgelegd in het reglement Auditcommissie.

Het niet-uitvoerend bestuur bestaat, naast de onafhankelijke voorzitter, uit vier leden. Twee leden namens de werknemers, een lid namens de gepensioneerden en een lid namens de gezamenlijke werkgevers. Het niet-uitvoerend bestuur is qua samenstelling gewijzigd gedurende het jaar 2019. De heer Van Meel heeft zijn functie als niet-uitvoerend bestuurder neergelegd en de rol van uitvoerend bestuurder opgepakt. Deze rolwisseling was het gevolg van het vertrek van de heer Venemans. Eind 2019 is het VO (geleding: actieven) gevraagd een voordracht voor een nieuwe niet-uitvoerend bestuurder te doen. Het Bestuur zal op basis van deze voordracht overgaan tot de benoeming van een niet-uitvoerend bestuurder.

Het Bestuur, en daarmee ook het niet-uitvoerend bestuur, is ondersteund door externe adviseurs op het gebied van balans- en vermogensbeheer en risicobeheer. De rol van deze adviseurs is om bij de bespreking van besluiten op deze gebieden het Bestuur met hun visie en adviezen te verrijken. Daarnaast geven de adviseurs hun visie op algemene ontwikkelingen op economisch vlak en op het gebied van risicomangement. Ook relevante ontwikkelingen bij andere partijen komen via de ervaring van deze adviseurs ter sprake.

Hoofdtaken van het niet-uitvoerend bestuur

De wettelijke taken van het niet-uitvoerend bestuur vinden hun basis in artikel 103 lid 4 en artikel 104 lid 2 van de Pensioenwet. Het intern toezicht is ten minste belast met het toezien op, respectievelijk verantwoordelijk voor: (1) een adequate risicobeheersing, (2) een evenwichtige belangenafweging door het bestuur en (3) het afleggen van verantwoording aan het VO en het afleggen van verantwoording in het jaarverslag (in het bijzonder in het bestuursverslag).

De invulling van het intern toezicht bij het Fonds is ingericht langs de volgende lijnen:

- De organisatie en de processen zijn zodanig ingericht dat er de nodige 'checks and balances' zijn, dat er voldoende 'countervailing power' is tussen enerzijds het niet-

- uitvoerend bestuur en anderzijds het uitvoerend bestuur, en dat er waarborgen zijn voor integer handelen;
- Het uitvoerend bestuur legt verantwoording af aan het niet-uitvoerend bestuur en wordt daarover kritisch bevraagd;
 - Het niet-uitvoerend bestuur legt verantwoording af over de uitvoering van de taken en de uitoefening van de bevoegdheden aan het VO en in brede zin via het bestuursverslag;
 - Het niet-uitvoerend bestuur verlaat zich niet alleen op rapportages van het uitvoerend bestuur, maar gebruikt ook rapportages van onafhankelijke deskundigen (derden) bij zijn oordeelsvorming;
 - Het niet-uitvoerend bestuur c.q. de Auditcommissie laat zich waar nodig ondersteunen bij de uitoefening van zijn toezichtstaken;
 - Het niet-uitvoerend bestuur evalueert de invulling van zijn toezichtrol en het functioneren van het uitvoerend bestuur periodiek.

Het niet-uitvoerend bestuur beoordeelt in het licht van zijn toezichtstaken procedures en processen op checks and balances. Het ziet erop toe dat mandateringen aan het uitvoerend bestuur voldoende scherp geformuleerd zijn, passen binnen het geformuleerde beleid en dat het uitvoerend bestuur daarover adequate verantwoording aflegt. Het intern toezicht vervult zijn toezichtstaak zodanig dat het bijdraagt aan het effectief en slagvaardig functioneren van het Fonds en aan een beheerste en integere bedrijfsvoering door het Fonds. De toezichtstaak van het niet-uitvoerend bestuur in een gemengd model maakt deel uit van de integrale bestuurstaak.

In januari 2019 is de IORP II regelgeving van kracht geworden. Op 13 januari 2019 moest het Fonds deze Europese richtlijn volledig hebben geïmplementeerd. Doel van de richtlijn is het verder versterken van de interne toezichtstaken. Dit is uitgewerkt door middel van de organisatorische inbedding van de sleutelfunctiehouders.

De richtlijn schrijft een drietal sleutelfuncties voor:

1. Sleutelfunctiehouder Interne Audit:

Deze sleutelfunctie is een onafhankelijke en objectieve functie die zekerheid en inzicht verschaft om een meerwaarde te leveren en de operationele activiteiten van het pensioenfonds te verbeteren. De functionaris ondersteunt het pensioenfonds zijn doelstellingen te realiseren door met een systematische en gedisciplineerde aanpak de effectiviteit van de processen van governance, risicomanagement en interne beheersing te evalueren en te verbeteren.

2. Sleutelfunctiehouder Actuariel

Deze sleutelfunctie is op een onafhankelijke en objectieve manier belast met alle actuariële activiteiten van het pensioenfonds, waaronder als één van de belangrijkste taken het beoordelen van de betrouwbaarheid en adequaatheid van de berekening van de technische voorzieningen.

3. Sleutelfunctiehouder Risicobeheer

Deze sleutelfunctie is primair gericht op het op een objectieve en onafhankelijke wijze bijdragen aan de doelstellingen van het Fonds. De sleutelfunctiehouder opereert hierbij onafhankelijk. Onder de taken van de sleutelfunctiehouder vallen:

- Het adviseren van het Bestuur, de uitvoerend bestuurders en de Auditcommissie;

- Het invullen van de tweedelijns verantwoordelijkheid door de beoordeling en monitoring van de activiteiten in de eerste lijn.

Vanuit de tweedelijnsrol zijn de belangrijkste verantwoordelijkheden:

- Het voorbereiden en doen vaststellen van beleid over alle risico's van het Fonds;
- Het (doen) monitoren van de risico's van het Fonds;
- Het analyseren en beoordelen van de risico's van het Fonds;
- Het rapporteren over de risico's van het Fonds;
- Het signaleren van te nemen acties en het waar nodig ondernemen van actie in het belang van het Fonds.

In het afgelopen jaar zijn de eerste ervaringen opgedaan met het werken in deze nieuwe systematiek.

Werkwijze van het niet-uitvoerend bestuur

Het niet-uitvoerend bestuur heeft in 2019 vier keer vergaderd. De niet-uitvoerend bestuurders hebben een eigen vergadering waarbinnen onder meer de werkwijze en de verantwoordingsrapportage van de uitvoerend bestuurders werd besproken. Het niet-uitvoerend bestuur hanteert een jaargenda. De verschillende aandachtsgebieden zijn toebedeeld aan de niet-uitvoerend bestuurders. Het niet-uitvoerend bestuur overlegt zelfstandig met de risicomanager en de compliance officer. Op deze wijze wordt de onafhankelijkheid ten opzichte van de niet-uitvoerend bestuurders van de uitvoerend bestuurders gefaciliteerd. Het niet-uitvoerend bestuur stelt per halfjaar een rapport op, waarin opmerkingen en bevindingen worden opgenomen ten aanzien van de uitvoering van het beleid van het Fonds door het uitvoerend bestuur. Deze rapporten worden ook besproken met het VO. Het uitvoerend bestuur stelt een opvolgingsrapportage op waarin het aangeeft hoe invulling wordt gegeven aan de bevindingen en opmerkingen van het niet-uitvoerend bestuur en op welke termijn dat gebeurt.

Naast deze vergaderingen van het niet-uitvoerend bestuur onderling, zijn er twee vergaderingen waarin het niet-uitvoerend bestuur spreekt met het voltallige VO. In deze vergaderingen legt het niet-uitvoerend bestuur verantwoording af over het uitgeoefende toezicht op de uitvoering van het beleid zoals dat door het Bestuur is vastgesteld.

Zowel van de algemene bestuursvergadering, de vergadering van het niet-uitvoerend bestuur, de vergadering van het uitvoerend bestuur (inclusief management team van het Bestuursbureau van het Fonds) als van de Auditcommissie worden notulen opgesteld. Deze worden onderling uitgewisseld voor maximale transparantie. De definitieve notulen worden ook gedeeld met het VO en vormen onder meer input voor de dialoog tussen de bestuurders en de leden van het VO.

Informatievoorziening aan het niet-uitvoerend bestuur

Het niet-uitvoerend bestuur maakt voor zijn werkzaamheden primair gebruik van stukken die door het Bestuursbureau van het Fonds zijn opgesteld. Deze stukken dienen:

- Tijdig beschikbaar te zijn;
- Te zijn voorzien van een samenvatting;
- Een duidelijke toelichting te hebben;
- Indien relevant voorzien te zijn van de opinie van de risicomanager en/of het advies van de Auditcommissie;
- Indien relevant voorzien te zijn van de mening van de externe adviseurs;

- Indien relevant een analyse te bevatten van het onderwerp evenwichtige belangen afweging;
- Indien relevant te zijn voorzien van een afweging waarin de kernwaarden van het Fonds, zoals mensgericht, worden meegewogen.

Samenvattend heeft het niet-uitvoerend bestuur geconcludeerd dat de kwaliteit van de stukken voldoende is. De voorlegger die de bestuursdocumenten vergezelt en voorziet in een kort overzicht van het gevraagde besluit en de uitvoeringsconsequenties daarvan is aangepast. Een belangrijk verschil met de eerdere versie is dat er thans getoetst hoe het gevraagde besluit past in de kernwaarden van het Fonds.

De niet-uitvoerend bestuurders hebben frequent contact met de uitvoerend bestuurders op individuele basis en met de medewerkers van het Bestuursbureau. Hierbij wordt de niet-uitvoerend bestuurder geacht zijn toezichthoudende taak voorop te stellen. Daarnaast heeft het niet-uitvoerend bestuur met de belangrijkste uitbestedingspartners van het Fonds ten minste eenmaal per jaar contact. Verder vindt regulier contact plaats met de actuaris, de accountant en de externe adviseurs.

Verrichte activiteiten door het niet-uitvoerend bestuur

Het niet-uitvoerend bestuur heeft in 2019, mede op basis van wettelijke en statutaire taken, naast de meer reguliere beleidsterreinen een aantal onderzoeksthema's behandeld. Deze hieruit voortvloeiende opmerkingen en bevindingen hebben hun plaats gevonden in de opgestelde NUB-rapportages. Hierbij kan gedacht worden aan onderwerpen als; het project "Wij werken aan uw pensioen", beleidsevaluatie, risicohouding van het Fonds, maatschappelijk verantwoord beleggen, uitbesteding bij diverse uitbestedingspartners, reëel sturen en de implementatie IORP II. Daarnaast zal het niet-uitvoerend bestuur in het toezicht en de toezichtsrapportages explicieter aandacht schenken aan de toepassing en naleving van de Code Pensioenfonds door het Fonds.

Het niet-uitvoerend bestuur ziet er verder op toe dat het Fonds de Code Pensioenfonds juist toepast. Afwijkingen van de Code worden getoetst op aanvaardbaarheid op de korte termijn en de mate waarin het mogelijk is om op lange termijn wel te kunnen voldoen aan de norm. Het niet-uitvoerend bestuur heeft geconstateerd dat het Fonds in alle gremia voldoet aan alle diversiteitsvereisten uit de Code Pensioenfonds. Het niet-uitvoerend bestuur is evenwel van mening dat een evenwichtige belangenafweging gebaat is bij een nog meer diverse samenstelling van het Bestuur. Met de instelling van de Pensioenfonds Academie hoopt het Fonds een poule van bovengemiddeld in pensioen geïnteresseerde medewerkers te hebben gecreëerd. Daarmee kunnen de wensen voor een nadere invulling van het diversiteitsbeginsel worden geconcretiseerd. Voor het VO heeft deze aanpak al tot goede resultaten geleid. Ook bij de invulling van de vacante positie van niet-uitvoerend bestuurder zal diversiteit, bij gelijke geschiktheid, een rol spelen.

Evaluatie

Het niet-uitvoerend bestuur hecht veel belang aan het continu evalueren van de uitvoering van bestuurlijke verantwoordelijkheden. Deze evaluatie, waarbij het niet-uitvoerend bestuur betrokken is, heeft op drie niveaus plaatsgevonden.

- Het eerste niveau betreft het na de algemene bestuursvergadering evalueren van de effectiviteit en efficiency van de vergadering. Thema's die aan de orde komen, zijn de rol van de voorzitter, de taakvastheid van de niet-uitvoerend bestuurders, kwaliteit van de documenten en het elkaar aanspreken op inefficiënt gedrag.
- Het tweede niveau betreft de jaarlijkse individuele zelfevaluatie. In een gesprek tussen de onafhankelijk voorzitter, een bestuurder en een externe facilitator zijn de

- volgende onderwerpen aan de orde gekomen: bijdrage aan de vergadering, feedback, geschiktheid, opleidingsplan en verwachtingen. Er is, evenals vorig jaar, een vertrouwelijk verslag gemaakt van de individuele zelfevaluatie.
- Het derde niveau betreft de collectieve zelfevaluatie onder begeleiding van een externe facilitator. De uitkomsten van de individuele zelfevaluatie, in zoverre deze te anonimiseren zijn, zijn daarbij besproken. Daarnaast zal het VO, conform de vereisten van de in 2018 aangepaste Code Pensioenfonds, een zelfevaluatie plaats laten vinden. Met de evaluatie is eind 2019 een begin gemaakt en deze zal in het eerste halfjaar van 2020 worden afgerond. De uitkomsten van beide zelfevaluaties zullen onderling, tussen Bestuur en VO, worden besproken.

Evenwichtige belangenafweging

Het niet-uitvoerend bestuur ziet erop toe dat er evenwichtige belangenafweging plaatsvindt. Dit ziet op de pensioenregeling, doelstellingen van en ambitieniveau van de toeslagverlening bij de opdrachtaanvaarding. Bij de relevante te nemen besluiten in 2019 zijn de belangen van alle deelnemers in kaart gebracht en gewogen of de besluitvorming recht doet aan de belangen van deze deelnemersgroepen. Dit kwam onder andere tot uiting bij besluiten over toeslagverlening en het balansbeheerplan 2019. Het besluit is gewogen op evenwichtigheid ten aanzien van de belangen van deelnemers nu en in de toekomst. Daarnaast is de besluitvorming in lijn met de risicohouding van het Fonds geweest. Bovendien ziet evenwichtige belangenafweging ook toe op goede, adequate communicatie over pensioen aan deelnemers. Deelnemers dienen overzicht (hoeveel pensioen heb ik opgebouwd), inzicht (is mijn pensioen toereikend) en handelingsperspectief te hebben (ben ik bewust van de risico's van mijn pensioenvoorziening en heb ik inzicht in keuzemogelijkheden). Dit is ook een belangrijke drijvende kracht geweest achter bepaalde aspecten van het project "Wij werken aan uw pensioen".

Algehele opinie over het uitvoerend bestuur

Op basis van de gevoerde gesprekken met het uitvoerend bestuur, het verloop van de algemene bestuursvergaderingen, de ontvangen documenten en rapportages, de gevoerde gesprekken met de medewerkers van het Bestuursbureau, het overleg met de risicomanager, het overleg met de compliance officer, de gesprekken met de externe adviseurs, de actuaris, de accountant, de gesprekken met de pensioenuitvoerder, de gesprekken met de leden van het VO, de vertegenwoordigers van de werkgeversorganisaties, de vertegenwoordigers van de vakbonden, de vertegenwoordigers van de belangenorganisaties concludeert het niet-uitvoerend bestuur het volgende:

Opinie van het niet-uitvoerend bestuur over het uitvoerend bestuur

Het niet-uitvoerend bestuur is tevreden over de gang van zaken binnen het Fonds. Het niet-uitvoerend bestuur ervaart de samenwerking met het uitvoerend bestuur als transparant en professioneel. In 2019 is veel tijd besteed aan het vertrek en de opvolging van de algemeen directeur.

Project "Wij werken aan uw pensioen"

Voor wat betreft het project "Wij werken aan uw pensioen" (de overgang naar één reglement) melden wij dat het uitvoerend bestuur hieraan bijzonder veel tijd heeft besteed. Gedurende het jaar 2019 zijn belangrijke stappen gezet, wat moet uitmonden in de operationele implementatie in 2020. Het niet-uitvoerend bestuur is van mening dat de belangen van alle deelnemers evenwichtig zijn meegewogen, dat alle stakeholders voldoende zijn geïnformeerd en dat zij in staat zijn gesteld tijdig hun advies c.q. mening te formuleren. Als het project volledig is gerealiseerd in de loop van 2020 dan heeft het Fonds een belangrijke stap gezet in het toekomstbestendig maken van de kwaliteit van

haar pensioenadministratie, die is uitbesteed aan AZL.

Reële sturing

Het project “Reële sturing” (het evalueren en vaststellen van indexatie-ambitie, bufferhoogte, toeslagstaffel en beleggingsbeleid) is in 2018 gestart. Doel van dit project is na te gaan of de indexatie-ambitie gerealiseerd kan worden met het vigerende indexatie- en beleggingsbeleid. Verder moet worden vastgesteld of het indexatiebeleid recht doet aan evenwichtige belangenafweging tussen groepen deelnemers.

Gedurende het jaar 2019 heeft deze evaluatie plaatsgevonden en zijn bufferhoogte, toeslagstaffel en beleggingsbeleid aangepast. Dit is door het uitvoerend bestuur op zorgvuldige wijze gebeurd. De verwachting is dat deze analyse pas weer herhaald zal moeten worden als een nieuw economisch scenario realiteit wordt.

Implementatie IORP II

Ondanks de korte tijdslijnen en de op onderdelen onduidelijke regelgeving heeft het uitvoerend bestuur tot nu toe zorg gedragen voor een adequate implementatie van IORP II (instelling sleutelfuncties, aanpassing relevante fondsdocumenten e.d.). De verdere implementatie (zoals op MVB gebied en de eigen risicobeoordeling) is ingepland. Het niet-uitvoerend bestuur is door het uitvoerend bestuur hierbij nauw betrokken.

Financiële Risicohouding

Na 5 jaar heeft in 2019 een nieuw toetsmoment met betrekking tot de financiële risicohouding plaatsgevonden. Het uitvoerend bestuur heeft een gedegen proces plaats doen vinden waarbij het VO tevens is aangehaakt. Er is geconcludeerd dat het continueren van de huidige risicohouding wenselijk is. Dit houdt in: handhaving van de normen van een indexatieresultaat van tenminste 80% over een horizon van vijftien jaar met een kans van minimaal 70% en een gemiddelde kans, over een horizon van 1 jaar, op een dekkingsgraad onder 109% van maximaal 1%.

OPIT

In het eerste kwartaal 2019 heeft DNB de uitkomsten gerapporteerd van een Operations en IT scan. De kern van de bevindingen betrof de risicomangement-cyclus. Het uitvoerend bestuur heeft ter opvolging een projectgroep en een reviewgroep ingesteld. De reviewgroep, met daarin een vertegenwoordiging van het niet-uitvoerend bestuur, heeft de verbetervoorstellen gevalideerd. Risk Management is nauw betrokken geweest bij dit traject en heeft een positief oordeel gegeven over de verbetervoorstellen. Het niet-uitvoerend bestuur onderschrijft het belang van een evaluatie in de loop van 2020 van de goede werking van de op onderdelen gewijzigde risicomangement-cyclus.

TOM-TIM

Mede naar aanleiding van enkele administratieve incidenten is door het uitvoerend bestuur in het eerste halfjaar 2019 een project gestart om het bestaande operating model voor de beleggingsadministratie en custodian te evalueren. Inmiddels is een vervolgtraject gestart om de uitkomsten daarvan te implementeren. Het niet-uitvoerend bestuur onderschrijft het belang van de genomen initiatieven en heeft enkele aanbevelingen gedaan aan het uitvoerend bestuur gericht op een zorgvuldige implementatie in de loop van 2020.

Indexaties

Gedurende het jaar 2019 zijn alle indexaties volledig toegekend. Het niet-uitvoerend bestuur is van mening dat de toekenning evenwichtig is geweest en voldoet de externe regelgeving en de interne afspraken en spelregels.

Het niet-uitvoerend bestuur vraagt aandacht voor:

- Verdere verduurzaming van de beleggingsportefeuille. Om verder aan te sluiten bij de investment belief 'Het Fonds geeft invulling aan zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid heeft het Fonds Robeco aangesteld als MVB dienstverlener. Er zijn inmiddels enkele stappen gezet, waaronder de engagement overlay, voting activiteiten en een beleidsanalyse. Ook is er een concept MVB-beleid opgesteld dat verder moet worden aangescherpt;
- De communicatie rond de implementatie van de overgang naar één reglement. Met name vraagt het niet-uitvoerend bestuur aandacht voor de 62-65-62 problematiek. In het kader van de zorgplicht richting deelnemers onderschrijft het niet-uitvoerend bestuur dat heldere communicatie omtrent reglementswijzigingen noodzakelijk is. Het niet-uitvoerend bestuur zal er daarom op toe zien dat er een gedegen communicatieplan wordt opgesteld en uitgevoerd waarin beschreven wordt wat deelnemers kunnen verwachten indien er een uitruil van de pensioenleeftijd van 62 naar 65 jaar plaatsvindt, en daarna een terugnruil naar 62 jaar. Het uitgangspunt hierbij is dat het dan geldende tabellenboek als basis wordt gebruikt voor de berekening;
- De blik van binnen het Fonds naar buiten. Het Bestuursbureau is een kennisintensieve organisatie. De wereld om ons heen is steeds complexer aan het worden. Dit vraagt om een bundeling van kennis zowel intern als extern. Het niet-uitvoerend bestuur vraagt aandacht van het uitvoerend bestuur voor het ontwikkelen van 'soft-skills' gericht op het effectief samenwerken binnen het Bestuursbureau en het verder ontwikkelen van externe kennisnetwerken;
- MVB/Klimaatrisico's. Naast de verder verduurzaming van onze beleggingsportefeuille zijn klimaatrisico's ook relevant voor het Fonds. Klimaatveranderingen op zowel de korte als lange termijn, maar ook MVB-transities van de ondernemingen in de beleggingsportefeuille zijn twee voorbeelden daarvan;
- De implementatie van de resterende onderdelen van IORP II en evaluatie van de in 2019 ingestelde sleutelfuncties;
- De evaluatie van de goede werking van de gewijzigde onderdelen van de risicomanagement-cyclus;
- Een zorgvuldig implementatietraject van het te wijzigen operating model voor de beleggingsadministratie en custodian.

Het niet-uitvoerend bestuur heeft bij de uitvoering van de toezichtstaak geconcludeerd dat het Fonds in 2019 voldoet aan de normen uit de Code Pensioenfonds.

Vanuit de Code Pensioenfonds vraagt het niet-uitvoerend bestuur bij het voltallige Bestuur desalniettemin nog aandacht voor:

- Het integreren van een stappenplan in het diversiteitsbeleid van het Fonds waarbij het beleid een groei-model wordt met concrete doelen die binnen haalbare termijnen kunnen worden bereikt, inclusief evaluatie van de effectiviteit van de door het Fonds ingezette middelen en doelstellingen.

Reactie uitvoerend bestuur

Het uitvoerend bestuur stelt de wijze waarop het niet-uitvoerend bestuur zijn rol uitoefent op prijs. Naast toetsvragen daagt het niet-uitvoerend bestuur het uitvoerend bestuur uit ten aanzien van genomen beslissingen.

Het uitvoerend bestuur herkent de punten van aandacht die het niet-uitvoerend bestuur benoemt en zal deze ook de aandacht geven die het behoeft. De focus zal in 2020 met name liggen bij:

- een zorgvuldige implementatie van het project “Wij werken aan uw pensioen”. Hierbij is het helder en duidelijk communiceren naar onze deelnemers een belangrijk onderdeel;
- het verduurzamen van de beleggingsportefeuille in lijn met het onderzoek gedaan naar de thema's die de deelnemers relevant vinden in combinatie met de financiële risicohouding van onze deelnemers.

6 Oordeel Verantwoordingsorgaan

Overleg en vergaderingen

Het VO bestaat sinds 1 juli 2018 (na de VO verkiezingen) uit tien leden, waarvan vijf uit de gelederen van de gepensioneerden/gewezen deelnemers, drie uit de geleding van actieve deelnemers en twee die door de werkgevers zijn voorgedragen. Krachtens de wet en de statuten brengt het VO gevraagd en ongevraagd advies uit over relevante besluiten die het Bestuur wil nemen en geeft het een oordeel over het beleid van het Bestuur en de wijze waarop het beleid is uitgevoerd.

Het functioneren van het VO is voor een belangrijk deel afhankelijk van de informatievoorziening door het Bestuur en het Bestuursbureau. Het VO is het Bestuur en het Bestuursbureau erkentelijk voor de adequate informatieverschaffing en de immer aanwezige bereidheid om daar een nadere toelichting op te geven.

Het VO heeft in 2019 vijf keer vergaderd. In 2019 is drie keer gezamenlijk overlegd met het voltallige Bestuur van het Fonds en twee keer met de niet-uitvoerend bestuurders. Daarnaast is er frequent contact tussen Dagelijks Bestuur VO en het Bestuur van het Fonds naar aanleiding van nieuwe ontwikkelingen en/of uitkomst van de vergaderingen.

De Commissie Communicatie & Pensioenregeling heeft twee maal vergaderd met leden van het Bestuursbureau. De Commissie Governance & Audit heeft twee maal vergaderd met de Auditcommissie van het Bestuur. De Commissie Balansbeheer heeft zeven maal vergaderd met de verantwoordelijke uitvoerend bestuurder en leden van het Bestuursbureau.

In november 2019 hield het VO een bosdag, waarin over teamwerken, Reële sturing en cyber risico's is vergaderd. Tweemaal heeft een delegatie van het VO een bijeenkomst bijgewoond met andere VO's uit de financiële sector in Nederland.

Adviezen en overige uitingen

Het VO heeft in 2019 een positief advies uitgebracht over veranderingen in reglement van de Audit Commissie.

Het VO heeft afgelopen jaar positief oordeel gegeven aan het Bestuur over de uitvoering van de eerste fase van het project "Wij werken aan uw pensioen", onder de voorwaarde dat de communicatie naar specifieke groepen over de impact zorgvuldig gedaan wordt.

Verantwoordingsorgaan algemeen

Het VO heeft zich bij zijn oordeelsvorming gebaseerd op het concept jaarverslag, de concept jaarrekening, de overleg vergaderingen van het VO met het Bestuur, de besprekingen met de niet-uitvoerend bestuurders, besprekingen van de VO commissies met de Auditcommissie en met de verantwoordelijken binnen het Bestuursbureau voor het balans- en vermogensbeheer.

Daarnaast is de oordeelsvorming gebaseerd op de overige informatie in de vorm van documenten en rapportages die tijdens het afgelopen jaar werden ontvangen.

Ter voorbereiding op het eind oordeel van het VO heeft een delegatie van het VO telefonische besprekingen gevoerd met de certificerend accountant en met de waarmede actuaaris. De rapporten van de accountant en de actuaaris zijn helder. Er zijn een aantal vragen gesteld die voldoende werden beantwoord.

Door het vertrek van een uitvoerend bestuurder in 2019 en de opvolging van deze functie door een niet-uitvoerend bestuurder, ontstond er een vacature voor een niet-uitvoerend bestuurder met aandachtsgebied het toezicht op het vermogensbeheer en het beleggingsbeleid. Het VO is in het eerste kwartaal van 2020 tot een voordracht gekomen

voor een nieuwe niet-uitvoerend bestuurder. Inmiddels is bekend dat bij het gereed komen van het Jaarverslag 2019 deze positie is ingevuld.

In 2019 heeft het Bestuur een zelfevaluatie gedaan, waarvan de conclusies met het VO gedeeld zijn. Daaruit is onder anderen gebleken dat in de relatie tussen Bestuur en VO blijvend moet worden geïnvesteerd.

In de afgelopen periode zijn op de volgende terreinen belangrijke wijzigingen doorgevoerd op het gebied van:

- Het toeslagenbeleid in het kader van het project “Reële sturing”.
- Het beleggingsbeleid in het kader van financiële ontwikkelingen in het derde en vierde kwartaal.
- Het uitbestedingsbeleid, vooral met betrekking tot het project “Wij werken aan uw pensioen”.

Harmonisatie pensioenregelingen en uitbesteding

Begin 2018 is het VO reeds geïnformeerd over de plannen van het Bestuur om de bestaande pensioenregelingen die van toepassing zijn op (gewezen) deelnemers te stroomlijnen. Dit omvangrijke traject heeft tot doel de complexiteit en het beheer van de huidige zes regelingen te vereenvoudigen. Dit zal uiteindelijk in 2020 leiden tot verbeterde communicatie naar (gewezen) deelnemers en kostenbesparingen in de uitvoering bij AZL. Ook zullen er voor groepen deelnemers en in individuele gevallen wijzigingen in 2020 worden doorgevoerd in de pensioenaanspraken. Het uitgangspunt van het Bestuur en het VO is dat deelnemers er hierdoor qua waarde van hun pensioenaanspraken niet op achteruit mogen gaan.

Dit traject is projectmatig door Pensioenfonds ING in nauwe samenwerking met AZL opgestart en kwam als project “Wij werken aan uw pensioen” in 2019 in een fase dat hierover een oordeel van het VO werd gevraagd.

Het VO is in het verslagjaar regelmatig geïnformeerd over de aard en impact van de voorgenomen wijzigingen en over de wijze waarop hierover werd en nog zal worden gecommuniceerd naar deelnemers.

Het VO heeft een normenkader gedefinieerd ten aanzien van het geven van een oordeel over “Wij werken aan uw pensioen”. Belangrijkste criteria voor ons oordeel over het project “Wij werken aan uw pensioen” zijn:

- Evenwichtige belangenafweging
- Communicatie naar belanghebbenden
- Monitoring uitvoerbaarheid (AZL)
- Monitoring risico's project
- Impact op het Fonds

Per saldo oordeelt het VO positief over de in het verslagjaar ter hand genomen uitvoering van de eerste fase van het project “Wij werken aan uw pensioen”. De financiële impact lijkt beperkt te blijven tot marginale gevolgen voor de dekkingsgraad en de stroomlijning van de veelheid aan regelingen is een belangrijk verbeterpunt. Het VO wenst echter te benadrukken dat de groep deelnemers waarvan de pensioenleeftijd wordt verschoven van 62 naar 65 jaar optimaal en blijvend moet worden geïnformeerd over de consequenties van het - als individu - alsnog kunnen of willen vervroegen van deze beoogde nieuwe pensioendatum.

Een ander belangrijk punt van aandacht blijft voor het VO de operationele uitvoerbaarheid van het brede scala van aanpassingen door AZL, en daarmee de impact op het vertrouwen in het Fonds van onze deelnemers. Naast de administratief noodzakelijke ingrijpende aanpassingen wordt parallel ook veel werk verricht aan het

ontwikkelingen van een geavanceerde pensioenplanner waarmee de deelnemer zelf de impact van aanpassingen in zijn of haar pensioen kan doorrekenen.

Bevindingen bij goed pensioenfondsbestuur (governance)

Sinds 1 januari 2017 kent het Fonds een omgekeerd gemengd bestuursmodel (one-tier board) met een onafhankelijk voorzitter. Het Bestuur is daarbij samengesteld uit uitvoerend en niet-uitvoerend bestuurders. Het VO heeft vastgesteld dat zowel de uitvoerend als de niet-uitvoerend bestuurders ook in het afgelopen jaar hun rol met overtuiging en zelfstandigheid hebben kunnen invullen.

Voor het VO blijft dit essentieel omdat het VO - in haar eigen taak als verantwoordingsorgaan voor het interne toezicht dat de niet-uitvoerend bestuurders uitoefenen - niet alleen afhankelijk is van de informatie van de voorzitter en de uitvoerend bestuurders, maar ook moet kunnen vertrouwen op een onafhankelijk oordeel van de niet-uitvoerend bestuurders.

De niet-uitvoerend bestuurders worden hierbij ondersteund door de Auditcommissie waarbij ook externe adviseurs betrokken worden. In dit kader speelt ook de onderstaande invulling van de rol en taken van de sleutelfunctionarissen een belangrijke rol.

Bevindingen bij het intern toezicht

Ook in dit derde jaar van het functioneren van het omgekeerde gemengde bestuursmodel ervaren wij een steeds volwassener toezicht vanuit de niet-uitvoerend bestuurders en de Auditcommissie. De onafhankelijkheid is goed verankerd en we merken een toenemende scherpe en kritische houding wat goed tot uiting komt in de rapportages van de niet-uitvoerend bestuurders.

De kwartaalrapportages worden uitvoerig doorgenomen met het VO zodat ook het VO een goed beeld krijgt van wat er speelt, hoe het interne toezicht in de praktijk werkt en hoe het Bestuur daar vervolgens op reageert. Zowel het Bestuur als het VO moeten daar nog een beter evenwicht in zien te vinden omdat de veelheid van informatie vaak uitnodigt tot nog meer vragen of toelichting, terwijl beperking tot hoofditems de discussies met het Bestuur juist relevanter moet kunnen maken. Het gaat er om dat we met elkaar vanuit onze eigen rollen en verantwoordelijkheden een functionele discussie voeren. Het VO zal er naar streven hier ook een bijdrage aan te leveren (in zelfbeperking blijkt immers het meesterschap!).

De door IORP II vereiste governance rondom de sleutelfuncties risico management, actuaariaat en interne audit is adequaat opgepakt. De definitieve invulling heeft in 2019 plaatsgevonden met de benoeming van de verantwoordelijke functionarissen. Hiermee is eveneens de rol en functie van de Auditcommissie verder verstevigd en bevestigd.

Bevindingen met betrekking tot het kostenbeleid.

Na een eerste "Verkenning 2019-2021" van het kostenbeleid in 2018 heeft het VO aangedrongen op een nadere concretisering van de aanvaardbaarheid van het kostenniveau van het Fonds. Dit om de kosten uitlegbaar te maken voor deelnemers, sponsors en andere belanghebbenden.

Eerst in april 2019 en later in november van vorig jaar heeft het Bestuur een nadere analyse gemaakt van het kostenniveau van het Fonds.

De kosten voor pensioenbeheer scoren relatief hoog ten opzichte van andere ondernemingspensioenfonds, maar de kosten staan wel in verhouding tot het serviceniveau en de complexiteit (zeer groot aantal pensioenregelingen). De vermogensbeheerkosten daarentegen scoren laag ten opzichte van het universum en de 'peer' groep.

Overall was de conclusie van het Bestuur in november dat de doelstellingen voor 2019 niet waren gehaald. Nieuwe doelstellingen werden door het Bestuur geformuleerd.

Elementen die moeten bijdragen aan de gewenste kostendaling zijn:

- Vereenvoudiging Pensioenadministratie (“Wij werken aan uw pensioen”)
- Optimalisatie Bestuursbureau
- Verhoging kostenbewustzijn
- Passief beleggen tenzij... (passieve mandaten in de returnportefeuille -> lagere fees)
- Terugbrengen complexiteit in beleggingen (afbouw private equity).

Het VO vindt dat het Bestuur met de analyse, de gemaakte doelstellingen en het in werking zetten van projecten om de kostendaling te bewerkstelligen op de goede weg zit.

Bevindingen bij het communicatiebeleid

Uit het jaarlijkse klanttevredenheidsonderzoek blijkt dat het Fonds ook in 2019 succesvol is geweest om begrijpelijk, correct en tijdig te communiceren. In het algemeen waarderen de deelnemers het Fonds met een 7,9. Daarbij zien we een belangrijke verbetering op het gebied van pensioenbewustzijn en gebruik Pensioenplanner, maar helaas een daling van de tevredenheid over het Pensioenloket vanwege de reorganisatie bij AZL. Het VO heeft de ontwikkelingen hieromtrent nauw gevolgd en stelt vast dat het Bestuur adequate maatregelen op het juiste niveau heeft getroffen. Voor de toekomst heeft het Fonds haar communicatiebeleid herijkt. De deelnemer blijft centraal staan, maar er is meer oog voor klantbeleving alsook effectiever inzet van digitale middelen. Het VO kijkt met vertrouwen naar de uitrol, maar vraagt om voortzetting van de inspanning om alle deelnemers, ook gewezen deelnemers, te kunnen bereiken.

Bevindingen bij het toeslagenbeleid

Ondanks de teruglopende dekkingsgraad is de financiële positie van het Fonds nog altijd relatief sterk. Daarmee is het mogelijk geweest om ook in 2019 volledige toeslagen te verlenen aan alle groepen deelnemers.

De gehanteerde toeslageregelingen (prijsindex/loonindex) en de verschillen tussen ING Bank en NN Group hebben de afgelopen jaren cumulatief geleid tot beperkte verschillen. In het afgelopen jaar is het project “Reële sturing” ofwel toekomstbestendig indexeren verder uitgewerkt. In 2019 focuste dit zich op het bepalen van de financiële risicohouding van het Fonds, het bepalen van een adequate toeslagstaffel en het bepalen van de het beleggingsbeleid. Het VO is ook in 2019 nauw betrokken geweest bij de discussies en gedachtenvorming hieromtrent.

Bevindingen bij het beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid is in 2019 gewijzigd als resultaat van de analyses van het project “Reële sturing”, de uitgebreide ALM-analyse en analyses naar aanleiding van de impact van de financiële turbulentie in augustus op zowel de reële als nominale dekkingsgraad. Als resultaat van deze analyses is besloten om de returnportefeuille uit te breiden, om binnen de matchingportefeuille meer spreadproducten op te nemen -vooral Nederlandse hypotheek- en om het rente-afdekkingsbeleid te wijzigen van afdekken van het nominale naar afdekken van het reële renterisico.

Het Bestuur heeft het VO steeds tijdig geïnformeerd over de inhoud en resultaten van deze analyses. Ook heeft het VO steeds de mogelijkheid gehad vragen te stellen, die adequaat beantwoord zijn. Het VO waardeert de kritische houding van het Bestuur inzake het beleggingsbeleid en risicobeheersing van de beleggingen. De beslissingen van het Bestuur inzake het beleggingsbeleid in 2019 zijn gebaseerd op uitgebreide analyses en constructieve discussies.

Daarnaast heeft het Bestuur verdere stappen gezet in het uitwerken van het ‘MVB’-beleid, het Maatschappelijk Verantwoord Beleggen-beleid. Ook hier heeft het Bestuur het

VO tijdig en uitgebreid geïnformeerd en om input gevraagd. Terwijl het Bestuur aansluit bij de internationale en nationale convenanten en verdragen, heeft het Bestuur er tegelijkertijd voor gekozen de prioriteiten van de eigen deelnemers in beleid uit te werken. En niet standaard het beleid van andere institutionele beleggers op MVB-gebied over te nemen. Het VO waardeert de gestructureerde aanpak van het Bestuur in deze zodat ook op MVB-gebied naar verwachting een toekomstbestendige lijn wordt ingezet.

Bevindingen bij het risicobeleid

Het VO stelt vast dat het Bestuur in 2019 wederom veel aandacht heeft gehad voor het vaststellen en beheersen van de strategische, tactische en operationele risico's zowel in financieel als in niet-financieel opzicht. Nadrukkelijk wordt hier naar de uitbestede werkzaamheden gekeken. Er is een uitgebreid integraal risk management framework waarbij er met in control statements wordt gewerkt. De opinie van de afdeling Risk Management komt goed naar voren omdat bij besluitvorming de voorstellen worden voorzien van hun commentaar en mening, wat vervolgens zichtbaar wordt meegewogen in de definitieve besluitvorming.

De kwartaalrapportages en de rapportages van de niet-uitvoerend bestuurders zijn inzichtelijk, geven een goed beeld van de risico's en de voorgestelde acties zijn praktisch en effectief. De inrichting van de afdeling Risk Management is adequaat met een directe rapportagelijijn naar zowel het Bestuur als naar de niet-uitvoerend bestuurders.

Het in het tweede kwartaal afgeronde risicobereidheidsonderzoek heeft ertoe geleid dat de bestaande risicobereidheid wordt gecontinueerd. Dat houdt in dat het Bestuur bereid is om risico te lopen als daarmee de kans op indexatie kan worden vergroot. Meer risico lopen om meer kans te hebben op extra indexatie valt buiten de risicobereidheid. Wel is het zaak om vanaf nu de groep gewezen deelnemers ('slapers') beter te betrekken bij dit soort onderzoeken.

Eindoordeel VO

Het VO geeft een positief oordeel over het handelen van het Bestuur en het gevoerde en voorgenomen beleid.

De financiële positie van het Fonds is in 2019 redelijk sterk gebleven al is de dekkingsgraad, door de disruptie in de financiële markten gedaald, zowel in nominale als in reële zin. De samenwerking tussen Bestuur en VO is naar tevredenheid verlopen. De ondersteuning van medewerkers van het Bestuursbureau is ook in het afgelopen jaar onontbeerlijk geweest voor het VO om optimaal te kunnen functioneren.

In het afgelopen jaar heeft het Bestuur voortgang gemaakt met de eerste fase van het project "Wij werken aan uw pensioen", dat onder meer moeten leiden tot meer efficiëntie, en verbeteringen ten behoeve van de deelnemers. Het VO is hierover op adequate wijze geïnformeerd en wordt betrokken in de vraagstukken die hierbij aan de orde komen.

De belangrijkste aanbeveling van het VO voor 2020 is dat het Bestuur verscherpte aandacht heeft voor de dienstverlening met AZL in het kader van het project "Wij werken aan uw pensioen". Met name nu het project in het uitvoeringstraject is aanbeland is het belangrijk dat AZL volgens de van te voren afgesproken KPI's en kwalitatieve doelen functioneert.

Vanaf begin dit jaar zijn we wereldwijd geconfronteerd met het coronavirus en de daaruit voortvloeiende crisis. De gevolgen zijn groot maar op dit moment is het nog te vroeg om een compleet beeld hiervan te hebben. De uitdagingen, vraagstukken en de te maken keuzes zullen een groot beslag leggen op de kunde, kennis en kwaliteiten van het Bestuur en het Bestuursbureau.

Het VO

Reactie Bestuur

Het Bestuur heeft met veel belangstelling kennis genomen van het oordeel van het VO over het verslagjaar 2019.

Het jaar 2019 stond met name in het teken van het project “Wij werken aan uw pensioen”. Een omvangrijke operatie waarin het VO een goede en constructieve rol heeft gespeeld. Het verheugt het Bestuur dan ook dat het VO een positief oordeel heeft gegeven. Het VO vraagt nogmaals aandacht voor de groep deelnemers waarvan de pensioenleeftijd wordt verschoven van 62 naar 65 jaar. Het spreekt voor zich dat deze groep de informatie krijgt die ze nodig heeft om een weloverwogen keuze te maken in geval deze deelnemers alsnog kunnen of willen vervroegen. Vanwege de toename van de flexibiliseringsmogelijkheden en het niet meer samenvallen van de pensioenleeftijd en de AOW-leeftijd ziet het Bestuur een toename van een keuze door deelnemers van een andere pensioeningangsdatum dan hun pensioenrichtleeftijd. Het is voor al deze deelnemers van belang om hen van juiste informatie te voorzien om tot een weloverwogen keuze te komen.

Naar de mening van het Bestuur vraagt het VO terecht aandacht voor onze pensioenuitvoeringsorganisatie (AZL). Deze organisatie heeft met het project “Wij werken aan uw pensioen” een grote operatie te verwerken gekregen. Het is van het grootste belang dat de uitvoering van de geharmoniseerde pensioenregeling goed wordt uitgevoerd. Het Bestuur volgt de ontwikkelingen op de voet en constateert dat er voor nu geen aanwijzingen zijn om iets anders aan te nemen dan een succesvolle afronding van het project.

Zoals het VO ook al constateert, wordt er in de gezamenlijke overleggen veel tijd besteed aan het bespreken van de verschillende verantwoordingsrapportages. Dat is goed omdat op die manier het VO een inzicht krijgt in de wijze waarop het interne toezicht wordt ingevuld door de niet-uitvoerend bestuurders. Met het VO is het Bestuur van mening dat het nog beter afstemmen van de vragen op de taken, rollen en verantwoordelijkheden van VO en (niet-)uitvoerend bestuurders permanente aandacht vergt.

Het jaar 2019 was een roerig jaar voor het balansbeheer. Het Bestuur heeft in 2019 alle indexaties volledig kunnen toekennen. Dat is uiteraard geen vanzelfsprekendheid immers ook ons pensioenfonds is niet ongevoelig voor de economische ontwikkelingen. Het Bestuur is net als het VO blij met het feit dat het Fonds robuust is gefinancierd.

De verdere bevindingen van het VO op de verschillende deelonderwerpen zullen regelmatig besproken worden in de vergaderingen (en andere contactmomenten) met het VO, waaronder het overleg tussen het Bestuur en het VO en de niet-uitvoerend bestuurders.

Het Bestuur dankt het VO voor de constructieve wijze waarop is samengewerkt en de positief kritische inbreng vanuit het VO op de verschillende dossiers.

7 Jaarrekening

7.1 Balans per 31 december 2019

(na bestemming saldo; bedragen in miljoenen euro's)

Activa		2019	2018
Vastrentende waarden		22.632	20.456
Aandelen		3.879	3.675
Vastgoed		2.185	1.869
Overige beleggingen		211	711
Derivaten		992	480
Beleggingen voor risico van het fonds	[1]	29.899	27.191
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	[2]	0	2
Vorderingen en overlopende activa	[3]	9	12
Overige activa	[4]	3	3
Totaal activa		29.911	27.208
Passiva		2019	2018
Stichtingskapitaal	[5]	0	0
Algemene reserve	[6]	6.350	7.077
Bestemmingsreserve	[7]	273	246
Stichtingskapitaal en reserves		6.623	7.323
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het fonds	[8]	22.894	19.734
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	[9]	0	2
Technische voorzieningen		22.894	19.736
Kortlopende schulden en overlopende passiva	[10]	394	149
Totaal passiva		29.911	27.208

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

7.2 Staat van baten en lasten over 2019

(bedragen in miljoenen euro's)

	2019	2018
Directe beleggingsopbrengsten	558	574
Kosten vermogensbeheer	-33	-31
Indirecte beleggingsopbrengsten	2.439	-267
Beleggingsopbrengsten voor risico van het fonds [11]	2.964	276
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers [12]	8	8
Saldo van overdrachten van rechten [13]	-6	-7
Pensioenuitkeringen [14]	-492	-456
Pensioenopbouw	0	0
Toeslagen	-400	-315
Rentetoevoeging	46	50
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	494	458
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	7	7
Wijziging marktrente	-3.290	-724
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	7	8
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-24	209
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het fonds [15]	-3.160	-307
Herverzekering [16]	0	0
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten [17]	-14	-10
Overige baten en lasten [18]	0	-1
Saldo van baten en lasten	-700	-497
Algemene reserve	-727	-500
Bestemmingsreserve	27	3
Bestemming van het saldo	-700	-497

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

7.3 Kasstroomoverzicht over 2019

(bedragen in miljoenen euro's)

	2019	2018
Pensioenactiviteiten		
Ontvangsten		
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	8	8
Uitkeringen uit herverzekering	0	0
Overgenomen pensioenverplichtingen	1	2
Overige	-1	-1
	8	9
Uitgaven		
Uitgekeerde pensioenen	-488	-451
Overgedragen pensioenverplichtingen	-6	-8
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-17	-17
Overige	0	-1
	-511	-477
Beleggingsactiviteiten		
Ontvangsten		
Directe beleggingsopbrengsten	561	607
Verkopen en aflossingen beleggingen	6.081	4.976
	6.642	5.583
Uitgaven		
Aankopen beleggingen	-6.106	-5.082
Kosten van vermogensbeheer	-33	-33
	-6.139	-5.115
Mutatie Liquide middelen	0	0
Saldo Liquide middelen 1 januari	3	3
Saldo Liquide middelen 31 december	3	3

7.4 Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling

Stichting Pensioenfonds ING (het Fonds) is statutair gevestigd te Amsterdam, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41214453. Het Fonds voert pensioenregelingen uit die gelden voor huidige en voormalige medewerkers van ING (tot 2015 bank en verzekeraar samen). Het Fonds administreert de tot eind 2013 opgebouwde pensioenaanspraken, betaalt pensioenen uit en belegt en beheert het fondsvermogen. Het Fonds behoort tot de grotere pensioenfondsen in Nederland.

De statutaire doelstelling van het Fonds is: "pensioenen en/of andere uitkeringen te verstrekken ter zake van ouderdom en arbeidsongeschiktheid en ter zake van overlijden

van de deelnemers of gewezen deelnemers, overeenkomstig de bepalingen van de pensioenreglementen.”

Algemene grondslagen

Het Fonds past bij de samenstelling van het bestuursverslag, de jaarrekening en de overige gegevens Titel 9 Boek 2 BW en de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving toe, in het bijzonder RJ610 ‘Pensioenfonds’.

Alle bedragen zijn vermeld in miljoenen euro’s. Beleggingen en pensioenverplichtingen worden gewaardeerd op actuele waarde. Overige activa en passiva worden gewaardeerd tegen nominale waarde, tenzij anders vermeld. Baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben.

Waar nodig vindt waardevermindering plaats voor het risico van onvolwaardigheid van het actief.

De beleggingscategorie hypotheken is in 2019 voor het eerst opgenomen onder de categorie Vastrentende waarden. De vergelijkende cijfers in 2018 waren nul. Daarom is de categorie in het verloop van 2018 niet toegevoegd.

Opname van een actief of verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het Fonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de staat van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico’s met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde. Transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post nog af te wikkelen transacties. Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd

opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het Bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten. De schattingen en veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden frequent beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien. De financiële gevolgen van een herziening worden verwerkt in de periode(n) waarop de herziening betrekking heeft.

Schattingswijziging

Primo 2020 heeft het Fonds de reglementen vereenvoudigd en teruggebracht naar 1 reglement. Dit project heeft de naam “Wij werken aan uw pensioen”. Met dit project zijn verschillende lasten en baten gemoeid. Lasten hangen onder meer samen met wijziging van de arbeidsongeschiktheidsregeling en harmonisatie van de regelingen voor overlijdensuitkeringen. Ook zijn er lasten naar voren gehaald die anders in de toekomst zouden vallen. Baten hangen samen met het resultaat op omzetting: hoewel omzettingen in beginsel actuarieel neutraal zijn uitgevoerd, kunnen er resultaten ontstaan als gevolg van renteveranderingen. In 2019 is de rente scherp gedaald, wat leidde tot een positief resultaat op omzettingen. Nog niet alle resultaten zijn exact bekend, omdat het project nog niet is afgerond. Voor deze resultaten is een stelpost opgenomen. Het totale resultaat in de voorziening pensioenverplichtingen is ultimo 2019 opgenomen en resulteert in een stijging van de voorziening met 30 miljoen.

Vreemde valuta

Activa en passiva in vreemde valuta worden omgerekend tegen de middenkoers per balansdatum. Baten en lasten voortvloeiend uit transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koersen op transactiedatum. Alle valutakoersverschillen zijn verwerkt in de staat van baten en lasten.

		2019	2018
Amerikaanse Dollar	USD	€ 0,8923	€ 0,8770
Australische Dollar	AUD	€ 0,6262	€ 0,6158
Britse Ponden	GBP	€ 1,1825	€ 1,1165
Canadese dollar	CAD	€ 0,6870	€ 0,6405
Hong Kong Dollar	HKD	€ 0,1143	€ 0,1117
Japane Yen	JPY	€ 0,0082	€ 0,0074
Zwitserse Frank	CHF	€ 0,9233	€ 0,8911

Specifieke grondslagen

Beleggingen

Alle beleggingen zijn voor risico van het Fonds. De beleggingen worden gewaardeerd tegen de reële waarde per balansdatum. Vaststelling van deze reële waarde vindt plaats

op basis van de onder de “specifieke grondslagen” beschreven uitgangspunten. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsresultaten in de staat van baten en lasten opgenomen.

De lopende interest en dividenden (in het verloopoverzicht beleggingen verantwoord onder overlopende activa) maken onderdeel uit van de waarde zoals opgenomen onder de beleggingen voor risico pensioenfonds.

Vastrentende waarden

- Beursgenoteerde obligaties (staats-, bedrijfsobligaties en obligaties opkomende markten) worden gewaardeerd tegen de ultimo verslagperiode laatst bekende beurskoers.
- Inflation linked bonds (of treasury inflation-protected securities) zijn beursgenoteerde obligaties waarvan de hoofdsom en de interest worden aangepast voor inflatie. De balanswaardering geschiedt tegen de marktwaarde, zijnde de ultimo verslagperiode laatst bekende beurskoers.
- De hypothecaire leningen worden gewaardeerd tegen reële waarde. De reële waarde wordt berekend op basis van de netto contante waarde methode. Gerealiseerde en niet gerealiseerde indirecte beleggingsresultaten op de beleggingsportefeuille vastrentende waarde hypotheek worden gedurende het boekjaar direct verwerkt in de winst- en verliesrekening.
- Leningen op schuldbekentenis worden gewaardeerd op de contante waarde van de toekomstige kasstromen. Bepaling van de contante waarde vindt plaats met behulp van een rentecurve, waarbij rekening wordt gehouden met een kredietopslag, die afhankelijk is van de sector en creditrating van de uitgevende instelling en de looptijd van de lening.
- Participaties in beleggingsfondsen in vastrentende waarden met een beursnotering worden gewaardeerd tegen de ultimo verslagperiode laatst bekende koers.
- Participaties in beleggingsfondsen in vastrentende waarden die geen beursnotering kennen worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde de intrinsieke waarde ultimo boekjaar, waarbij de onderliggende beleggingen in vastrentende waarden zijn gewaardeerd op actuele waarde conform de hiervoor genoemde grondslagen voor (directe) beleggingen.

Aandelen

- Beursgenoteerde aandelen worden gewaardeerd tegen de ultimo verslagperiode laatst bekende beurskoers.
- Voor zover aandelen geen beursnotering kennen of indien de totstandkoming van de reële waarde door de markt niet representatief wordt geacht, vindt vaststelling door de vermogensbeheerder plaats. Deze vaststelling wordt verricht met behulp van objectieve en recente marktinformatie en gebruikmakend van algemeen gangbare rekenmodellen, zodat deze vaststelling een afspiegeling is van de reële waarde.
- Participaties in beleggingsfondsen in aandelen met een beursnotering worden gewaardeerd tegen de ultimo verslagperiode laatst bekende koers. Participaties in beleggingsfondsen in aandelen die geen beursnotering kennen worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde de intrinsieke waarde ultimo boekjaar, waarbij de onderliggende beleggingen in aandelen zijn gewaardeerd op actuele waarde conform de hiervoor genoemde grondslagen voor (directe) beleggingen.

- Beleggingen in private equity worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde de intrinsieke waarde. Deze waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fundmanagers en de fund-of-fundmanagers, indien van toepassing gecorrigeerd voor kasstromen in de periode tot balansdatum.

Vastgoed

- Participaties in vastgoedbeleggingsfondsen met een beursnotering worden gewaardeerd tegen de ultimo verslagperiode laatst bekende beurskoers.
- Participaties in vastgoedbeleggingsfondsen die geen beursnotering kennen, worden gewaardeerd tegen de reële waarde, zijnde de intrinsieke waarde. Deze waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers, indien van toepassing gecorrigeerd voor kasstromen in de periode tot balansdatum. De managers waarderen het vastgoed periodiek door middel van externe taxaties.

Overige beleggingen

- De liquide middelen die beschikbaar zijn voor beleggingen worden gewaardeerd tegen reële waarde, zijnde de genoteerde marktprijs omdat de liquide middelen die beschikbaar zijn voor beleggingen zijn ondergebracht bij liquiditeitsfondsen en externe managers die handelen in een actieve markt.

Derivaten

Derivaten die zijn afgesloten voor risico-afdekking en die deel uitmaken van de beleggingsportefeuille zijn separaat gerubriceerd onder de categorie derivaten. De waardering vindt plaats tegen de reële waarde, die wordt bepaald via de netto contante waarde methode. De derivatenposities met een negatieve waardering zijn opgenomen onder de post kortlopende schulden en overlopende passiva. Het Fonds kent de volgende soorten derivaten:

- Rentederivaten (interest rate swaps)
De reële waarde van interest rate swaps bepaald via de netto-contante waarde methode. De netto-contante waarde berekening vindt plaats aan de hand van de OIS-curve (Overnight Index Swap-curve).
- Valutaderivaten
De reële waarde van valutatermijntransacties wordt bepaald via de netto-contante waarde methode. De netto-contante waarde berekening van de valutatermijncontracten vindt plaats aan de hand van een door een dataleverancier aangeleverde forwardcurve.
- Inflatiederivaten (inflation linked swaps)
De reële waarde van inflatiederivaten wordt bepaald via de netto-contante waarde methode. De netto-contante waarde berekening van de inflatiederivaten vindt plaats met standaardmodellen op basis van op marktnoteringen gebaseerde variabelen.
- Futures
Futures worden dagelijks afgerekend, waardoor de waarde op balansdatum nihil is.

Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Onder deze balanspost zijn de herverzekerde pensioenverplichtingen opgenomen. De herverzekerde pensioenverplichtingen hebben betrekking op ingebrachte, nog lopende polissen bij verzekeringsmaatschappijen. Dit zijn uitsluitend ingegane pensioenen voortvloeiend uit in het verleden afgesloten herverzekeringsovereenkomsten. Per ultimo 2019 zijn de herverzekerde aanspraken toegevoegd aan de aanspraken uit hoofde van het pensioenreglement. De vorderingen op de verzekeringsmaatschappijen blijven aan de vermogenskant op de balans staan. De waarde van de herverzekeringspolissen werd berekend op dezelfde grondslagen als de voorziening pensioenverplichtingen. In de waardering van de herverzekerde aanspraken wordt aan de vermogenskant rekening gehouden met de kredietwaardigheid van de herverzekeraar.

Vorderingen en overlopende activa

De vorderingen worden opgenomen tegen nominale waarde, onder aftrek van de noodzakelijk geachte voorzieningen voor het risico van oninbaarheid. Deze voorzieningen worden bepaald op basis van individuele beoordeling van de vorderingen.

Overige activa

Onder de overige activa worden liquide middelen ter vrije beschikking en materiële vaste activa begrepen. De overige activa worden opgenomen tegen nominale waarde. Afschrijving op de materiële vaste activa vindt plaats over de wettelijke termijnen van drie en vijf jaar (voor ICT en inrichting).

Stichtingskapitaal en reserves

De balanspost stichtingskapitaal en reserves bestaat uit het stichtingskapitaal, de algemene reserve en de bestemmingsreserve.

- Aan de algemene reserve wordt het resultaat over het kalenderjaar toegevoegd dan wel onttrokken dat resteert na bestemming van het resultaat aan de bestemmingsreserve.
- Het Fonds houdt een bestemmingsreserve aan voor de groep van deelnemers die op 1 januari 2014 deelnemer was en op de datum van toeslagverlening nog deelnemer is. De bestemmingsreserve wordt jaarlijks verhoogd casu quo verlaagd met het percentage, dat gebaseerd is op het rendement van het Fonds. Voor zover het eigen vermogen van het Fonds volgens het Bestuur ontoereikend is voor de volledige toekenning van toeslagverlening, zal het tekort ten laste van de bestemmingsreserve, zolang deze een positief saldo heeft, worden aangevuld.

Indien er geen deelnemers meer zijn die aanspraak kunnen maken op de bestemmingsreserve, dan vloeit deze terug naar de algemene middelen van het Fonds. Daarnaast vermeldt de Abtn dat de bestemmingsreserve aan de algemene reserve wordt toegevoegd:

- op het moment dat het Fonds in dekkingstekort geraakt;
- wanneer dit door een toezichthouder wordt vereist;
- wanneer dit door cao-partijen wordt verzocht;
- wanneer door toekomstige wijzigingen in het FTK handhaving van de bestemmingsreserve niet mogelijk is.

De waarde van deze bestemmingsreserve wordt niet betrokken in de berekening van de dekkingsgraad. Op het moment dat de Bestemmingsreserve nihil wordt, wordt de bestemmingsreserve opgeheven. Indien de bestemming van de reserve is komen te vervallen wordt het saldo toegevoegd aan de algemene reserve.

Technische voorzieningen

De technische voorzieningen en de vordering uit hoofde van herverzekering worden actuariael bepaald op de contante waarde van de opgebouwde pensioenrechten respectievelijk herverzekerde pensioenrechten van de Verzekerden met inachtneming van onder meer de volgende verzekeringstechnische grondslagen:

- Interest: de swapcurve ultimo boekjaar, die is ontleend aan de rentes op de interbancaire swapmarkt. De DNB-dekkingsgraad is weliswaar bepalend voor het voldoen aan de wettelijke vereisten. Echter naar de mening van het Fonds geeft de marktwaardedekkinggraad een beter beeld van de werkelijke stand en ontwikkeling van de financiële positie van het Fonds. De marktwaardedekkinggraad wordt daarom gehanteerd bij zowel het formuleren en uitvoeren van het beleggings- en risicobeleid als de verantwoording in het jaarverslag;
- Sterfte: Prognosetafel AG2018 (startjaar 2020) met toepassing van (fondsspecifieke) ervaringssterfte. De gehanteerde ervaringssterfte geldt zowel voor hoofdverzekerden als medeverzekerden. Voor ingegaan wezenpensioen wordt geen correctie op

- bovenstaande tafel gehanteerd (2018: Prognosetafel AG2018 met fondsspecifieke ervaringssterfte);
- Gehuwdheid: bij de vaststelling van de voorziening voor partnerpensioen wordt uitgegaan van fondsspecifieke gehuwdheidsfrequenties (2018: fondsspecifieke gehuwdheidsfrequenties);
 - Nog niet ingegane wezenpensioen: een voorziening wordt gevormd ter grootte van 2% van de voorziening voor het latent partnerpensioen voor deelnemers en gewezen deelnemers (2018: 2%);
 - Uitkeringen: de uitkeringen worden continu betaalbaar verondersteld;
 - Leeftijden: de leeftijd van de (gewezen) deelnemer, de pensioengerechtigde, de nabestaande of de wees wordt in jaren en maanden nauwkeurig vastgesteld;
 - Leeftijdsverschil: Het leeftijdsverschil voor mannen is op 3 jaar en 3 maanden gesteld (man ouder dan vrouw). Voor vrouwen is het leeftijdsverschil gesteld op 2 jaar en 0 maanden (man ouder dan vrouw) (2018: mannen, 3 jaar en 3 maanden; vrouwen 2 jaar en 0 maanden);
 - Kosten: in de voorziening pensioenverplichtingen is een excassovoorziening begrepen van 1,5% van de netto voorziening (2018: 1,5%);
 - Arbeidsongeschiktheid: voor de reservering voor ingegane arbeidsongeschiktheidsrisico's wordt de voorziening berekend op basis van een actueel overzicht ultimo boekjaar van de arbeidsongeschikte deelnemers in het Fonds;
 - Toeslagen: deze worden verwerkt in de technische voorzieningen indien het Bestuur het besluit tot toeslagverlening heeft genomen in het verslagjaar. Als gevolg van de financiële onafhankelijkheid per 28 februari 2014 financiert het Fonds de toeslagen vanaf 2015 uit de eigen middelen. In de Abtn zijn met betrekking tot de toeslagverlening nadere regels vastgelegd waarin mede-afhankelijk van de ontwikkeling van de reële dekkingsgraad (tot 2015: de marktwaardedekking) de mate van toekenning van de toeslag wordt toegelicht (binnen de wettelijke kaders). Het Fonds kent de volgende vormen van voorwaardelijke toeslagverlening (de methodiek is afhankelijk van de laatst toepasselijke CAO voor beëindiging van het deelnemerschap):
 - Voorwaardelijke toeslagverlening per 1 januari van enig jaar met ten hoogste de op 3% gemaximeerde consumentenprijsindex (CPI) alle huishoudens, afgeleid over de laatst verstreken periode van oktober tot oktober. Het Bestuur beslist of de toeslag wordt toegekend. Voor deze voorwaardelijke toeslagverlening is geen reserve gevormd.
 - Voorwaardelijke toeslagverlening met in geval van een collectieve structurele verhoging van de lonen ingevolge de CAO voor ING Bank het percentage van deze verhoging. Het Bestuur beslist of de toeslag wordt toegekend. Deze voorwaardelijke toeslagverlening wordt uit het beleggingsrendement gefinancierd. Als dit ontoereikend is, kan voor werknemers en arbeidsongeschikten een beroep worden gedaan op de hiervoor aangelegde bestemmingsreserve.
 - Voorwaardelijke toeslagverlening met in geval van een collectieve structurele verhoging van de lonen ingevolge de CAO voor NN groep het percentage van deze verhoging. Het Bestuur beslist of de toeslag wordt toegekend. Deze voorwaardelijke toeslagverlening wordt uit het beleggingsrendement gefinancierd. Als dit ontoereikend is, kan voor werknemers en arbeidsongeschikten een beroep worden gedaan op de hiervoor aangelegde bestemmingsreserve.

De herverzekerde pensioenverplichtingen hebben betrekking op ingebrachte, nog lopende polissen bij verzekeringsmaatschappijen. Dit zijn uitsluitend ingegane pensioenen voortvloeiend uit in het verleden afgesloten herverzekeringsovereenkomsten. Per eind 2019 zijn deze verplichtingen toegevoegd aan de verplichtingen uit hoofde van het pensioenreglement. De waarde van de herverzekeringspolissen werd berekend op dezelfde grondslagen als de voorziening pensioenverplichtingen.

Kortlopende schulden en overlopende passiva

De kortlopende schulden en overlopende passiva worden opgenomen tegen nominale waarde. Alle kortlopende schulden en overlopende passiva hebben een looptijd van korter dan één jaar.

BTW

De Belastingdienst heeft het Fonds als ondernemer aangemerkt in de zin van de Wet op de Omzetbelasting. Naast de verplichting om btw in rekening te brengen over de belaste prestaties, heeft het Fonds ook het recht op aftrek van voorbelasting van btw op kosten die aan de belaste prestaties toe te rekenen zijn.

Resultaatbepaling

Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds

Onder de directe beleggingsopbrengsten worden mede begrepen de verdiende interest op vastrentende waarden en de dividenden op aandelen. De dividenden worden als opbrengst verantwoord op het tijdstip dat de koers van het desbetreffende aandeel ex-dividend noteert. Tot de indirecte beleggingsopbrengsten behoren zowel de gerealiseerde als de niet-gerealiseerde koers- en valutakoersresultaten van beleggingen. De daarbij optredende waarderingsverschillen worden in de Staat van baten en lasten verantwoord. Alle transacties in vreemde valuta worden verantwoord tegen de op de transactiedatum laatst bekende middenkoers. Aan- en verkoopkosten van beleggingen worden opgenomen in de kostprijs respectievelijk in mindering gebracht op de verkoopopbrengst van de betreffende beleggingen.

Premiebijdragen van werkgevers en werknemers

Er vindt geen opbouw via premies plaats. De ontvangen vergoedingen van de werkgevers voor kosten zijn verantwoord onder de premies.

Mutatie Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Onder de toelichting onder technische voorzieningen zijn de grondslagen voor de mutatie voorziening pensioenverplichtingen opgenomen.

Saldo overdrachten van rechten

Deze post omvat het saldo van ontvangen en betaalde bedragen verband houdend met overdracht van pensioenaanspraken.

Pensioenuitkeringen

Hieronder zijn opgenomen de ten laste van het verslagjaar komende uitkeringen inzake ouderdoms-, partner-, wezen- en invaliditeitspensioenen, alsmede afkoopsommen en overige uitkeringen overeenkomstig de pensioenregeling.

Pensioenuitvoerings- en administratiekosten

Deze betreffen de aan het verslagjaar toe te rekenen uitvoerings- en administratiekosten. Het deel van de fee en de kosten dat betrekking heeft op het beheer van de beleggingen is in mindering gebracht op de post (directe) beleggingsopbrengsten.

Overige baten en lasten

De overige baten en lasten zijn opgenomen voor de aan het verslagjaar toe te rekenen bedragen.

Grondslagen voor de opstelling van de risico-informatie (RJ610)

In de balans worden de (indirecte) beleggingen in beleggingsfondsen gerubriceerd in de beleggingsrubriek waarin beleggingen van dit soort worden gerubriceerd en dienovereenkomstig gewaardeerd. Hierbij wordt de gehele waarde van de belegging gerubriceerd bij de hoofdcategorie. Het Fonds belegt onder meer via aandelen- en/of obligatiebeleggingsfondsen. De nadere risico-informatie die uit hoofde van de regelgeving (RJ610) wordt gerepresenteerd, wordt mede ontleend aan de onderliggende gegevens van die beleggingsfondsen. De beleggingen in die beleggingsfondsen zijn betrokken in de rubriceringen. Bij de indelingen naar de verschillende gezichtspunten zijn de overige activa en passiva van de beleggingsfondsen niet nader toe te wijzen. Deze overige activa en passiva zijn daarom als afzonderlijke categorie opgenomen.

Grondslagen voor de opstelling van het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht geeft inzicht in de herkomst en aanwending van kasmiddelen. De kasstromen zijn gerubriceerd naar kasstroom uit pensioenactiviteiten en kasstroom uit beleggingsactiviteiten. Bij het opstellen van het kasstroomoverzicht is de directe methode gehanteerd.

7.5 Toelichting op de balans per 31 december 2019

Beleggingen

De samenstelling per beleggingscategorie ultimo 2019 (2018) en het verloop van de beleggingen gedurende 2019 (2018) is als volgt:

[1] Beleggingen voor risico Pensioenfonds
Categorie

	Stand ultimo 2018	Aankopen/ verstrekkingen	Verkopen aflossingen	Indirecte beleggings- opbrengsten	Stand ultimo 2019
Staatsobligaties	10.801	1.486	-1.911	700	11.076
Inflation linked bonds	8.102	1.354	-780	694	9.370
Obligaties opkomende markten	691	378	-344	92	817
Bedrijfsobligaties	634	559	-509	36	720
Hypotheken	0	413	0	9	422
Onderhandse leningen	17	0	0	2	19
	20.245	4.190	-3.544	1.533	22.424
Overlopende activa (lopende intrest)	211	0	-3	0	208
Totaal vastrentende waarden	20.456	4.190	-3.547	1.533	22.632
Aandelen (ontwikkelde markten)	2.522	1.087	-1.465	515	2.659
Aandelen (opkomende markten)	636	274	-285	98	723
Private Equity	513	19	-103	64	493
	3.671	1.380	-1.853	677	3.875
Overlopende activa (lopende intrest)	4	0	0	0	4
Totaal aandelen	3.675	1.380	-1.853	677	3.879
Beursgenoteerd vastgoed	160	86	-64	42	224
Niet-beursgenoteerd vastgoed	1.708	253	-114	113	1.960
	1.868	339	-178	155	2.184
Overlopende activa (lopende intrest)	1	0	0	0	1
Totaal vastgoed	1.869	339	-178	155	2.185
Liquiditeitsfondsen en banken Northern Trust	711	0	-500	0	211
Totaal overige beleggingen	711	0	-500	0	211
Rentederivaten	430	0	-5	475	900
Inflatiederivaten	-75	0	0	-241	-316
Valutaderivaten	-8	197	0	-160	29
Futures	0	1	-1	0	0
Totaal derivaten	347	198	-6	74	613
Totaal beleggingen	27.058	6.107	-6.084	2.439	29.520
Derivaten opgenomen onder Kortlopende schulden en overige passiva	133				379
Totaal beleggingen opgenomen onder de beleggingen voor risico van het fonds	27.191				29.899

[1] Beleggingen voor risico Pensioenfonds
Categorie

	Stand ultimo 2017	Aankopen/ verstrekkingen	Verkopen aflossingen	Indirecte beleggings- opbrengsten	Stand ultimo 2018
Staatsobligaties	12.996	879	-3.197	123	10.801
Inflation linked bonds	6.105	1.983	0	14	8.102
Obligaties opkomende markten	660	474	-402	-41	691
Bedrijfsobligaties	832	329	-504	-23	634
Onderhandse leningen	29	0	-12	0	17
	20.622	3.666	-4.116	73	20.245
Overlopende activa (lopende intrest)	243	0	-32	0	211
Totaal vastrentende waarden	20.865	3.666	-4.148	73	20.456
Aandelen (ontwikkelde markten)	2.296	806	-395	-185	2.522
Aandelen (opkomende markten)	687	219	-215	-55	636
Private Equity	532	36	-141	86	513
	3.515	1.061	-751	-154	3.671
Overlopende activa (lopende intrest)	3	1	0	0	4
Totaal aandelen	3.518	1.062	-751	-154	3.675
Beursgenoteerd vastgoed	122	72	-25	-9	160
Niet-beursgenoteerd vastgoed	1.504	242	-160	122	1.708
	1.626	314	-185	113	1.868
Overlopende activa (lopende intrest)	1	0	0	0	1
Totaal vastgoed	1.627	314	-185	113	1.869
Liquiditeitsfondsen en banken Northern Trust	670	41	0	0	711
Totaal overige beleggingen	670	41	0	0	711
Rentederivaten	496	0	-88	22	430
Inflatiederivaten	46	0	0	-121	-75
Valutaderivaten	39	0	153	-200	-8
Futures	0	1	-1	0	0
Totaal derivaten	581	1	64	-299	347
Totaal beleggingen	27.261	5.084	-5.020	-267	27.058
Derivaten opgenomen onder Kortlopende schulden en overige passiva	46				133
Totaal beleggingen opgenomen onder de beleggingen voor risico van het fonds	27.307				27.191

In de portefeuille vastrentende waarden is voor € 191 miljoen (2018: € 164 miljoen) belegd in niet-beursgenoteerde obligatiebeleggingsfondsen en voor € 422 miljoen (2018: geen) in een niet-beursgenoteerd hypotheekfonds. Eind 2019 bevat de portefeuille aandelen geen (2018: geen) niet-beursgenoteerde aandelen-beleggingsfondsen.

Onder overige beleggingen worden de liquide middelen verantwoord die voor beleggingsdoeleinden aangehouden worden. Deze bestaan voor € 74 miljoen (2018: € 93 miljoen) uit liquide middelen in beleggingsmandaten (op bankrekeningen van Northern Trust) en € 136 miljoen (2018: € 618 miljoen) in liquiditeitsfondsen.

Van het totaal beleggingen voor risico van het Fonds is € 0 miljoen (2018: € 0 miljoen) direct, dan wel indirect belegd in de ondernemingen en aangesloten ondernemingen, waarvoor de pensioenregelingen worden uitgevoerd.

Waarderingsmethode

In de onderstaande opstelling zijn de beleggingen ingedeeld naar de onderscheiden waarderingsniveaus op basis van RJ290. In de opstelling zijn de posities in overlopende posten inzake beleggingen buiten beschouwing gelaten. Liquide middelen van het Fonds die zijn geïnvesteerd in liquiditeitsfondsen behoren tot niveau 1 en zijn opgenomen in onderstaande overzichten onder overige beleggingen. Andere beleggingsfondsen kunnen als niveau 1 (directe marktnotering) geclassificeerd worden indien door deze fondsen dagelijks een intrinsieke waarde wordt afgegeven waartegen ook dagelijks kan en wordt gehandeld.

Ultimo 2019	Directe marktnotering (niveau 1)	Onafhankelijke taxaties (niveau 2)	NCW berekening (niveau 3)	Andere methoden (niveau 4)	Totaal
Vastrentende waarden	22.000	0	441	191	22.632
Aandelen	3.386	0	0	493	3.879
Vastgoed	224	0	0	1.961	2.185
Overige beleggingen	211	0	0	0	211
Derivaten	0	0	613	0	613
	25.821	0	1.054	2.645	29.520

Ultimo 2018	Directe marktnotering (niveau 1)	Onafhankelijke taxaties (niveau 2)	NCW berekening (niveau 3)	Andere methoden (niveau 4)	Totaal
Vastrentende waarden	20.275	0	17	164	20.456
Aandelen	3.162	0	0	513	3.675
Vastgoed	161	0	0	1.708	1.869
Overige beleggingen	711	0	0	0	711
Derivaten	0	0	347	0	347
	24.309	0	364	2.385	27.058

Directe marktnotering (niveau 1)

Beleggingen met directe marktnotering worden verhandeld op een actieve markt. Hieronder vallen aandelen, obligaties en participaties in beursgenoteerde vastgoedfondsen. Ook de liquide middelen beschikbaar voor beleggingen en de liquiditeitsfondsen vallen hieronder.

Onafhankelijke taxaties (niveau 2)

Onafhankelijke taxaties worden niet direct door het Fonds toegepast voor de waardering van het indirect onroerend goed. Vermogensbeheerders kunnen eventueel wel gebruik maken van taxaties. Voor de belangrijkste uitgangspunten bij de waardering van het indirect vastgoed wordt verwezen naar de grondslagen van waardering en resultaatbepaling en de toelichting op de balans bij de post vastgoed.

Netto-contantewaardeberekening (niveau 3)

De netto contantewaarde (NCW) methode wordt gehanteerd voor de portefeuille onderhandse leningen, hypotheekleningen en derivaten. In de waardering is rekening gehouden met het oninbaarheidsrisico. De NCW-berekening van de Interest Rate Swaps (IRS) vindt plaats aan de hand van de OIS-curve (overnight interest rate swapcurve). De NCW-berekening van de valutatermijncontracten vindt plaats aan de hand van een door een dataleverancier aangeleverde forwardcurve. De NCW-berekening van de inflatiederivaten vindt plaats met standaardmodellen op basis van op marktnoteringen gebaseerde variabelen.

Andere methode (niveau 4)

Voor de niet-(beurs)genoteerde fondsbeleggingen in vastgoed en private equity wordt de waardering bepaald op basis van de laatst ontvangen fondsrapportages en indien van toepassing gecorrigeerd voor kasstromen in de periode tot balansdatum. De rapportages zijn niet in alle gevallen door een accountant gecontroleerd en de periode van deze rapportages loopt niet altijd synchroon met het boekjaar van het Fonds. Om deze onzekerheid te mitigeren, vinden er gesprekken plaats met de externe managers gedurende het jaar, wordt op kwartaalbasis de waardeontwikkeling gevolgd en beoordeeld aan de hand van ontwikkelingen in de markt. Daarnaast wordt jaarlijks achteraf een aansluiting gemaakt met de gecontroleerde jaarrekeningen van deze fondsen. De waardering kan hoger of lager zijn, maar is gezien de mitigerende maatregelen naar inschatting van het Fonds niet materieel voor vermogen en resultaat.

Ook bij de niet-(beurs)genoteerde fondsbeleggingen in vastrentende waarden en aandelen wordt de waardering bepaald op basis van de laatst ontvangen fondsrapportages, waarbij de onderliggende beleggingen zijn gewaardeerd op actuele waarde conform de grondslagen voor (directe) beleggingen. Voor deze posities wordt eveneens jaarlijks achteraf een aansluiting gemaakt met de gecontroleerde jaarrekeningen van deze fondsen.

Derivatenposities en gestelde zekerheden

De derivaten worden ingezet ten behoeve van het risicobeheer. De volgende tabel geeft inzicht in de derivatenposities per 31 december 2019 en per 31 december 2018.

2019 Type contract	Notional	Actuele waarde activa	Actuele waarde passiva	Totale waarde
Valutaderivaten				
Valutaderivaten	3.431	41	-12	29
Rentederivaten				
Receiver swaps	2.615	951	-51	900
Payer swaps	0	0	0	0
Inflatiederivaten				
Receiver swaps	0	0	0	0
Payer swaps	2.051		-316	-316
Totaal derivaten		992	-379	613

2018 Type contract	Notional	Actuele waarde activa	Actuele waarde passiva	Totale waarde
Valutaderivaten				
Valutaderivaten	3.131	17	-25	-8
Rentederivaten				
Receiver swaps	1.738	452	-22	430
Payer swaps	0	0	0	0
Inflatiederivaten				
Receiver swaps	0	0	0	0
Payer swaps	2.172	11	-86	-75
Totaal derivaten		480	-133	347

Collateralpositie

Indien een inflatie-, rente- of valutaderivaat door de ontwikkeling van de inflatieverwachting, rente of valutakoers een negatieve waarde krijgt (verplichting voor het Fonds) moet het Fonds collateral (onderpand) storten (on balance). In de situatie dat deze ontwikkelingen voor een positieve waarde zorgen (vordering voor het Fonds) krijgt het Fonds collateral gestort (off balance). De collateralpositie ultimo 2019 kan als volgt worden weergegeven:

Ultimo 2019	Vordering	Verplichting	Netto positie
Rentederivaten	951	-51	900
Inflatiederivaten	0	-316	-316
Valutaderivaten	41	-12	29
Totaal positie derivaten			613
Collateral uitwisseling			621

Ultimo 2018	Vordering	Verplichting	Netto positie
Rentederivaten	452	-22	430
Inflatiederivaten	11	-86	-75
Valutaderivaten	17	-25	-8
Totaal positie derivaten			347
Collateral uitwisseling			367

De collateral uitwisseling per 31 december 2019 van per saldo € 621 miljoen (2018: € 367 miljoen) omvat € 136 miljoen (2018: € 56 miljoen) aan door het Fonds gestort collateral (on-balance) en € 757 miljoen (2018: € 423 miljoen) ontvangen collateral (off-balance).

Aan het onderpand worden strikte eisen gesteld. De onderliggende waarden bestaan uit euro gedenomineerde Europese staatsobligaties (o.a. Frankrijk, Duitsland en Nederland) met minimaal de rating AA- (S&P).

Securities lending

Het Fonds geeft geen effecten in bruikleen.

Overige activa

	2019	2018
[2] Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	0	2

Het herverzekeringsdeel technische voorzieningen heeft betrekking op ingebrachte, nog lopende polissen bij verzekeringsmaatschappijen, voortvloeiend uit in het verleden afgesloten herverzekeringsovereenkomsten.

[3] Vorderingen en overlopende activa		
Te ontvangen dividendbelasting	9	11
Overige vorderingen	0	1
Totaal vorderingen en overlopende activa	9	12

De vorderingen op de werkgevers blijven onder de wettelijke maxima.
De vorderingen en overlopende activa hebben een looptijd korter dan 1 jaar.

[4] Overige activa		
ING Bank N.V.	3	3
Totaal liquide middelen	3	3
Materiële vaste activa	0	0
Totaal overige activa	3	3

De liquide middelen, die niet opgenomen zijn onder en bestemd zijn voor beleggingen, zijn vrij beschikbaar en onmiddellijk opneembaar voor het Fonds. Uit hoofde van het treasurybeleid beschikt het Fonds over een kredietfaciliteit van € 27,5 miljoen. Hiervan is in 2019 geen gebruik gemaakt. De materiële vaste activa (ultimo 2019: € 45 duizend; ultimo 2018: € 62 duizend) hebben betrekking op de inrichting van de huisvesting en ICT-toepassingen van het Bestuursbureau. Op de materiële vaste activa worden de wettelijke afschrijvingstermijnen van vijf jaar toegepast.

Passiva

[5] Stichtingskapitaal	0	0
[6] Algemene reserve		
Stand per 1 januari	7.077	7.577
Saldobestemming boekjaar	-727	-500
Stand per 31 december	6.350	7.077

De saldobestemming boekjaar van € 727 miljoen negatief (2018: € 500 miljoen negatief) bestaat uit het saldo van baten en lasten van € 700 miljoen negatief (2018: € 497 miljoen negatief) onder aftrek van de toevoeging aan de bestemmingsreserve van € 27 miljoen (2018: € 3 miljoen).

	2019	2018
[7] Bestemmingsreserve		
Stand per 1 januari	246	243
Saldobestemming boekjaar	27	3
Stand per 31 december	273	246

De bestemmingsreserve is in 2014 gevormd door een storting van € 170 miljoen door de werkgevers NN Group en ING Bank. De bestemmingsreserve rendeert gedurende het jaar mee met het Fondsvermogen. Het fondsrendement in 2019 is 11,0% (2018: 1,1%). In 2019 was het rendement op de bestemmingsreserve hierdoor € 27 miljoen (2018: € 3 miljoen), waardoor deze ultimo 2019 op € 273 miljoen uitkomt (2018: € 246 miljoen). Vanaf 2014 hebben geen onttrekkingen plaatsgevonden.

In 2015 heeft het Bestuur besloten om de bestemmingsreserve aan te merken als een zogeheten indexatiedepot omdat dit het beste past bij de doelstelling van de bestemmingsreserve. Per 1 januari 2014 is deze reserve gevormd voor het aanvullen van toeslagen voor actieve deelnemers in geval de reguliere beschikbare middelen te laag zijn voor een volledige indexatie. Op deze toeslagen zijn sinds 1 januari 2015 echter nieuwe regels voor toekomstbestendig indexeren (TBI) van toepassing. Voor indexatiedepots is door SZW een overgangsregime gecreëerd.

Het totaal eigen vermogen bedraagt ultimo 2019 € 6.623 miljoen (2018: € 7.323 miljoen). Het minimaal vereist eigen vermogen voor het Fonds bedraagt € 888 miljoen. Het Fonds heeft gemeten naar deze normen geen dekkingstekort. De toetswaarde van de solvabiliteit zoals bepaald met het standaardmodel zoals door DNB voorgeschreven, bedraagt € 2.410 miljoen. Het Fonds heeft gemeten naar deze normen per 31 december 2019 geen reservetekort.

Totaal eigen vermogen	6.623	7.323
Minimaal vereist eigen vermogen	888	776
Vereist eigen vermogen	2.410	2.076
Vereist vermogen	25.304	21.810
DNB-dekkingsgraad	132,0%	138,2%
DNB-beleidsdekkingsgraad (12-maandsgemiddelde)	134,3%	143,0%
Marktwaardedekkinggraad	127,7%	135,9%

Het Fonds baseert de beleidsbeslissingen op basis van de marktwaardedekkinggraad. Deze wordt berekend door het totaal van de activa voor risico van het Fonds (minus de passiefposten bestemmingsreserve, kortlopende schulden en overlopende passiva) te delen door de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het Fonds en de herverzekerde technische voorzieningen. De technische voorzieningen worden hierbij bepaald op basis van de swapcurve.

Voor de rapportage aan DNB is de beleidsdekkingsgraad leidend. De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als een voortschrijdend gemiddelde van de actuele dekkinggraden over de afgelopen twaalf maanden. Voor het bepalen van de DNB-dekkingsgraad geldt dezelfde berekening als voor de marktwaardedekkinggraad, echter worden de technische voorzieningen bepaald op basis van de door DNB maandelijks gepubliceerde rentetermijnstructuur.

[8] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico Pensioenfonds	2019	2018
Het verloop van de voorziening is als volgt:		
Stand per 1 januari	19.734	19.427
Pensioenopbouw	0	0
Toeslagen	400	315
Rentetoevoeging	-46	-50
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-494	-458
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-7	-7
Wijziging marktrente	3.290	724
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-7	-8
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	24	-209
Stand per 31 december	22.894	19.734

De mutatie in de voorziening pensioenverplichtingen is nader toegelicht onder [15] mutatie voorziening pensioenverplichtingen, zoals opgenomen in de toelichting op de staat van baten en lasten.

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico Pensioenfonds is als volgt opgebouwd

Deelnemers	5.350	4.598
Gewezen Deelnemers	8.802	7.455
Pensioengerechtigden	8.710	7.677
Overige	32	4
	22.894	19.734

Onder de deelnemers worden verstaan deelnemers in dienst bij de werkgevers ING Bank en NN Group.

[9] Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Stand per 1 januari	2	2
Mutatie	-2	0
Stand per 31 december	0	2

Het herverzekeringsdeel technische voorzieningen heeft betrekking op ingebrachte, nog lopende polissen bij verzekeringsmaatschappijen voortvloeiend uit in het verleden afgesloten herverzekeringsovereenkomsten.

Totaal technische voorzieningen [8] + [9]	22.894	19.736
--	---------------	---------------

	2019	2018
[10] Kortlopende schulden en overlopende passiva		
Derivaten	379	133
Belastingen en sociale premies	12	12
Schulden inzake pensioenuitvoerings- en administratiekosten	3	2
Overlopende beleggingstransacties	0	3
Verzekeringsmaatschappijen	0	0
Uitkeringen	0	0
Vooruitontvangen bedragen volgend boekjaar	0	0
Stand per 31 december	394	149

Alle kortlopende schulden en overlopende passiva hebben een looptijd van korter dan één jaar.

Beleggingen niet ter vrije beschikking

Uit hoofde van derivaten, waarvan het beheer door het Fonds bij derden is belegd, zijn in de portefeuille obligaties als onderpand aangemerkt. Deze kunnen door het Fonds worden verstrekt indien de positie van derivaten door de renteontwikkeling de levering van het onderpand vereist.

Beleggingen aangemerkt als beschikbaar voor onderpand

Ultimo 2019	Max. Looptijd	Coupon Rente	Nominaal	Waarde
Staatsobligaties Duitsland	15-8-2046	2,5%-6,5%	597	1.050
Staatsobligaties Nederland	15-1-2047	0,3%-5,5%	565	919
Staatsobligaties Frankrijk	25-5-2066	1,8%-4,0%	63	113
				2.082

Ultimo 2019 is hiervan € 136 miljoen (2018: € 53 miljoen) als onderpand verstrekt.

Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Door het Fonds zijn de volgende niet in de balans opgenomen verplichtingen aangegaan met betrekking tot de periode na 31 december 2019.

Investerings- en stortingsverplichtingen	2019	2018
Hypotheken	188	-
Vastgoed	238	143
Private Equity	158	167
	584	310

De investering- en stortingsverplichtingen vloeien voort uit op te vragen verplichtingen waarvan het opvraagmoment afhankelijk is van de investeringsverplichting van de betrokken managers.

Met ingang van augustus 2017 heeft het Fonds een huurovereenkomst voor vijf jaar afgesloten met ING Bank N.V. voor kantoorruimte in het pand De Entree te Amsterdam

Zuidoost. De totale toekomstige verplichtingen uit hoofde van de meerjarige huurovereenkomst bedragen € 0,5 miljoen.

Verbonden partijen

In het kader van artikel 381 lid 3 van Titel 9 Boek 2 BW wordt vermeld dat het Fonds de uitvoering verzorgt van de pensioenregelingen die gelden voor de huidige en de voormalige werknemers van ING Nederland en NN Group. De verbondenheid komt tot uitdrukking in de Uitvoeringsovereenkomst tussen deze partijen.

Namens ING Nederland en NN Group zijn bestuurders benoemd. Inzake de bezoldiging van de leden van het Bestuur en het VO wordt verwezen naar toelichting [17] in de jaarrekening. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. Indien van toepassing nemen bestuurders deel aan de pensioenregeling van het Fonds op basis van de voorwaarden in het pensioenreglement.

Tot de beleggingen in vastgoed behoren onder meer de beleggingen van de verbonden partij Stichting Lion Real Estate Investments. In deze Stichting zijn beleggingen in vastgoedfondsen ondergebracht met een totale balanswaarde per 31 december 2019 van € 10 miljoen (2018: € 18 miljoen).

In de presentatie van deze beleggingen heeft toepassing plaatsgevonden van het 'doorkijk' verslaggevingsbeginsel ('look through'), inhoudend dat onderliggende beleggingen in aanmerking worden genomen.

7.6 Toelichting op de staat van baten en lasten per 31 december 2019

(bedragen in miljoenen euro's)

[11] Beleggingsopbrengsten voor risico Pensioenfonds

2019	Directe beleggingsopbrengsten	Directe vermogensbeheerkosten	Indirecte beleggingsopbrengsten	Stand ultimo 2019
Vastrentende waarden	331	-11	1.533	1.853
Aandelen	104	-7	677	774
Vastgoed	78	-4	155	229
Overige beleggingen en cash	0	0	0	0
Derivaten	35	0	74	109
Valuta	10	-1	0	9
	558	-23	2.439	2.974
Beleggingsadministratie	0	-2	0	-2
Custody	0	-2	0	-2
Overig *)	0	-6	0	-6
	558	-33	2.439	2.964

*) inclusief aan vermogensbeheer toegerekende kosten

2018	Directe beleggingsopbrengsten	Directe vermogensbeheerkosten	Indirecte beleggingsopbrengsten	Stand ultimo 2018
Vastrentende waarden	343	-9	73	407
Aandelen	108	-6	-154	-52
Vastgoed	86	-3	113	196
Overige beleggingen en cash	0	-1	0	-1
Derivaten	34	0	-299	-265
Valuta	3	-1	0	2
	574	-20	-267	287
Beleggingsadministratie	0	-2	0	-2
Custody	0	-2	0	-2
Overig *)	0	-7	0	-7
	574	-31	-267	276

*) inclusief aan vermogensbeheer toegerekende kosten

Voor zover kosten direct in rekening zijn gebracht bij het Fonds worden deze separaat getoond in mindering gebracht op de beleggingsopbrengsten. Dit betreffen de beheerkosten die door vermogensbeheerders in rekening worden gebracht alsmede de kosten van de beleggingsadministratie. De directe kosten voor vermogensbeheer bedragen € 33 miljoen (2018: € 31 miljoen). De management fees en de performance fees voor vastgoed en private equity (aandelen) zijn verwerkt in de directe beleggingsopbrengsten.

Transactiekosten zijn onderdeel van de aan- en verkooptransacties van beleggingen en zijn begrepen in de indirecte beleggingsopbrengsten. Van de transactiekosten is € 9 miljoen (2018: € 5 miljoen) op betrouwbare wijze vast te stellen, gebaseerd op de opgaven van de externe fondsmanagers. Hiervan heeft € 1 miljoen betrekking op vastgoedbeleggingen. Voor beleggingen in emerging markets zijn schattingen van de betreffende managers gebruikt (€ 2 miljoen). Voor beleggingen in private equity en voor een deel van de vastgoedbeleggingen is geen opgave van transactiekosten ontvangen en is geen betrouwbare schatting vast te stellen.

	2019	2018
[12] Bijdragen van werkgevers en werknemers		
Bijdragen werkgevers	8	8
	8	8
Feitelijke premie	8	8
Kostendekkende premie	8	8
De feitelijke premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	0	0
Solvabiliteitsopslag	0	0
Vrijval van resp. opslag voor uitvoeringskosten	8	8
Ten behoeve van toeslagverlening	0	0
	8	8
De kostendekkende premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	0	0
Solvabiliteitsopslag	0	0
Vrijval van resp. opslag voor uitvoeringskosten	8	8
Actuarieel benodigd ten behoeve van toeslagverlening	0	0
	8	8

Gezien het gesloten karakter van het Fonds sinds 1 januari 2014 is geen sprake meer van premiebijdragen voor opbouw. Het Fonds ontvangt uitsluitend een vergoeding van de werkgever voor uitvoeringskosten.

Op grond van de bovenstaande analyse kan worden vastgesteld dat in 2019 de feitelijke premie (€ 8 miljoen) voor het boekjaar gelijk is aan de kostendekkende premie (€ 8 miljoen). Tot de premie worden ook de vergoedingen voor kosten door de werkgevers begrepen (€ 8 miljoen).

[13] Saldo van overdrachten van rechten		
Overgenomen pensioenverplichtingen	0	1
Overgedragen pensioenverplichtingen	-6	-8
	-6	-7

	2019	2018
[14] Pensioenuitkeringen		
Ouderdomspensioen	-405	-374
Invalideitpensioen	-2	-2
Partnerpensioen	-73	-69
Wezenpensioen	-1	-1
Subtotaal	-481	-446
Andere uitkeringen		
Afkoopsommen	-2	-1
Overige uitkeringen	-9	-9
Subtotaal	-11	-10
Totaal pensioenuitkeringen	-492	-456

De post overige uitkeringen bestaat voornamelijk uit het vakantiegeld van de deelnemers in de gesloten ING regelingen "Reglement Pensioenregeling ING Groep (1995)".

[15] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het fonds

Pensioenopbouw	0	0
Toeslagen	-400	-315
Rentetoevoeging	46	50
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	494	458
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	7	7
Wijziging marktrente	-3.290	-724
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	7	8
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-24	209
	-3.160	-307

Pensioenopbouw

Onder dit bedrag is opgenomen de aangroei van de voorziening pensioenverplichtingen als gevolg van de pensioenopbouw van de deelnemers gedurende het boekjaar. Gezien het gesloten karakter van het Fonds is er geen pensioenopbouw meer.

Toeslagen

In de mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het Fonds zijn gegeven de besluitvorming door het Bestuur in 2019 voor de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden de volgende toeslagen verwerkt:

- 3% per 1 september 2019 de verhoging (volledig) waarvoor de loonstijging als maatstaf dient van de CAO ING Bank;
- 3% per 1 oktober 2019 de verhoging (volledig) waarvoor de loonstijging als maatstaf dient van de CAO NN Group;
- 1,73% per 1 januari 2020 de verhoging (volledig) waarvoor de afgeleide prijsstijging als maatstaf dient.

Rentetoevoeging

De rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen is, volgens het besluit financieel toetsingskader Fondsen, gebaseerd op de 1-jaars rente uit de rentetermijnstructuur. Voor 2019 is -0,24% toegepast (2018: -0,26%).

Onttrekking voor pensioenuitkeringen

Als gevolg van de onttrekking ten behoeve van de pensioenuitkeringen neemt de voorziening pensioenverplichtingen af met een bedrag van € 494 miljoen. Het verschil met de feitelijke pensioenuitkeringen is als afzonderlijk resultaat in de Actuariële analyse van het resultaat verantwoord.

Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten

Jaarlijks vindt een vrijval plaats van de in de voorziening begrepen pensioenuitvoeringskosten ter dekking van de werkelijke uitvoeringskosten. In de premiebijdrage is een opslag begrepen voor de pensioenuitvoeringskosten. Omdat er vanaf 2014 geen opbouw meer in het Fonds is, worden er geen nieuwe kosten meer toegevoegd aan de voorziening. Wel vallen er met de uitkeringen kosten vrij uit de voorziening. Omdat de vrijval dus groter is dan de onttrekking voor kosten heeft dit een positief effect op het resultaat.

Wijziging marktrente

Het Fonds heeft als rentetermijnstructuur de swapcurve gehanteerd. De gewogen gemiddelde rente (op basis van de swapcurve) waartegen de voorziening pensioenverplichtingen is berekend, bedraagt 0,51% (2018: 1,26%). Door de renteontwikkeling (daling) gedurende 2019 zijn de contante waarden van de voorziening pensioenverplichtingen ultimo 2019 toegenomen met € 3.290 miljoen (2018: toename € 724 miljoen).

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Als gevolg van de overdracht van pensioenaanspraken nam de voorziening pensioenverplichtingen per saldo af met een bedrag van € 7 miljoen (2018: afname € 8 miljoen). Het verschil met het saldo overdrachten van pensioenaanspraken is als afzonderlijk resultaat in de actuariële analyse van het resultaat verantwoord.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

De post overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen betreft in 2019 voornamelijk de stelpost met betrekking tot het project "Wij werken aan uw pensioen" van 30 miljoen.

In 2018 betreft het voornamelijk de aanpassing van de overlevingstafel (AG-Prognosetafel 2018). Het effect is een afname van de voorziening met € 201 miljoen.

[16] Herverzekering	2019	2018
(bedragen in duizenden euro's)		
Uitkeringen uit herverzekering	211	220
	2.230	2.238

	2019	2018
[17] Pensioenuitvoerings- en administratiekosten		
(bedragen in duizenden euro's)		
Administratie	-6.516	-6.449
Doorbelaste personeelskosten	-5.050	-4.481
Governance en organisatie	-833	-1.049
Contributies en bijdragen	-684	-647
Balansbeheer	-563	-559
Huisvesting	-253	-239
Beleggingsadvies	-469	-931
Andere adviesdiensten	-670	-572
ICT-diensten	-275	-209
Voorlichting en publicatie	-99	-105
Controle jaarrekening	-78	-165
Fiscaal advies	-200	-239
Actuaris certificering	-31	-45
Project "Wij werken aan uw pensioen"	-4.412	-538
BTW-toerekening	349	281
Totaal pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-19.785	-15.947
Aan vermogensbeheer toegerekende kosten	5.846	6.117
Pensioenuitvoeringskosten in aansluiting op presentatie in het bestuursverslag	-13.939	-9.830

De uitvoeringskosten worden, na aftrek van de vrijval voor de pensioenuitvoeringskosten uit de voorziening pensioenverplichtingen, vergoed door de werkgevers op grond van daartoe overeengekomen afspraken en rekening houdend met direct aan vermogensbeheer toerekenbare kosten.

De aan vermogensbeheer toe te rekenen kosten bestaan voor een deel uit personeelskosten (2019: € 2,9 miljoen; 2018: € 2,9 miljoen) en voor een deel uit overige (pensioen)uitvoeringskosten (2019: € 2,9 miljoen; 2018: € 3,2 miljoen).

Accountantskosten

De kosten van de externe accountant Ernst & Young Accountants LLP voor de controle van de jaarrekening en de DNB-jaarstaten 2019 bedragen € 187 duizend (2018: € 165 duizend). Van dit bedrag heeft € 19 duizend betrekking op de controle voor project "Wij werken aan uw pensioen". Deze kosten zijn onder het project geboekt. In boekjaar 2019 is € 78 duizend aan facturen en overlopende posten geboekt (€ 55 duizend voor 2019 en een vrijval van de raming 2018 € -19 duizend). In boekjaar 2020 wordt nog een factuur ter grootte van € 70 duizend verwacht die betrekking heeft op de controle van het nog af te ronden boekjaar.

Bezoldiging leden Bestuur en Verantwoordingsorgaan

Onder de post Governance en Organisatie zijn de kosten voor de leden van het Bestuur en VO opgenomen. De leden van deze Fondsorganen ontvangen een beloning voor de door hen gedragen verantwoordelijkheden en de aard en omvang van de door hen uitgevoerde werkzaamheden. Bij de vaststelling is rekening gehouden met wat gebruikelijk in de sector is, de normeringen van DNB en de aanbevelingen van de Pensioenfederatie. De bestuurders ontvingen in totaal € 794 duizend (2018: € 777 duizend). Hierin is ook de bezoldiging van de uitvoerend bestuurders, tevens

directieleden van het Bestuursbureau, opgenomen. Deze kosten maken onderdeel uit van de post personeelskosten. De bezoldiging voor het niet-uitvoerend bestuur bedraagt derhalve € 359 duizend (2018: € 342 duizend).

Bij de vergoeding van de VO-leden is onderscheid gemaakt naar de functie die het VO-lid vervult (voorzitter, vice-voorzitter, secretaris, lid en plaatsvervangend lid).

Pensioengerechtigde leden van het VO hebben in 2019 een kostenvergoeding en een vergoeding voor gemaakte reiskosten ontvangen. De VO-leden die in dienst zijn bij één van de werkgevers ontvangen geen separate vergoeding van het Fonds. De leden van het VO ontvingen in totaal € 101 duizend (2018: € 98 duizend).

Personeel

Gedurende het boekjaar 2019 had het Fonds geen personeelsleden in dienst. De directie van het Fonds en de medewerkers van het Bestuursbureau zijn in dienst van ING Bank Personeel B.V. of zijn door het Fonds extern ingehuurd.

[18] Overige baten en lasten	2019	2018
(bedragen in miljoenen euro's)		
Overige baten en lasten	0	-1

Belastingen

De activiteiten van het Fonds zijn vrijgesteld van belastingheffing in het kader van de vennootschapsbelasting.

7.7 Actuariële analyse

(bedragen in miljoenen euro's)

	2019	2018
Actuariële analyse		
Wijziging rentetermijnstructuur	-3.290	-724
Beleggingsopbrengsten	3.015	331
Premies	0	0
Waardeoverdrachten	1	1
Kosten	-3	-1
Uitkeringen	1	2
Kanssystemen	20	8
Reguliere mutaties	4	0
Toeslagverlening	-400	-315
Overige oorzaken	-48	201
	-700	-497

Wijziging rentetermijnstructuur

Door de in 2019 dalende swaprente werd de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico fonds verhoogd met € 3.290 miljoen. In 2018 leidde de daling van de rente tot een toename van € 724 miljoen.

Beleggingsopbrengsten

De ontvangsten van het pensioenfonds bestaan onder meer uit het directe rendement op de beleggingen zijnde intrest en dividend (en eventueel huuropbrengsten) en het indirecte rendement verminderd met de beleggingskosten. Deze inkomsten worden geacht beschikbaar te zijn voor de financiering van de benodigde intresttoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen. Tevens geldt dat het Fonds een beleid voert om het renterisico af te dekken, gebaseerd op de swapcurve. De rente-afdekking bedraagt 90,0% met een bandbreedte van 82,5% en 97,5%. De beleggingsopbrengsten zijn dan ook tevens bedoeld om het effect van de wijziging van de rentetermijnstructuur voor een groot deel te neutraliseren.

Premies

Het actuariële resultaat op premies is nihil. Gezien het gesloten karakter van het Fonds worden er geen premies meer ontvangen voor pensioenopbouw en vindt er ook geen opbouw meer plaats in de voorziening pensioenverplichtingen.

Kanssystemen

Dit resultaat betreft voornamelijk de actuariële resultaten op sterfte (zowel langleven als kortleven) en pensioeningang.

Overige oorzaken

De post overige oorzaken betreft in 2019 voornamelijk de stelposten met betrekking tot het project "Wij werken aan uw pensioen". Het effect is een toename van de voorziening met 30 miljoen.

De post overige oorzaken betreft in 2018 voornamelijk de aanpassing van de overlevingstafel (AG-Prognosetafel 2018). Het effect is een afname van de voorziening met € 201 miljoen.

7.8 Risicoparaaf

In de risicoparaaf van het bestuursverslag (4.4) is het beleid van integrale risicobeheersing reeds uitgebreid toegelicht. Het Fonds ziet het balansrisico als één van de belangrijkste risico's. Dit risico kan zich in financiële termen manifesteren in een solvabiliteitsrisico, namelijk dat het Fonds niet over voldoende middelen beschikt om de pensioenverplichtingen te kunnen nakomen. In deze paraaf wordt een aantal specifieke financiële risico's nader toegelicht en gekwantificeerd in overeenstemming met de solvabiliteitsvoorschriften die gelden voor pensioenfondsen. Basis daarvoor is het DNB standaardmodel waarin de risicofactoren worden aangeduid met S1 tot en met S10.

In 2020 heeft het coronavirus grote impact op de financiële markten. Hoewel deze crisis niet voorbij gaat aan het Fonds, heeft het echter geen invloed op het door het Fonds gevoerde beleid rondom financiële risico's of de beoordeling van de benodigde buffers.

De in deze paraaf gepresenteerde beleggingscijfers wijken af van de in de balans gepresenteerde cijfers. In de balans worden de beleggingen in de aandelen en vastrentende waarden beleggingsfondsen geheel toegerekend aan de hoofdcategorie waarin het betreffende beleggingsfonds belegt. Ten behoeve van de FTK-rijscocijfers worden de beleggingen in deze fondsen op basis van het doorkijkprincipe toegerekend aan de betreffende categorie. De volgende tabel geeft weer hoe de bedragen uit de balans aangesloten kunnen worden met de bedragen uit de risicoparaaf.

2019	Verdeling ten behoeve van FTK-rijscocijfers						
	Balans	Vastrentende waarden	Aandelen	Vastgoed	Derivaten	Cash	Risico-paraaf
Vastrentende waarde	22.632	220	0	0	0	3	22.855
Aandelen	3.879	0	0	0	0	0	3.879
Vastgoed	2.185	0	0	0	0	0	2.185
Overige beleggingen	211	-211	0	0	0	0	0
Derivaten	613	0	0	0	0	-3	610
Subtotaal	29.520	9	0	0	0	0	29.529
Overlopende activa/passiva	9	-9	0	0	0	0	0
Totaal	29.529	0	0	0	0	0	29.529

2018	Verdeling ten behoeve van FTK-rijscocijfers						
	Balans	Vastrentende waarden	Aandelen	Vastgoed	Derivaten	Cash	Risico-paraaf
Vastrentende waarde	20.456	720	0	0	0	0	21.176
Aandelen	3.675	0	0	0	0	0	3.675
Vastgoed	1.869	0	0	0	0	0	1.869
Overige beleggingen	711	-711	0	0	0	0	0
Derivaten	347	0	0	0	0	0	347
Subtotaal	27.059	9	0	0	0	0	27.068
Overlopende activa/passiva	9	-9	0	0	0	0	0
Totaal	27.068	0	0	0	0	0	27.068

Financiële risico's

Solvabiliteitsrisico

Het Fonds houdt buffers aan om risico's, waarvan de in dit hoofdstuk beschreven risico's in huidige analyses als belangrijkste zijn aangemerkt, op te vangen. Het solvabiliteitsrisico ligt uiteindelijk bij de deelnemers, omdat ontoereikende solvabiliteit leidt tot lagere dan volledige indexatie, dan wel tot korting van opgebouwde aanspraken.

Het solvabiliteitsrisico van het Fonds wordt gemeten vanuit het dekkingsgraadrisico. Dit risico wordt uitgedrukt als standaarddeviatie ten opzichte van de actuele dekkingsgraad

voor zowel het nominale als het reële dekkingsgraadrisico. Het beleid voor het managen van het dekkingsgraadrisico is vastgelegd in het balansbeheerplan.

Een andere maat voor het solvabiliteitsrisico is het Vereist Eigen Vermogen (VEV). Deze methode is voorgeschreven door de toezichthouder. Vanaf 2015 wordt getoetst op het strategisch vereist vermogen zoals voorgeschreven door DNB. Voor het Fonds is het strategisch VEV als volgt opgebouwd:

	2019	2018
S1 Renterisico	175	388
S2 Zakelijke waardenrisico	1.251	1.094
S3 Valutarisico	424	361
S4 Grondstoffenrisico	0	0
S5 Kredietrisico	1.295	938
S6 Verzekeringstechnisch risico	619	542
S7 Liquiditeitsrisico	0	0
S8 Concentratierisico	0	0
S9 Operationeel risico	0	0
S10 Actief risico	0	0
Diversificatie-effect	-1.354	-1.247
Vereist eigen vermogen	2.410	2.076
DNB-Dekkingsgraad	132,0%	138,2%
DNB-Beleidsdekkingsgraad	134,3%	143,0%
Minimaal vereist vermogen	104,0%	104,0%
Vereist vermogen	110,9%	110,7%

De dekkingsgraad volgens de DNB-rentecurve het Fonds is het afgelopen jaar afgenomen van 138,2% (2018) tot 132,0% (2019). De beleidsdekkingsgraad bedraagt ultimo boekjaar 134,3% (2018: 143,0%).

	2019	2018
S1 Renterisico	0,4%	1,2%
S2 Zakelijke waardenrisico	4,7%	4,7%
S3 Valutarisico	0,3%	0,3%
S4 Grondstoffenrisico	0,0%	0,0%
S5 Kredietrisico	4,8%	3,8%
S6 Verzekeringstechnisch risico	0,7%	0,7%
S7 Liquiditeitsrisico	0,0%	0,0%
S8 Concentratierisico	0,0%	0,0%
S9 Operationeel risico	0,0%	0,0%
S10 Actief risico	0,0%	0,0%
Vereist eigen vermogen	10,9%	10,7%
DNB toets-surplus	34,3%	43,0%
Surplus	23,4%	32,3%

Het vereist eigen vermogen wordt bepaald op basis van de strategische beleggingsmix. De stijging is vooral het gevolg van de stijging van het kredietrisico in de matchingportefeuille. Per saldo neemt het risico met 0,2% toe.

S1. Renterisico

Het renterisico van het Fonds wordt veroorzaakt doordat de rentegevoeligheid van de verplichtingen afwijkt van de rentegevoeligheid van de beleggingen. Met het renterisico wordt het risico bedoeld dat de dekkingsgraad verandert onder invloed van veranderingen van de rentecurve. Dit risico wordt voor een gedeelte afgedekt door middel van renteswaps en obligaties. Het resterende marktrisico kan worden onderverdeeld in swapspreadriscico en cashflowmismatchrisico.

Onderstaande tabel geeft de duratie en de basispunt-gevoeligheid van de verplichtingen en de beleggingen weer. De gemiddelde looptijd daarvan wordt uitgedrukt in de zogeheten duratie. De basispuntgevoeligheid is de waardeverandering bij een parallelle verandering van de rentecurve van één basispunt. Ook de rente-afdekking ratio is gebaseerd op een parallelle schok van één basispunt.

	2019	2018
Verplichtingen		
Marktwaaarde (mln)	22.894	19.734
Duratie	18,5	17,8
Beleggingen		
Marktwaaarde (mln)	29.529	27.068
Duratie vastrentende waarden (incl. derivaten)	17,9	14,6
Verplichtingen t.o.v. beleggingen		
Renteafdekking ratio	95,4%	87,3%

De rente-afdekking ratio komt uit 95,4% en valt daarmee binnen de gestelde bandbreedte van plus of min 7,5% ten opzichte van het strategische gewicht van 90%.

Het Fonds kent een langere looptijd voor de pensioenverplichtingen dan voor de looptijd van de beleggingen. De gemiddelde looptijd wordt uitgedrukt in de zogeheten duratie. De duratie van de verplichtingen bedraagt 18,5 (31 december 2018: 17,8). De duratie van de portefeuille vastrentende waarden inclusief rentederivaten bedraagt 17,9 (31 december 2018: 14,6). Exclusief derivaten bedraagt deze duratie 14,9 (31 december 2018: 12,9).

Swapspreadriscico

De verplichtingen worden contant gemaakt tegen de marktrente volgens de swaprentes. Het Fonds loopt een swapspreadriscico omdat een deel van de rente-afdekking plaatsvindt met obligaties. De rente op (staats)obligaties beweegt niet altijd gelijk met de swaprentes waarmee de verplichtingen gewaardeerd worden. Deze mismatch staat bekend als het swapspreadriscico.

In de periodieke risicomonitor wordt het swapspreadriscico inzichtelijk gemaakt door de bijdrage van het swapspreadriscico aan het totaal balansrisico niveau te berekenen. Het swapspreadriscico wordt meegenomen in de berekening van het totale balansrisico. Zoals eerder is aangegeven hanteert het Fonds een dekkingsgraad-afhankelijke balansrisico niveau. Bij overschrijding van het toegestane balansrisico zal een analyse worden uitgevoerd naar de oorzaken en marktomstandigheden van dat moment. Mede op basis van deze analyse wordt een beslissing genomen over eventuele acties.

Cashflowmismatch

De verplichtingen resulteren in cashflows. Ook de rentes hierover komen tot uitdrukking in cashflows. Het Fonds maakt keuzes in welke mate de cashflows van de rentes van het totale dekkingsgraadriscico worden afgedekt. Als niet exact voor 100% wordt afgedekt reageert de afdekking ook meer of minder bij een parallelle beweging van de rentecurve.

Binnen de afdekking van de cashflows worden door het Fonds keuzes gemaakt voor andere looptijdverdeling dan de verplichtingen. Het risico van het kiezen van andere looptijden manifesteert zich bij een niet-parallelle beweging van de rentecurve.

Inflatierisico

De verplichtingen van het Fonds hebben een lange looptijd, waardoor de gevoeligheid voor de ontwikkelingen van de inflatie groot is. In een reële wereld is een hoger dan verwachte inflatie negatief voor de dekkingsgraad van het Fonds. Het doel van de inflatie-afdekking is het beschermen van het Fonds tegen veranderingen in de verwachting omtrent inflatie. Indien de inflatieverwachting sterk stijgt, daalt de reële dekkingsgraad, waardoor de indexatie-ambitie mogelijk in gevaar komt.

Ten behoeve van het opvangen van onverwachte inflatie worden producten geïntroduceerd, zoals inflation linked bonds en inflation linked swaps. Deze producten resulteren niet vanzelfsprekend in een volledige afdekking van het inflatierisico, omdat de aan die producten onderliggende prijs- en loonontwikkelingen kunnen afwijken van de voor het Fonds relevante prijs- en loonontwikkelingen.

Voor het renterisico is € 175 miljoen opgenomen in de berekening van het VEV (2018: € 388 miljoen).

S2. Zakelijke waardenrisico

Het zakelijk waardenrisico richt zich met name op de beleggingscategorieën vastgoed en aandelen als onderdeel van de returnportefeuille. Deze beleggingscategorieën vormen een integraal onderdeel van het beleggingsbeleid waarin de strategische beleggingsmix, op basis van de ontwikkeling van de dekkingsgraad en het hieraan gekoppelde risicobudget, ruimte biedt dan wel begrenzingen stelt aan de omvang en samenstelling van de returnportefeuille.

Binnen de beide beleggingscategorieën worden na de uitgebreide selectie van fondsmanagers de mandaten gedefinieerd inclusief de te hanteren benchmark. Daarna vindt een doorlopende monitoring plaats op de ontwikkelingen binnen de portefeuille. Hierbij wordt de gerealiseerde performance afgezet tegen de benchmark.

Marktrisico

Het Fonds staat bloot aan marktrisico in de vorm van mogelijke daling van de marktwaarde van de beleggingen in zakelijke en vastrentende waarden en opzichte van de verplichtingen. Dit risico wordt weergegeven in het balansrisico.

Een daling van aandelen in ontwikkelde markten van 30% leidt tot een afname van het resultaat en het eigen vermogen met € 796 miljoen (2018: € 757 miljoen).

Een daling van aandelen in opkomende markten van 40% leidt tot een afname van het resultaat en het eigen vermogen met € 292 miljoen (2018: € 255 miljoen).

Een daling van indirect vastgoed beursgenoteerd en indirect vastgoed niet-beursgenoteerd van 30% respectievelijk 15% leidt tot een afname van het resultaat en het eigen vermogen met € 484 miljoen (2018: € 409 miljoen).

Een daling van de niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) met 40% leidt tot een afname van het resultaat en het eigen vermogen met € 197 miljoen (2018: € 205 miljoen).

Voor het zakelijk waardenrisico is € 1.251 miljoen opgenomen in de berekening van het VEV (2018: € 1.094 miljoen).

S3. Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van de beleggingen in vreemde valuta verandert als gevolg van een verandering in de valutakoersen.

Voor zes belangrijke valuta's in de returnportefeuille worden de risico's voor de helft afgedekt naar de euro. Het valutarisico van het Britse pond was eind 2019 volledig afgedekt. De valutarisico's in de matchingportefeuille worden volledig afgedekt.

De lokale valuta in de portefeuille opkomende landen worden niet afgedekt. Bij de keuze voor de beleggingen in deze landen vormt de valutapositie een integraal onderdeel van de beleggingsbeslissingen binnen deze portefeuilles.

Totaal Beleggingen voor risico Pensioenfonds naar valuta voor en na afdekking 2019:	Vastgoed	Aandelen	Vast-rentende waarden	Derivaten	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
Euro	782	468	20.880	585	22.715	3.432	26.147
Amerikaanse dollar	767	2.017	1.738	0	4.522	-2.764	1.758
Australische dollar	256	75	52	0	383	-222	161
Britse pond	25	116	0	0	141	-148	-7
Canadese dollar	22	124	0	0	146	-71	75
Hong Kong dollar	164	171	0	0	335	-156	179
Japane yen	116	190	0	0	306	0	306
Zwitserse frank	17	106	0	0	123	-60	63
Overige valuta's en overige activa en passiva begrepen in beleggingsfondsen	36	612	185	0	833	14	847
	2.185	3.879	22.855	585	29.504	25	29.529

Totaal Beleggingen voor risico Pensioenfonds naar valuta voor en na afdekking 2018:	Vastgoed	Aandelen	Vast-rentende waarden	Derivaten	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
Euro	680	665	19.230	356	20.931	3.131	24.062
Amerikaanse dollar	683	1.746	1.721	0	4.150	-2.511	1.639
Australische dollar	224	42	47	0	313	-182	131
Britse pond	30	223	1	0	254	-145	109
Canadese dollar	26	101	0	0	127	-70	57
Hong Kong dollar	130	148	-1	0	277	-142	135
Zwitserse frank	13	153	2	0	168	-89	79
Overige valuta's en overige activa en passiva begrepen in beleggingsfondsen	83	597	176	0	856	0	856
	1.869	3.675	21.176	356	27.076	-8	27.068

Een daling van de vreemde valuta's ten opzichte van de euro met 20% leidt, na valuta-afdekking, tot een vermindering van het resultaat en het eigen vermogen met € 544 miljoen (2018: € 481 miljoen).

Voor het valutarisico is € 424 miljoen opgenomen in de berekening van het VEV (2018: € 361 miljoen).

S4. Grondstoffenrisico

Zowel in 2019 als in 2018 heeft het Fonds niet belegd in grondstoffen.

Voor het grondstoffenrisico is geen bijdrage opgenomen in de berekening van het VEV (2018: geen).

S5. Kredietrisico

Onder kredietrisico wordt verstaan het risico dat een tegenpartij betalingsverplichtingen niet nakomt. Het kredietrisico van de beleggingen wordt op maandbasis gemonitord door de externe vermogensbeheerders binnen door het Fonds gestelde randvoorwaarden. Bij de aanstelling van vermogensbeheerders worden in het mandaat afspraken gemaakt over het kredietrisico dat het Fonds wenst te lopen. Voor de intern beheerde portefeuille met staatsobligaties zijn ook grenzen aan kredietwaardigheid gesteld.

Verdeling vastrentende waarden per risicocategorie:	2019		2018	
AAA	10.823	47,4%	10.949	51,7%
AA	10.372	45,4%	8.436	39,8%
A	339	1,5%	333	1,6%
BBB	511	2,2%	565	2,7%
Lager dan BBB	519	2,3%	531	2,5%
No rating	291	1,2%	362	1,7%
	22.855	100,0%	21.176	100,0%

In geval meerdere ratings (risicocategorieën) bestaan bij een belegging wordt bij de indeling om redenen van voorzichtigheid de laagste van de aangegeven ratings toegepast.

Verdeling vastrentende waarden naar looptijd:

Resterende looptijd < 6 maanden	533	2,3%	755	3,6%
Resterende looptijd 6 maanden - 1 jaar	14	0,1%	26	0,1%
Resterende looptijd 1 jaar - 5 jaar	1.749	7,7%	2.102	9,9%
Resterende looptijd > 5 jaar	20.559	89,9%	18.293	86,4%
	22.855	100,0%	21.176	100,0%

De marktwaarde van de kredietgevoelige producten daalt, als je de door DNB vastgestelde schokken aanhoudt, met € 1.544 miljoen (2018: € 1.121 miljoen).

Voor het kredietrisico is € 1.295 miljoen opgenomen in de berekening van het VEV (2018: € 938 miljoen).

S6. Verzekeringstechnisch risico

De belangrijkste verzekeringstechnische risico's zijn het langlevens- en het kortlevensrisico.

Het langlevensrisico vormt voor het Fonds het grootste verzekeringstechnische risico. Onder langlevensrisico wordt verstaan het risico dat deelnemers, gemiddeld genomen, langer blijven leven dan werd aangenomen bij de waardering van de technische voorzieningen. De technische voorzieningen bieden in dat geval onvoldoende dekking voor de toekomstige pensioenuitkeringen. Er wordt rekening gehouden met de voorzienbare trend in de overlevingskansen door gebruik te maken van de meest recente prognoses van het Actuarieel Genootschap.

Kortlevensrisico is het risico dat deelnemers eerder komen te overlijden dan bij de waardering van de technische voorzieningen werd aangenomen. Dit risico doet zich voor bij pensioenvormen die uitkeringen bij overlijden kennen, zoals nabestaandenpensioenen. Dit risico wordt grotendeels gemitigeerd door gelijktijdige vrijval van het ouderdomspensioen. De omvang van het Fonds is zodanig dat dit risico beperkt is.

Daarnaast worden tot het verzekeringstechnische risico gerekend: procesrisico, risico-opslag voor afwijkingen ten opzichte van de sterftetrend (sterftetrend-onzekerheid) en negatieve afwijkingen van de verwachtingswaarde. Deze drie risico's bedragen een percentage van de op actuele waarde berekende technische voorzieningen. Het procesrisico neemt af naarmate het deelnemersbestand toeneemt, omdat de sterftetrend dan beter kan worden geschat.

Voor het verzekeringstechnisch risico is € 619 miljoen opgenomen in de berekening van het VEV (2018: € 542 miljoen).

De bepaling van de pensioenverplichtingen is gebaseerd op de levensverwachtingen, zoals de eind 2018 door het Actuarieel Genootschap zijn gepubliceerd in de prognosetafel AG2018. Hiermee wordt de meest recente informatie inzake levensverwachting in acht genomen. Op deze tafel wordt op grond van het deelnemersbestand van het Fonds een correctie toegepast. Op deze wijze is het langlevensrisico naar verwachting adequaat verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen. Dit neemt niet weg dat toekomstige ontwikkelingen kunnen leiden tot nog verdere verbetering of verslechtering van de levensduur en dat diensgevolge in de toekomst verdere verhoging of verlaging van de voorziening pensioenverplichtingen aan de orde kan komen. Jaarlijks wordt getoetst of de gebruikte aannames nog aansluiten bij de waarnemingen in het Fonds.

S7. Liquiditeitsrisico

Het liquiditeitsrisico van het Fonds heeft drie verschillende oorzaken:

- Liquiditeit van de beleggingen. Dit wordt altijd meegenomen bij de beleggingsbeslissing. Het Fonds kiest ook bewust voor niet-liquide beleggingen als deze als aantrekkelijk worden beoordeeld;
- De benodigde cashflows voor de betalingen van pensioenen en voor het voldoen aan de verplichtingen uit hoofde van de derivaten. Dit risico wordt beheerst door middel van een duidelijk cashflow planning;
- Het gebruik van derivaten. Het Fonds gebruikt renteswaps en foreign exchange forwards om respectievelijk rente- en valutarisico af te dekken. Ook dit risico wordt beheerst door middel van een duidelijk cashflow planning.

Een rentestijging leidt tot een daling van de waarde van de receiver interest rate swaps. Een receiver swap is een swap waarbij de koper de vaste rente ontvangt en de variabele rente betaalt. Als de waarde van de interest rate swaps negatief wordt, dient het Fonds onderpand te storten. De onderpandverplichting kan worden voldaan uit de portefeuille Staatsobligaties. Als de waarde van deze portefeuille onvoldoende is om aan de onderpandverplichting te kunnen voldoen, dan kan dit leiden tot gedwongen verkopen of het gedwongen beëindigen van derivatencontracten.

Voor het liquiditeitsrisico is geen bijdrage opgenomen in de berekening van het VEV (2018: geen).

S8. Concentratierisico

Onder concentratierisico wordt verstaan het risico dat als gevolg van grote posities binnen de portefeuille een bepaalde ontwikkeling of gebeurtenis een groot effect heeft op de waarde van de portefeuille. Het Fonds heeft op verschillende niveaus concentratielimieten. Het grootste deel van deze concentratielimieten wordt op dagbasis gemonitord.

Het Fonds onderkent dat er sprake is van concentratie van beleggingen in vastrentende waarden in de landen Nederland, Frankrijk en Duitsland. Dit risico wordt maandelijks gemonitord aan de hand van de risicomonitor. Het netto risico is zodanig dat voor het concentratierisico geen buffer is opgenomen in de berekening van het VEV (2018: geen).

Vastgoed	2019		2018	
	€	%	€	%
Verdeling vastgoed per sector:				
Europa	875	40,1%	777	41,5%
Noord-Amerika	636	29,1%	586	31,4%
Azië	396	18,1%	264	14,1%
Oceanië	256	11,7%	224	12,0%
Midden- en Zuid-Amerika	19	0,9%	15	0,8%
Afrika	3	0,1%	3	0,2%
	2.185	100,0%	1.869	100,0%

Verdeling vastgoed per regio:	€	%	€	%
	Gemengd	886	40,6%	799
Industrieel vastgoed	446	20,4%	401	21,5%
Woningen	451	20,6%	280	15,0%
Winkels	206	9,4%	212	11,3%
Kantoren	196	9,0%	177	9,5%
	2.185	100,0%	1.869	100,0%

De indeling naar sectoren is gebaseerd op het karakter van de betreffende vastgoed-beleggingsfondsen, zoals dat is geformuleerd in de daartoe strekkende prospectussen.

Aandelen	2019		2018	
	€	%	€	%
Verdeling aandelen (excl. private equity) per regio:				
Noord-Amerika	1.746	51,6%	1.390	43,9%
Europa	615	18,2%	1.033	32,7%
Azië	816	24,1%	535	16,9%
Midden- en Zuid-Amerika	90	2,6%	129	4,1%
Oceanië	89	2,6%	51	1,6%
Afrika	30	0,9%	24	0,8%
	3.386	100,0%	3.162	100,0%

Verdeling private equity per regio:	€	%	€	%
Europa	195	39,6%	216	42,1%
Noord-Amerika	219	44,4%	214	41,7%
Azië	79	16,0%	83	16,2%
	493	100,0%	513	100,0%

Verdeling aandelen totaal per regio	3.879	100,0%	3.675	100,0%
--	--------------	---------------	--------------	---------------

Verdeling aandelen (excl. private equity) per sector:	2019		2018	
	€	%	€	%
Financiële instellingen	731	21,5%	676	21,4%
Informatietechnologie	506	14,9%	370	11,7%
Cyclische consumentengoederen	453	13,4%	349	11,0%
Farmacie	314	9,3%	349	11,0%
Niet-cyclische consumentengoederen	323	9,5%	334	10,6%
Industriële ondernemingen	287	8,5%	276	8,7%
Telecommunicatie	283	8,4%	240	7,6%
Nutsbedrijven	220	6,5%	193	6,1%
Energie	145	4,3%	234	7,4%
Basisindustrieën	124	3,7%	141	4,5%
	3.386	100,0%	3.162	100,0%

De indeling van private equity naar sector is niet beschikbaar.

Belangen groter dan 2% van het balanstotaal

Beleggingen van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 2% van het balanstotaal:

	€	%
Staatsobligaties Duitsland	5.987	20,0%
Staatsobligaties Frankrijk	5.362	17,9%
Staatsobligaties Nederland	3.598	12,0%
Staatsobligaties Oostenrijk	1.316	4,4%
Staatsobligaties Verenigde Staten	1.093	3,7%
Staatsobligaties België	835	2,8%
Staatsobligaties "European Financial Stability Facility"	767	2,6%

S9. Operationeel risico

Het operationeel risico is het risico dat ontstaat als gevolg van het falen of tekortschieten van interne processen, menselijke en technische tekortkomingen of onverwachte gebeurtenissen. Het realiseren van een In Control Statement is een belangrijke stap in de beheersing van de operationele risico's.

Voor het operationeel risico is geen bijdrage opgenomen in de berekening van het VEV (2018: geen), aangezien de kans en de impact op de solvabiliteitspositie van het Fonds als zeer beperkt wordt ingeschat.

S10. Actief beheer risico

Risico voor actief beheer ontstaat doordat vermogensbeheerders actief beheer voeren op (delen van) de beleggingsportefeuille en daarmee risico toevoegen. Volgens het standaardmodel dient in beginsel alleen een buffer voor actief beheer risico becijferd te worden voor aandelen indien de tracking error van de aandelenbeleggingen groter dan 1% is. De tracking error meet in hoeverre de aandelenmanager zich actief positioneert ten opzichte van de gekozen benchmark. Bij de berekening van het actief beheer risico dient eveneens rekening gehouden te worden met de total expense ratio (T.E.R) van de aandelenbeleggingen.

Voor het Fonds is deze benadering niet geschikt vanwege de aard van de actief beheerde portefeuille. De risicoreductie van de zogeheten 'low volatility' mandaten ten

opzichte van een wereldwijd passief mandaat, compenseert meer dan het risico dat de vermogensbeheerders toevoegen als gevolg van actieve posities ten opzichte van de benchmark. Voor het actief-beheerrisico is derhalve geen bijdrage opgenomen in de berekening van het VEV (2018: geen).

Diversificatie

In de berekeningen wordt eerst berekend welke buffers er nodig zijn voor de individuele risico's. Omdat DNB aangeeft dat deze risico's zich waarschijnlijk niet gelijktijdig voor zullen doen, mag er op de individuele buffers een bedrag in mindering worden gebracht op grond van veronderstelde correlatie tussen met name rente-, aandelen-, vastgoed- en kredietrisico. Deze waarde heet het diversificatie-effect. Het Fonds kent mede dankzij haar beleid op het gebied van balansbeheer een relatief hoog diversificatie-effect van € 1.354 miljoen (2018: € 1.247 miljoen).

7.9 Gebeurtenissen na balansdatum

Als onderdeel van het project "Wij werken aan uw pensioen" worden in 2020 omvangrijke aanpassingen uitgevoerd in de pensioenadministratie, waarvan de financiële impact is verwerkt in het jaarverslag 2019. Voor de borging van de kwaliteit van onze pensioenadministratie zijn wij gestart met een externe toetsing op deze aanpassingen. De pensioenadministratie is aangepast op grond van een principeovereenkomst tussen sociale partners. Werkgevers en vakbonden hebben deze principeovereenkomst op verzoek van het Fonds gesloten. Inmiddels is het pensioenreglement op grond van deze principeovereenkomst aangepast. Het gewijzigde reglement is in december 2019 door het Bestuur van het Fonds vastgesteld.

Eind 2019 stak het coronavirus (Covid-19) voor het eerst de kop op in China. In maart 2020 kreeg het ook stevige voet aan de grond in Europa en Nederland. Om het virus in te dammen en de gezondheid van mensen te beschermen, hebben veel landen drastische maatregelen moeten nemen. Deze maatregelen raakten en raken nog steeds het dagelijks leven. Daarnaast zijn er grote gevolgen voor zowel kleine als grote bedrijven. Het effect van de corona crisis is niet te isoleren. De ontwikkelingen op de financiële markten staan sinds maart volledig in het teken van de verspreiding van het coronavirus. Sinds dat moment hebben de beurzen forse verliezen geleden en is de rente, na een eerdere kleine stijging, weer verder gedaald. Al deze effecten hebben impact op de financiële positie van pensioenfondsen en dus ook van Pensioenfonds ING. Bij het vaststellen van de jaarrekening is de crisis nog niet ten einde en zijn de structurele gevolgen ongewis. De maatregelen die de landen hebben genomen worden stap voor stap versoepeld om de economie weer op gang te brengen.

7.10 Bestemming saldo van baten en lasten

De bestemming van het saldo van baten en lasten is niet statutair vastgelegd en wordt conform de Abtn verdeeld. Het saldo is conform onderstaande verdeling aan de reserves in de balans toegevoegd.

(in miljoenen euro's):

Bestemming van het saldo	2019	2018
Algemene reserves	-727	-500
Bestemmingsreserve	27	3
	-700	-497

Amsterdam, vastgesteld 29 mei 2019

Drs. J.W.M. van der Knaap
Voorzitter, (Niet-uitvoerend)

Drs. A.A. Steenberg RA
(Niet-uitvoerend)

Drs. W. van Iersel
(Uitvoerend)

Ir. W.M. Kastelijn
(Niet-uitvoerend)

Drs. P. van Meel AAG
(Uitvoerend)

Mr. Drs. V. Doekhie
(Niet-uitvoerend)

8 Overige gegevens

8.1 Statutaire bepalingen betreffende bestemming van baten en lasten

De bestemming van het saldo van baten en lasten is niet statutair vastgelegd.

8.2 Actuariële verklaring

ACTUARIELE VERKLARING

Stichting Pensioenfonds ING

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds ING te Amsterdam is aan Mercer (Nederland) B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een Actuariële Verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2019.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds ING, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Omdat Mercer (Nederland) B.V. beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Mercer (Nederland) B.V. wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming Accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op 0,2% van de technische voorzieningen eind 2019. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 14,6 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegeven verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum hoger dan het wettelijk vereist eigen vermogen

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is hoger dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds ING is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegeven verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening voldoende. Daarbij is in aanmerking genomen dat de mogelijkheden tot het realiseren van de beoogde toeslagen toereikend zijn ten opzichte van de ambitie van het pensioenfonds, maar niet voldoende voor een afwikkeling op basis van de volledige maatstaf bij een risicovrije beleggingsportefeuille.

In het kader van dit oordeel wijs ik op de ontwikkelingen na balansdatum als gevolg van de Coronacrisis, zoals die door het pensioenfonds in het jaarverslag zijn toegelicht.

Amstelveen, 29 mei 2020

Mevrouw drs. J.C.M. Hofmans AAG
Mercer (Nederland) B.V.

8.3 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het algemeen bestuur van Stichting Pensioenfonds ING

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2019

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2019 van Stichting Pensioenfonds ING te Amsterdam gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds ING op 31 december 2019 en van het resultaat over 2019, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2019;
- de staat van baten en lasten over 2019;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds ING (hierna: de stichting) zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 292 miljoen
Toegepaste benchmark	1,0% van het pensioenvermogen (afgerond) per 31 december 2019, zijnde het totaal van de technische voorzieningen en het stichtingskapitaal en de algemene reserve.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritieke grens bevindt. Gelet op het reserveoverschot hebben wij de materialiteit gesteld op 1% van het pensioenvermogen. De wijze waarop wij de materialiteit hebben bepaald, is niet gewijzigd ten opzichte van voorgaand boekjaar.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met de auditcommissie overeengekomen dat wij aan het algemeen bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de € 14,6 miljoen rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het algemeen bestuur en de auditcommissie gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben in vergelijking met voorgaand jaar geen wijzigingen in de kernpunten van onze controle aangebracht.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad	
Kernpunt	<p>De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds.</p> <p>De stichting baseert de beleidsbeslissingen primair op de marktwaardedekking. De technische voorzieningen zijn hierbij bepaald op basis van de swapcurve. Dit is tevens de basis voor de verantwoording in de jaarrekening.</p> <p>Voor de rapportage aan de toezichthouder is de DNB-beleidsdekkingsgraad leidend. Dit is de gemiddelde DNB-dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling. De technische voorzieningen zijn hierbij bepaald op basis van de DNB rentetermijnstructuur. De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft.</p> <p>De marktwaardedekking, de DNB-dekkingsgraad en de DNB-beleidsdekkingsgraad zijn toegelicht in toelichting '[5] Stichtingskapitaal, [6] Algemene reserve en [7] Bestemmingsreserve' van de jaarrekening.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de DNB-(beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.</p>
Onze controleaanpak	<p>Door controle van de balans, onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad. Voor de DNB-dekkingsgraad wordt voor de technische voorzieningen</p>

	<p>rekening gehouden met de berekening op basis van de DNB rentetermijnstructuur. De balans, de marktwaardedekkingsgraad en de DNB-dekkingsgraad per 31 december 2019 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaris gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuariel rapport zoals gecontroleerd door de certificerend actuaris en onze controle van de jaarcijfers. Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de (illiquide) beleggingen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven.</p> <p>Wij controleren geen andere maandelijkse DNB-dekkingsgraden dan de DNB-dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse DNB-dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maand DNB-dekkingsgraden.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse DNB-dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandoerekening van zogenaamde key items vastgesteld. In 2019 betroffen de key items de indexatiebesluiten en de mutatie uit hoofde van het project ‘wij werken aan uw pensioen’. • Daarnaast heeft de certificerend actuaris een plausibiliteitstoets uitgevoerd op ontwikkeling van de DNB-dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerend actuaris.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd in de vaststelling van de DNB-dekkingsgraad en de DNB-beleidsdekkingsgraad per 31 december 2019.
Waardering en toelichting van beleggingen zonder directe marktnotering	
Kernpunt	<p>De beleggingen zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een groot deel van de beleggingen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van netto-contante-waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen.</p> <p>De waarderingsonzekerheid neemt inherent toe bij netto-contante-waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreffen dit de posities in derivaten en hypotheekleningen en onderhandse leningen. De posities in niet-(beurs)genoteerde vastgoedfondsen en private equity kennen eveneens inherent relatief veel waarderingsonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum.</p> <p>De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen beschreven in paragraaf ‘Specifieke grondslagen – Vastgoed, Overige beleggingen, Derivaten en Hypotheken’ en een nadere toelichting opgenomen in toelichting ‘Waarderingsmethode’. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2019 per saldo voor € 613 miljoen is belegd in derivaten, voor €</p>

	<p>441 miljoen in hypotheke en onderhandse leningen, voor € 1.960 miljoen in niet-(beurs)genoteerde vastgoedfondsen en dat voor € 493 miljoen is belegd in private equity.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de beleggingen zonder genoteerde marktprijzen niet juist gewaardeerd zijn en dat de toelichting niet voldoet aan relevante verslaggevingsvereisten.</p>
Onze controleaanpak	<p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2019. De controle omvatte mede voor een deelwaarneming onderzoek van de waardering van de derivaten en de gehanteerde rentecurve. Hierbij hebben wij onze eigen waarderingspecialisten betrokken. Inzake de beleggingen in hypotheke en onderhandse leningen en niet (beurs)genoteerde vastgoedfondsen en private equity omvatte de controle mede onderzoek van de meest recente rapportages en gecontroleerde jaarrekeningen 2019 alsmede uitkomsten van back-testing procedures en vaststellen of de gekozen waarderingsgrondslagen en uitgangspunten hierbij aansluiten op de grondslagen van de stichting.</p>
Belangrijke observaties	<p>Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering van niet-(beurs)genoteerde beleggingen per 31 december 2019 en de gerelateerde toelichting in de jaarrekening.</p>
<p>Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen</p>	
Kernpunt	<p>De stichting heeft een significante post technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het fonds. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuariel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle. Als rentetermijnstructuur hanteert de stichting de swapcurve.</p> <p>De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven in paragraaf 'Specifieke grondslagen – Technische voorzieningen' en een nadere toelichting op genomen in toelichting [15] 'Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het fonds'.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd zijn en dat de toelichting niet voldoet aan relevante verslaggevingsvereisten.</p>
Onze controleaanpak	<p>Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerende actuaire van de stichting. De certificerende actuaire onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerende actuaire heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte</p>

	<p>basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaris onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2019. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetafels, de toereikendheid van de kostenopslag, alsmede de toepassing van de swapcurve.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2019. Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het algemeen bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaris. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij specifiek de uitkomsten van de door de stichting uitgevoerde analyses op de ervaringssterfte en kostenopslag beoordeeld. Tevens hebben wij de toelichtingen ten aanzien van de technische voorzieningen onderzocht.</p>
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering per 31 december 2019 of de toelichting van de technische voorzieningen.
Uitbestedings- en ICT-risico	
Kernpunt	<p>De stichting en haar bestuursbureau hebben een groot deel van de operationele activiteiten uitbesteed en de beheersing van het uitbestedingsrisico is daarmee van belang. De stichting en haar bestuursbureau hanteren standaard 3402 als belangrijk instrument om aan de stichting de beheersing van de processen aan te tonen. Wij verwijzen naar toelichting inzake de belangrijkste risico's in de risicomangementparagraaf (paragraaf 4.4) in het bestuursverslag.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekening in aanmerking genomen risico is dat de uitbestede processen, inclusief de algemene IT beheersmaatregelen niet goed worden beheerd en dat de ontvangen financiële informatie van de uitbestedingspartijen niet betrouwbaar is.</p>
Onze controleaanpak	<p>Voor zover relevant voor onze controle van de jaarrekening, hebben wij de juiste werking van interne beheersmaatregelen bij de uitvoeringsorganisatie beoordeeld op basis van de ontvangen standaard 3402 rapportages van uitbestedingspartijen. Hierbij hebben wij voor de algemene IT beheersmaatregelen eigen IT-auditors ingezet.</p> <p>Wij hebben aandacht besteed aan de mate waarin de uitbestede activiteiten worden afgedekt door assurance-rapportages van de serviceorganisatie(s) die een toereikende reikwijdte en diepgang hebben.</p>
Belangrijke observaties	Op basis van beoordeling is ons niet gebleken dat er bevindingen zijn ten aanzien van uitbestede processen inclusief de algemene IT maatregelen, waardoor de gerelateerde beheersingsdoelstellingen niet zouden zijn behaald.

Benadrukking van de gevolgen van de Corona uitbraak voor het pensioenfonds

De ontwikkelingen rondom het Corona (Covid-19) virus hebben grote invloed op de gezondheid van mensen en onze samenleving en daarbij ook op de operationele en financiële prestaties van organisaties en de beoordeling van de mogelijkheid om de continuïteit te handhaven. De jaarrekening en onze

controleverklaring daarbij zijn gebaseerd op de condities op het moment dat deze zijn opgemaakt. De situatie verandert van dag tot dag. Ook Stichting Pensioenfonds ING heeft te maken met de gevolgen zoals uiteen zijn gezet in het voorwoord, het bestuursverslag - onder de toekomstparagraaf, de risicoparagraaf - en in de toelichting op de jaarrekening ten aanzien van de gebeurtenissen na balansdatum. Wij vestigen de aandacht op deze uiteenzettingen. Ons oordeel is niet aangepast als gevolg van deze aangelegenheid.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens.
- andere informatie, bestaande uit: kerncijfers, profiel van het fonds, voorwoord van de voorzitter van het algemeen bestuur, verslag niet-uitvoerend bestuur en oordeel verantwoordingsorgaan.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het algemeen bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het algemeen bestuur voor de jaarrekening

Het algemeen bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het algemeen bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het algemeen bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het algemeen bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het algemeen bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het algemeen bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het algemeen bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De auditcommissie is belast met het toezicht op de financiële informatieverschaffing.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het algemeen bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het algemeen bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het algemeen bestuur en de auditcommissie onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan het algemeen bestuur en de auditcommissie dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met het algemeen bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het algemeen bestuur en de auditcommissie hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Den Haag, 29 mei 2020

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. S.B. Spiessens RA